

Kapadokya Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Araştırma Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

MENDERES DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Muhammed Birkan ŞAHİN

Yüksek Lisans Tezi

Nevşehir, 2024

MENDERES DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Muhammed Birkan Şahin

Kapadokya Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Nevşehir, 2024

TEŞEKKÜR

Akademik kariyerim süresince daima yanımda olan bilgileriyle bana ışık tutan değerli danışman hocam: Dr. Öğr. Üyesi Hande EREN 'e,

Hayatımın her anında varlığını hissettiğim, bana güç veren kıymetli aileme teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZET

ŞAHİN, Birkan Muhammed *MENDERES DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI*, Yüksek Lisans Tezi Nevşehir, 2024.

1950 seçimleri, Türk siyasetinde önemli bir dönemin başlangıcını işaret etmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin uzun süren iktidarının sona ermesi ve Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi, Türkiye'nin siyasi yönünde kritik bir değişikliğe yol açtı. Bu dönem, Türkiye'nin dış politika ve siyasi evrimini anlamak açısından önemlidir. Bu çalışmada, 1950-1960 döneminde Türkiye'nin dış politikasını ve siyasi gelişiminin incelenmesi amaçlanmıştır. Adnan Menderes'in Başbakanlık dönemi, Türkiye'nin dış ilişkilerinde önemli değişikliklere neden oldu. Türkiye, II. Dünya Savaşı sonrasında Atatürk'ün tarafsızlık politikasından uzaklaşıp, Sovyet tehdidi ve ekonomik zorluklarla başa çıkabilmek amacıyla ABD ve Batı'ya yaklaştı. NATO'ya katılım ve ABD ile stratejik iş birliği, Türkiye'nin Batı ittifakına güçlü bir şekilde entegre olmasını sağladı. Menderes, bölgesel ittifaklar kurma girişimlerinde bulundu, ancak Arap Milliyetçiliği ve liderlik iddiaları, Ortadoğu'da ABD destekli bir paktın oluşumunu engelledi. Kıbrıs Sorunu, Türkiye'nin dış politikasında önemli bir rol oynadı. Türkiye, Kıbrıs'ın statüsünün korunması adına aktif bir rol üstlendi, ancak iç politikadaki olaylar ve Kıbrıs meselesindeki tıkanıklıklar, Türkiye'nin uluslararası alanda zor durumda kalmasına neden oldu. Menderes'in ABD ile ilişkileri geliştirmeye yönelik Sovyetler Birliği'ne yaklaşımı, ABD ile ilişkileri olumsuz etkiledi ve 27 Mayıs Askeri Darbesi'ne yol açtı. Darbenin ardından Türkiye, askeri yönetimle birlikte ABD ile güçlü bir bağ kurdu. Bu dönemin dış politika tercihleri, günümüz Türk dış politikasının temelini oluşturan faktörleri anlamak açısından önemli bir perspektif sunar. ABD ile ekonomik yardımlar, ulusal güvenlik taahhütleri ve modernleşme hedefi, Türk dış politikasının evriminde belirleyici unsurlardır. Ancak, darbeler ve siyasi belirsizlikler, Türkiye'nin demokratik gelişimini ve dış politika tutumlarını etkilemiştir.

Anahtar Sözcükler: Adnan Menderes, Dış Politika, Siyaset.

ABSTRACT

ŞAHİN, Birkan Muhammed *MENDERES TURKISH FOREIGN POLICY IN THE PERIOD*, Master's Thesis, Nevşehir, 2024.

The 1950 elections marked the beginning of an important period in Turkish politics. The end of the long rule of the Republican People's Party and the coming to power of the Democratic Party led to a critical change in Turkey's political direction. This period is important for understanding Turkey's foreign policy and political evolution. This study aims to analyze Turkey's foreign policy and political evolution in the period 1950-1960. Adnan Menderes's term as Prime Minister led to significant changes in Turkey's foreign relations. Turkey moved away from Atatürk's policy of neutrality after World War II and moved closer to the US and the West in order to cope with the Soviet threat and economic difficulties. Accession to NATO and strategic cooperation with the US ensured Turkey's strong integration into the Western alliance. Menderes attempted to build regional alliances, but Arab Nationalism and leadership ambitions prevented the formation of a US-backed pact in the Middle East. The Cyprus Question played an important role in Turkey's foreign policy. Turkey took an active role to protect the status of Cyprus, but domestic political events and the blockages in the Cyprus issue put Turkey in a difficult situation in the international arena. Menderes's approach to the Soviet Union to improve relations with the US negatively affected relations with the US and led to the May 27th military coup. After the coup, Turkey established a strong bond with the US under the military government. The foreign policy preferences of this period provide an important perspective for understanding the factors that underlie Turkish foreign policy today. Economic aid, national security commitments, and the goal of modernization with the United States were decisive factors in the evolution of Turkish foreign policy. However, coups and political uncertainties have affected Turkey's democratic development and foreign policy attitudes

Keywords: Adnan Menderes, Foreign Policy, Politics.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ŞEKİLLER DİZİNİ	ix
KISALTMALAR DİZİNİ	x
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	9
1.DIŞ POLİTİKA ULUSLARASI İLİŞKİLER TEORİLERİ VE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ SÜRECİNE GENEL BİR BAKIŞ	9
1.1. Dış Politika ve Uluslararası İlişkiler Teorileri	9
1.1.1. Realizm ve Uluslararası İlişkiler	10
1.1.2. Liberalizm ve Uluslararası İlişkiler.....	11
1.1.3. Yapısalcılık ve Uluslararası İlişkiler	13
1.1.4. Sosyal İnşacılık ve Uluslararası İlişkiler.....	14
1.1.5. Dış Politika Analizi	15
1.2. İç Politika ve Dış Politika: Kavramsal Bir İnceleme	16
1.3. Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinin İncelenmesi	17
1.4. Demokratikleşme	18
1.4.1. Dünyada Demokratikleşme Hareketleri	18
1.4.2. Cumhuriyet'in İlanına Giden Süreç ve Demokratikleşme Aşamaları.....	20
1.4.3. “Selahiyet-i Fevkaladeye Sahip” Meclisin Açılması	21
1.4.4. Teşkilat-ı Esasiye'nin İlan Edilmesi	22
1.4.5. Halk Fırkasının Kurulması.....	23
1.4.6. Cumhuriyetin İlanı ve Tek Partili Dönem.....	24
1.4.7. Çok Partili Hayata Geçiş Denemeleri	26
1.4.8. Serbest Cumhuriyet Fırkası.....	28
1.4.9. Adnan Menderes'in Serbest Cumhuriyet Fırkasına Katılması ve Partinin Kapatılması	30

1.4.10.	Demokrat Partinin Kurulması ve Ardından Gerçekleşen Siyasal Gelişmeler	32
1.4.11.	Demokrat Partinin Kurulması	33
1.4.12.	Demokrat Parti Programı.....	36
İKİNCİ BÖLÜM		40
2...MENDERES DÖNEMİ TÜRKİYESİ'NDE SİYASİ, EKONOMİK VE ASKERİ DURUM		40
2.1.	Siyasi Askeri ve Ekonomik Gelişmeler	40
2.1.1.	Truman Doktrini.....	42
2.1.2.	Marshall Planı	43
2.1.2.1.	Marshall Planı Yardımlarının Türkiye Cumhuriyeti Tarafından Kullanımı	44
2.1.3.	Türkiye'nin NATO Üyeliği Süreci	44
2.1.4.	Türkiye'nin NATO Üyeliğine Girişi.....	45
2.1.5.	Kore Savaşı	46
2.1.6.	Demokrat Parti Dönemi Kıbrıs Politikası	48
2.1.6.1.	Statükonun Devamı (Mayıs 1950- Nisan 1955).....	50
2.1.6.2.	Kıbrıs Politikası (1950-1960)	52
2.1.6.3.	Kıbrıs'ın Bölünmesi (1956-1960).....	54
2.1.7.	Menderes Döneminde Ortadoğu'da Yaşanan Çeşitli Gelişmeler (1958-1960 'lı Yıllar).....	56
2.1.8.	Soğuk Savaş Dönemi	62
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM		65
3.....DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ DIŞ POLİTİKASININ DEĞERLENDİRİLMESİ		65
3.1.	.Demokrat Partinin Türk Dış Siyasetindeki Eksen Kayması.....	66
3.2.	ABD'nin Türkiye Dış Politikasına Doğrudan Etkisi.....	68
3.3.	1950-1960 Arası Türkiye Dış politikası Nihai Değerlendirme	70
SONUÇ.....		73
KAYNAKÇA		80
EK-1. ORJİNALLİK RAPORU.....		93

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Serbest Cumhuriyet Fırkası	29

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

Akt: Aktaran

NATO: Kuzey Atlantik Antlaşma Örgütü

Vb: ve benzeri

Vd : ve diğerleri

s : sayfa

c : cilt

TDK: Türk Dil Kurumu

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

DP: Demokrat Parti

CHF: Cumhuriyet Halk Fırkası

SCF: Serbest Cumhuriyet Fırkası

GİRİŞ

Adnan Menderes dönemi dış politikası, Türkiye'nin Batı ile ilişkilerini güçlendirmeye ve NATO ile iş birliğini derinleştirmeye odaklanmıştır. Bu dönemde Türkiye, Kore Savaşı'na asker göndererek NATO üyeliğini sağlamış ve Batı bloğuna daha yakın bir duruş sergilemiştir (Özcan, 2010, s. 25). Menderes hükümeti, ayrıca ABD ile ekonomik ve askeri yardımlar çerçevesinde stratejik iş birliğini artırmış, bu da Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde Batı'nın güvenilir bir müttefiki olarak konumlanmasına katkıda bulunmuştur (Deringil, 2004, s. 65). Bu politikaların bir sonucu olarak, Türkiye'nin uluslararası arenadaki prestiji artmış ve Batı ittifakı içindeki rolü pekişmiştir (Hale, 2002, s. 87). Bu çalışma ise, Adnan Menderes döneminin dış politikasını, Türkiye'nin çok partili hayata geçiş süreci ve bu dönemin siyasi, ekonomik ve askeri yönleriyle birlikte ele alarak, dönemin dış politika stratejilerini ve kararlarını derinlemesine incelemektedir. Çalışma, tarihsel olayları ve siyasi dinamikleri kapsamlı bir şekilde ele alarak, Türkiye'nin modern tarihindeki dönüm noktalarını ve dış politikasının şekillenmesindeki kritik faktörleri aydınlatması açısından önemlidir. Adnan Menderes dönemi dış politikası, Türkiye'nin çok partili hayata geçiş süreci ve bu sürecin siyasi, ekonomik ve askeri yönleriyle birlikte, dönemin dış politika stratejilerini ve kararlarını derinlemesine inceleyerek, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerdeki yerini ve rolünü anlamak için önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

Bu çalışmada, 1950-1960 döneminde Türkiye'nin dış politikasının ve siyasi gelişiminin incelenmesi amaçlanmaktadır. Adnan Menderes dönemi dış politikasını inceleyen bu çalışma, Türkiye'nin Soğuk Savaş dönemindeki uluslararası ilişkilerini anlamamıza katkı sağlamaktadır. Bu dönemde Türkiye'nin Batı ile ilişkilerini güçlendirmesinin ve NATO'ya entegrasyon sürecinin, ülkenin stratejik tercihlerini ve dış politika önceliklerini aydınlattığı bilinmektedir. Ayrıca bu çalışma Menderes hükümeti dönemindeki politikaların Türkiye'nin uluslararası alandaki rolünü nasıl şekillendirdiğini anlamaya yardımcı olacaktır. Böylece Türkiye'nin Batı ile yakınlaşma politikalarının uzun dönem etkilerini değerlendirmek daha makul bir duruma gelecektir.

"Menderes Dönemi Türk Dış Politikası" konulu bu çalışma, Türkiye'nin tarihsel bir döneminde dış ilişkilerini anlamak ve değerlendirmek açısından önem arz etmektedir. Adnan Menderes'in 1950-1960 yılları arasındaki Başbakanlık dönemi, ülkenin dış politikasında önemli değişikliklere tanıklık etmiştir. Çalışma, Menderes Dönemi Türk Dış Politikasının Türkiye'nin uluslararası ilişkiler sahnesindeki rolünü anlamak için neden kritik olduğunu açıklamaktadır. Türkiye'nin bu dönemdeki dış politika tercihleri hem o döneme özgü hem de günümüz Türk dış politikasının temelini oluşturan faktörleri anlamak için önemli bir zemin sunmaktadır.

Bu açıklamalardan hareketle aşağıda literatürde yapılmış bazı çalışmalara yer verilmiştir:

Erden (2009) tarafından yapılan araştırma, Menderes'in iktidara gelmesiyle birlikte Türkiye'nin Arap Ortadoğusu ile ilişkilerini analiz etmiştir. Elde edilen sonuçlar sırasıyla şunlardır: Menderes Hükümeti, Türkiye'nin uzun süreli ilgisizliğinden sonra 1950'lerin başlarından itibaren bölgede etkin bir politika yürütmeye çalışmıştır. NATO üyeliği sonrasında Türkiye, bölgede İngiltere ve ABD ile benzer bir siyaset izlemiştir. Menderes'in öncelikli hedefi, Sovyet tehdidine ve komünizme karşı güvenliğini sağlamak için ABD'nin askeri, siyasi ve ekonomik desteğini temin etmektir. Menderes Hükümeti, önce İngiltere'nin Ortadoğu Kalkınma Projesi'ne katılmış, ancak Arap devletlerinden yeterli destek alamamıştır. İngiltere'nin başarısız projelerinden sonra Türkiye, ABD'nin öncülüğündeki stratejilere yönelmiştir. Türkiye'nin Arap devletleriyle olan ilişkileri, batıyla aynı siyasi çizgiyi benimsemesinden ve İsrail'i tanımasından dolayı düzelmemiştir. Menderes Hükümeti, 1956 Süveyş Kanalı krizi, 1957 Suriye Krizi, 1957-58 Lübnan ve Ürdün olayları, 1958 Irak Devrimi gibi krizlerde batılı ülkelerle iş birliği yaparak onların görüşlerini ve operasyonlarını desteklemiştir.

Alıcı (2009) tarafından gerçekleştirilen araştırmanın sonuçlarına göre, bu dönemde Türkiye'nin dış politikasının izlediği yol, günümüze kadar uzanan uluslararası ilişkilerin temelini atmıştır. Türkiye, ilk kez bu dönemde ordusunu sınırları dışındaki bir ülke olan Kore'ye göndermiştir. Ayrıca, Kıbrıs sorunu da bu yıllarda ortaya çıkmış ve bu süreçte ABD ile çok yönlü bir iş birliği başlatılmıştır.

Seydi (2011) yürütmüş olduğu araştırmasında; Adnan Menderes dönemi Türkiye'nin dış politikasının başlangıçta Amerikan eksenliken, 1957'den sonra Ortadoğu'daki Amerikan politikalarının değişmesiyle dönüşmeye başladığını ifade etmiştir. Menderes hükümeti, Batı'dan beklediği desteği alamayınca Türkiye'nin iç ve dış politikadaki sıkışmışlığını gidermek için alternatif arayışlara yönelmiştir. Bu bağlamda Menderes Soğuk Savaşın yumuşamasının da etkisiyle 1958'den itibaren Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'ne yakınlaşma çabaları göstermiştir. Ancak bu yakınlaşma, ABD'de büyük tepkilere neden olmuştur. Bu çalışma, Menderes'in tek yönlü dış politikadan çok taraflı bir yaklaşıma geçiş çabalarına odaklanmaktadır. Aynı zamanda çalışma, ABD'nin 1957 sonrası Ortadoğu politikalarındaki değişikliklerin Menderes hükümetinin Sovyetlere yaklaşma çabalarına verdiği tepkiyi de analiz etmektedir.

Konca (2011) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, Adnan Menderes'in siyasal yaşamı ve kişiliği ele alınmıştır. Elde edilen sonuçlar şunlardır: CHP'nin uzun süre iktidarda olması ve uyguladığı politikalara yönelik tepkiler, içeriden oluşturulan Demokrat Parti'nin iktidara gelmesine sebep olmuştur. Adnan Menderes, Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinde ve 1960 askeri müdahalesine kadar olan süreçte önemli bir rol oynamıştır. Menderes, on yıl boyunca beş farklı hükümet kurarak ülkeyi yönetmiş ve siyasi ve kişisel duruşuyla toplumu etkilemiştir. Ancak iktidarı, özellikle ilk beş yılın ardından toplumsal gerginlikler, iktidar-muhalefet ilişkileri ve askerinin tutumu nedeniyle sertleşmiştir. 1960 askeri müdahalesi, sık sık tekrarlanan darbelerin ve kurbanlarının başlangıcı olmuştur. Bu çalışma, Türk siyasal yaşamının Demokrat Parti iktidarı dönemini değerlendirmek yerine, Adnan Menderes'in siyasi tarih içindeki yerini irdelemeyi amaçlamıştır.

Erdağ (2014) tarafından yapılan çalışma sonuçlarına göre; 1940'ların ikinci yarısından itibaren Türkiye'de tarafsızlık ilkesinin terk edilmesiyle demokrasiye geçilmiştir. NATO'ya 1952'de üyelikle birlikte Türkiye, siyasi ve askerî açıdan ABD'yi en yakın müttefik olarak seçmiştir. Menderes'e göre Amerikancılığın temel nedeni sadece Batı'ya yönelik politikalar değil, aynı zamanda ekonomik kalkınmanın bir gerekliliğiydi. Ancak, 1950'lerin ikinci yarısından itibaren ABD'nin Türkiye'ye beklenen dış yardımları sunmaması, Türkiye açısından önemli bir değişimin başlangıcını işaret etmiştir. Çalışmada Menderes dönemi dış

politikasının temel belirleyici figürlerinin Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes ve dönemin dışişleri bakanları Fuat Köprülü ve Fatin Rüştü Zorlu olduğu ifade edilmiştir.

Yılmaz (2016) ise yürütmüş olduğu araştırmasında; Adnan Menderes döneminde Türkiye'nin dış politikasının, özellikle Ortadoğu ve Arap ülkeleriyle işbirliğine odaklandığını ifade etmiştir. Ancak, II. Dünya Savaşı sonrası Sovyet komünizmi tehdidi nedeniyle Menderes hükümeti, ABD liderliğindeki Batı bloğuna yaklaşmayı tercih etmiştir. Bu yaklaşmanın nedenleri arasında ekonomik yardımların yanı sıra bölgede liderlik isteği de bulunmaktadır. Türkiye, ABD ve İngiltere'nin öncülüğünde kurulan Bağdat Pakti'na katılmış ve birçok Arap ülkesini bu pakta davet etmiştir. Ancak, Arap ülkeleri ile ilişkiler beklenen düzeyde gelişmemiş ve son dönemlerde Sovyetler Birliği ile görüşmelere hazırlık yapılmıştır. Ancak, bu görüşmeler gerçekleşmeden önce Menderes, idam cezasına çarptırılmıştır. Menderes, on yıllık iktidarı süresince bölgede etkili olabilmek için fırsatları en iyi şekilde kullanmaya çalışmıştır. Sovyet tehdidi karşısında ABD ve İngiltere'nin yanında yer almıştır. Bu süreçte Bağdat Pakti, Süveyş Krizi, Irak Darbesi ve Eisenhower Doktrini gibi önemli gelişmeler Türkiye'nin dış politikasında öne çıkmıştır.

Matiç (2017) tarafından gerçekleştirilen araştırma, 1950-1960 arasındaki Demokrat Parti (DP) döneminde Türkiye'nin Batılı kimlik temelinde inşa ettiği dış politikasının Ortadoğu perspektifini inşacı yaklaşım çerçevesinde analiz etmektedir. Batılılaşmanın Batı odaklı dış politika oluşturmadaki etkileri üzerinde durulurken, Soğuk Savaş koşullarının belirleyiciliği, ittifak ilişkilerinin anlamlandırılması ve bölgesel politikaların belirlenmesinde etkili olan faktörler sorunsallaştırılmaktadır. Bu dönemde denge politikasından uzaklaşarak tek taraflı bağımlılığa doğru evrilen bir dış politika değişimi yaşanmış ve bu değişim, Türkiye'nin Ortadoğu'daki krizlere yaklaşımında belirginleşmiştir. Türkiye, kimlik sorgulamasıyla birlikte uluslararası ilişkilerde denge odaklı bir politika arayışına girmiştir.

Arda (2018) tarafından yapılan araştırma, 14 Mayıs 1950'de Türkiye'de 27 yıl süren Cumhuriyet Halk Partisi iktidarının sona erdiği ve Demokrat Parti'nin

1950 seçimlerinde büyük çoğunlukla iktidar olduğu bir dönemi ele almıştır. Çalışma sonuçlarına göre; Demokrat Parti, iktidara geldiğinde Komünizm tehditlerine karşı Batı ile iş birliği yapma eğilimindeydi. Özellikle ekonomik yardımlar ve destekler, Türkiye'yi ekonomik olarak Batı'ya bağımlı hale getirmiştir.

Akdeniz (2018) tarafından yapılan araştırma, Adnan Menderes Dönemi'nde (1950-1960) Türkiye-Suriye ilişkilerini ele almaktadır. Suriye, tarihi boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış ve Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir. Cumhuriyet döneminde, özellikle Hatay Sorunu nedeniyle Türkiye ile Suriye arasında gerilim yaşanmıştır. Hatay meselesi, 1939'da Türkiye'ye katılmıştır. Adnan Menderes döneminde, Türkiye-Suriye ilişkilerinde olumsuz gelişmeler yaşanmıştır. Menderes'in Batı yanlısı politikaları, sadece Suriye ile değil, bölgedeki diğer Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerin zayıflamasına yol açmıştır. Suriye'de yaşanan darbeler ve istikrarsızlık, Türkiye ile ilişkileri etkilemiştir. 1957'deki kısa süreli siyasi krize rağmen, Türkiye ekonomik, kültürel, askeri ve adli alanlarda Suriye ile ilişkilerini sürdürmüştür. Bu dönemde, Suriye ve diğer Ortadoğu ülkelerindeki darbeler nedeniyle bölgede istikrar sağlanamamıştır.

Kiraz (2020) yürütmüş olduğu araştırmasında; Adnan Menderes döneminin Türk dış politikasının temelini oluşturan Batı ittifakı içinde yer alma stratejisinin analizini sunmuştur. Bu amaçla, öncelikle dönemin uluslararası politika koşulları ele alınmış ve ardından Menderes'in dış politika yaklaşımı incelenmiştir. Bununla birlikte, Menderes'in dış politikasının somut bir ifadesi olan NATO üyeliği ve Bağdat Paketi'nin kurulması süreçlerine odaklanılarak bu stratejinin nasıl uygulandığına dair açıklamalar sunulmuştur. Son olarak, Türkiye'nin Batı'ya dayalı dış politikası hakkındaki tartışmalar ve bu döneme dair çalışmalar temel alınıp değerlendirilerek çalışma tamamlanmıştır.

Duman&Birsnel (2020) ise yürütmüş olduğu araştırmasında şunları ifade etmiştir; İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Sovyetler Birliği, dünyayı ikiye bölen ve Soğuk Savaş dönemini başlatan bir jeostratejik değişim başlattı. Bu değişim, yeni bir dünya düzeninin oluşturulmasını ve SSCB'nin yayılcı politikalarından korunmayı hedefliyordu. Dünya, SSCB ve ABD gibi iki büyük

güç arasında rekabetin yaşandığı iki kutuplu bir düzen içinde kendini buldu. Bu süreç, 1946'dan itibaren Batı'da yeni dengelemeleri ve siyasi dönüşümleri beraberinde getirdi ve Türkiye, bu yeni siyasi atmosferin etkisi altına girdi. Bu dönem, Milli Şef İnönü'nün siyasi sisteminin sona erdiği ve çok partili siyasi yaşamın başladığı bir dönem olarak kayda geçti. 1950 ise Türkiye için bağımsızlık temelli iç ve dış politikaların terk edildiği ve Batı dünyasına tam bir bağlılık gösterildiği dönemin başlangıcı oldu. Türkiye, Batı'ya yakın politikalara yönelerek uluslararası arenada denge sağlayan bir ülke olarak algılanmaya başladı.

Babacan (2020) tarafından yürütülen araştırmaya göre, Demokrat Parti'nin dış politikası, önceki dönemde olduğu gibi ABD ve Batı'ya yakın durma stratejisini benimsemiştir. Bu süreçte Türkiye, DP hükümeti döneminde NATO üyeliğini de alarak kendini Batı'ya yönelmiş bir devlet olarak konumlamıştır. Ortadoğu'da çeşitli anlaşmaların imzalanması ve paktlara katılım, bu dönemde dış politikanın öne çıkan unsurları arasında yer almıştır. Dış yardımlar ve Kıbrıs meselesi gibi olaylar da dönemin dış politikasında önemli konular olarak ifade edilmiştir.

Yapılan literatür taramasından hareketle, Adnan Menderes dönemi Türkiye dış politikası üzerine yapılan çalışmaların genel olarak Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde izlediği Batı yanlısı politikaların analizini sunduğu görülmüştür.

Çoğu çalışma, Menderes döneminde Türkiye'nin Amerikan etkisi altında olduğunu ve Batı Bloku ile sıkı ilişkiler geliştirdiğini vurgulamaktadır (Alicı, 2009; Seydi, 2011; Matıç, 2017). NATO üyeliği ve Bağdat Paktı gibi gelişmeler, Türkiye'nin Batı yanlısı politikalarının somut ifadeleri olarak ele alınmaktadır (Kiraz, 2020; Babacan, 2020).

Türkiye'nin Ortadoğu'da Batı ile benzer politikalar izlediği, ancak Arap ülkeleriyle ilişkilerde zorluklar yaşadığı belirtilmektedir (Erden, 2009; Yılmaz, 2016). Süveyş Krizi, Suriye Krizi ve Irak Devrimi gibi olaylar, Türkiye'nin bölgesel politikalarının başarısızlıklarına işaret etmektedir (Yılmaz, 2016 s. 214).

1957'den sonra Türkiye'nin, ABD'den beklenen desteği alamayınca Sovyetler Birliği ile yakınlaşma çabalarına girdiği vurgulanmaktadır (Seydi, 2011; Erdağ, 2014). Bu dönem, Menderes'in çok taraflı dış politika arayışlarına yöneldiği bir dönem olarak değerlendirilmektedir (Seydi, 2011 s. 8). Kıbrıs meselesi,

Menderes Hükümeti'nin önemli bir dış politika konusu olarak ele alınmakta ve Türkiye'nin bu konudaki tutumunun dönemin dış politika stratejilerinin bir parçası olduğu belirtilmektedir (Yılmaz, 2016; Erdağ, 2014).

Bu araştırmanın özgün katkılarını ve mevcut literatürden nasıl ayrıldığını vurgulamak için aşağıda birkaç anahtar noktaya değinilmiştir.

Bu araştırma, Menderes dönemi dış politikasını realist uluslararası ilişkiler teorisi çerçevesinde detaylı bir şekilde analiz etmektedir. Bu bakış açısı, devletlerarası güç mücadelesi, güvenlik ve çıkar odaklı politikaların dönem üzerindeki etkisini daha derinlemesine anlamayı sağlamaktadır. Türkiye'nin dış politikasındaki değişim ve kırılmaların, iç politikada yaşanan iktidar mücadeleleri ve kimlik tartışmaları üzerinden okunması, bu araştırmanın diğer araştırmalardan farklılaştığı önemli bir noktadır. Bu bağlamda, Menderes dönemi iç ve dış politikalarının birbirini nasıl etkilediğini vurgulamak, dönemin daha kapsamlı bir değerlendirmesini sunmaktadır.

Bu araştırma aynı zamanda ABD ile Türkiye arasındaki ilişkilerin dinamiklerini ve NATO üyeliği sürecini detaylı bir şekilde ele almaktadır. Bu analiz, dönemin dış politikasının temel belirleyici unsurlarını daha net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Bağdat Paktı ve Türkiye'nin "Atlantik'ten Pakistan'a kadar güvenlik zinciri" stratejisinin analiz edilmesi bu çalışmanın mevcut literatürden farklılaştığı bir diğer önemli noktadır. Bu stratejilerin dönemin uluslararası sistemdeki güç dengelerine ve rekabetine nasıl hizmet ettiğini göstermek, çalışmaya özgün bir katkı sağlamaktadır.

1957'den sonra Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile yakınlaşma çabalarının detaylı incelenmesi bu araştırmanın farklı bir perspektif sunmasını sağlamaktadır. Bu dönemdeki politikaların başarısızlıkları ve sonuçları üzerinde durulmasının ve Menderes Hükümeti'nin çok taraflı dış politika arayışlarının analizinin mevcut literatüre önemli bir katkı sunacağı düşünülmektedir.

Bu araştırma aynı zamanda Adnan Menderes dönemi Türkiye dış politikasını realist teori çerçevesinde ele alarak, iç ve dış politika dinamikleri arasındaki ilişkileri detaylı bir şekilde analiz etmektedir. Bu yaklaşım, mevcut

literatüre özgün bir katkı sunmakta ve dönemin daha kapsamlı bir değerlendirmesini sağlamaktadır. Bu çalışmanın, dönemin dış politikasını sadece Batı yanlısı politikalar ve bölgesel ittifaklar üzerinden değil, aynı zamanda iç politika dinamikleri ve çok taraflı dış politika arayışları bağlamında da ele alması, mevcut literatüre kıyasla daha derinlemesine bir anlayış sunmaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde, uluslararası ilişkiler teorisi, iç ve dış politika kavramları, Cumhuriyet'in ilanından başlayarak tek partili dönemden çok partili hayata geçiş sürecine kadar olan siyasi gelişmeler detaylı bir şekilde incelenmiş ve bu süreçteki önemli siyasi hareketler ve kurumlar tartışılmıştır. Ayrıca, Serbest Cumhuriyet Fırkasının kuruluşu, Adnan Menderes'in bu partiye katılımı ve partinin kapatılması gibi dönüm noktaları incelenmiştir.

İkinci bölümde, Menderes Dönemi Türkiye'sinin siyasi, ekonomik ve askeri durumu ele alınmış ve bu dönemdeki uluslararası ilişkiler bağlamında Truman Doktrini, Marshall Planı, Türkiye'nin NATO üyeliği süreci ve Kore Savaşı'nın etkileri gibi konulara odaklanılmıştır. Ayrıca, Demokrat Parti dönemi Kıbrıs politikası ve Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin stratejik konumu da değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde Adnan Menderes dönemi dış politikasının genel bir değerlendirmesi sunulmuş ve bu dönemdeki eksen kaymaları, ABD'nin Türkiye dış politikasına etkisi ve 1950-1960 arası Türkiye dış politikasının nihai değerlendirmesi yapılmıştır. Bu bölümde, Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinin güçlenmesi, bağımsızlık ve milli egemenlik ilkeleri çerçevesinde dış politika kararlarının alınması ve bu kararların ulusal çıkarlar doğrultusunda şekillendirilmesi gibi temel unsurlar üzerinde durulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DIŞ POLİTİKA ULUSLARASI İLİŞKİLER TEORİLERİ VE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ SÜRECİNE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Dış Politika ve Uluslararası İlişkiler Teorileri

Uluslararası ilişkiler, devletlerin, uluslararası örgütlerin, sivil toplum kuruluşlarının ve bireylerin küresel sahnede nasıl etkileşimde bulduklarını inceleyen bir disiplindir. Bu etkileşimler, güç mücadeleleri, diplomatik anlaşmalar, ekonomik iş birlikleri ve kültürel alışverişler gibi çeşitli biçimlerde gerçekleşebilir. Bu etkileşimlerin analizi, devletlerin ve diğer aktörlerin eylemlerinin altında yatan motivasyonları ve stratejileri anlamak için çeşitli teorik çerçeveler kullanılarak yapılır (Waltz, 2010, s. 45).

Dış politika, bir devletin uluslararası arenada nasıl hareket ettiğini, diğer devletlerle ve uluslararası kuruluşlarla ilişkilerini nasıl yönettiğini ve global sorunlara nasıl yaklaştığını belirleyen kararlarını ve eylemlerini ifade eder. Dış politika, bir devletin ulusal çıkarlarını koruma ve ilerletme stratejisinin temel bir parçasıdır (Holsti, 1995, s. 120). Bu stratejiler, devletlerin ulusal güvenliklerini sağlamaktan ekonomik kalkınmaya kadar geniş bir yelpazede değişen hedefleri içerebilir.

Bu bölümde, uluslararası ilişkiler ve dış politika teorilerinin temel kavramlarını ve yaklaşımlarını daha derinlemesine inceleyeceğiz. Bu teoriler, devletlerin ve diğer uluslararası aktörlerin eylemlerini anlamak ve tahmin etmek için kullanılan analitik araçlar sunar. Realizm, liberalizm, yapısalcılık ve sosyal inşacılık gibi farklı teorik yaklaşımlar, uluslararası ilişkilerin karmaşık yapısını çözümlmek için farklı perspektifler ve metodolojiler sağlar (Wendt, 1999, s. 67). Dış politika analizi ise, bu teorik çerçeveleri kullanarak, bir devletin dış politika kararlarının nasıl alındığını ve uygulandığını detaylı bir şekilde inceler (Allison & Zelikow, 1999, s. 58).

1.1.1. Realizm ve Uluslararası İlişkiler

Realizm, uluslararası ilişkiler disiplininin köklü ve etkili teorik yaklaşımlarından biridir. Bu teori, devletlerin uluslararası sistemdeki temel aktörler olduğunu ve davranışlarının, güç ve güvenlik arayışları tarafından şekillendiğini savunur. Realizm, anarşik bir uluslararası sistemde devletlerin güvenliklerini sağlamak için güç dengesini korumaya çalıştıklarını ve milli çıkarlarını maksimize etmeye yönelik eylemlerde bulduklarını öne sürer. Realist teori, uluslararası ilişkilerde çatışmanın kaçınılmaz olduğunu, ancak devletlerin çıkarlarını korumak için diplomasi ve iş birliği gibi barışçıl yöntemleri de kullanabileceğini kabul eder (Dunne & Schmidt, 2022, s. 110; Mearsheimer, 2018, s. 33).

Realizm, uluslararası ilişkiler disiplininin temel taşlarından biri olarak kabul edilir ve tarihsel olarak devletlerarası ilişkilerin doğasını anlamada kullanılan en eski teorik yaklaşımlardan biridir. Realizm, devletleri uluslararası sistemin ana aktörleri olarak görür ve bu aktörlerin davranışlarını, güç mücadeleleri ve güvenlik arayışları üzerinden açıklamaktadır. Bu durum aşağıdaki şekilde detaylı olarak ifade edilebilir (Mearsheimer, 2018, s. 29):

- **Güç ve Güvenlik:** Realist teoriye göre, uluslararası sistem temelde anarşıktir; yani, devletlerarasında merkezi bir otorite yoktur. Bu durum, devletleri kendi güvenliklerini sağlamak için sürekli olarak güç arayışına iter. Güç hem askeri hem de ekonomik kapasite olarak değerlendirilir ve devletlerin uluslararası arenada etkili olabilmeleri için bu gücü artırmaları gerektiği düşünülür (Dunne & Schmidt, 2022, s. 112).
- **Güç Dengesi:** Realistler, güç dengesinin korunmasının savaşları önleyebileceğine ve uluslararası sistemin istikrarını sağlayabileceğine inanırlar. Devletler, diğer devletlerin güç kazanmasını dengelemek için ittifaklar kurabilir veya kendi güçlerini artırabilirler (Mearsheimer, 2018, s. 45).
- **Devletlerin Çıkarları:** Realizm, devletlerin uluslararası ilişkilerde kendi milli çıkarlarını maksimize etmeye çalıştıklarını savunur. Bu çıkarlar genellikle güvenlik, egemenlik, toprak bütünlüğü ve ekonomik refah olarak

tanımlanır. Realist teori, devletlerin bu çıkarları korumak için çatışmaya girebileceklerini öne sürer (Wohlforth, 2018, s. 42).

- **Çatışmacı Doğa:** Realist teori, uluslararası ilişkilerin çatışmacı bir doğaya sahip olduğunu savunur. Devletlerin birbirleriyle rekabet içinde oldukları ve bu rekabetin zaman zaman silahlı çatışmalara yol açabileceği düşünülür. Ancak, realizm aynı zamanda devletlerin çıkarlarını korumak için diplomasi ve iş birliği gibi barışçıl yöntemleri de kullanabileceklerini kabul eder (Dunne & Schmidt, 2022, s. 118).
- **Realizmin Eleştirileri:** Realizm, uluslararası ilişkileri anlamada önemli bir çerçeve sunmasına rağmen, eleştirmenler tarafından bazı yönlerden sorgulanmıştır. Özellikle, devlet dışı aktörlerin ve küreselleşmenin artan önemini yeterince dikkate almadığı, ayrıca iş birliği ve uluslararası kurumların rolünü küçümsediği belirtilmiştir (Keohane & Nye, 2019, s. 67).

Realizm, uluslararası ilişkiler teorisindeki diğer yaklaşımlarla birlikte, devletlerin ve diğer uluslararası aktörlerin eylemlerini anlamak için zengin bir analitik çerçeve sunar. Realist yaklaşım, özellikle güç politikaları ve devletlerarası çatışmaların analizinde etkili bir araç olarak kullanılmaya devam etmektedir (Arı, 2017:1-9).

1.1.2. Liberalizm ve Uluslararası İlişkiler

Liberalizm, uluslararası ilişkiler teorisinde önemli bir yer tutan ve devletler arası iş birliğinin mümkün olduğunu savunan bir yaklaşımdır. Bu teori, bireylerin özgürlüklerini ve haklarını ön plana çıkarmakta ve uluslararası düzeyde de bu değerlerin yayılmasını desteklemektedir. Liberalizm ayrıca devletler ve diğer uluslararası aktörlerin iş birliği yaparak, barış ve güvenliğin sağlanabileceğini öne sürmektedir. Bu teori, uluslararası kurumların, hukukun üstünlüğünün ve ekonomik bağlantıların iş birliğini teşvik etmedeki rolünü vurgulamaktadır (Moravcsik, 2020, s. 25; Keohane & Martin, 2021, s. 45).

Liberalizm, uluslararası ilişkiler teorisinde önemli bir yer tutan ve devletler arası iş birliğinin mümkün olduğunu savunan bir yaklaşımdır. Bu teori, bireylerin özgürlüklerini ve haklarını ön plana çıkarmakta ve uluslararası düzeyde de bu

değerlerin yayılmasını desteklemektedir. Teori kapsamında çeşitli faktörlerin ifade edilmesi gerekmektedir. Bu faktörler aşağıda sunulduğu gibidir (Moravcsik, 2020, s. 22):

- **İş birliği ve Kurumlar:** Liberalizm, devletlerin ve diğer uluslararası aktörlerin birbirleriyle iş birliği yapabileceklerini ve bu iş birliğinin savaş olasılığını azaltabileceğini vurgulamaktadır. Uluslararası kurumlar, bu iş birliğinin yapılandırılmasında ve sürdürülmesinde kritik bir role sahiptir. Birleşmiş Milletler, Dünya Ticaret Örgütü ve Uluslararası Ceza Mahkemesi gibi kurumlar, devletlerin bir araya gelerek kolektif eylemde bulunmalarını sağlamaktadır (Keohane & Martin, 2021, s. 48).
- **Uluslararası Hukuk ve Demokrasi:** Liberal teorisyenler, uluslararası hukukun ve demokrasinin, devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerini düzenleyen ve savaş olasılığını azaltan önemli faktörler olduğuna inanmaktadır. Demokratik barış teorisi, demokratik devletlerin birbirleriyle savaşma olasılığının daha düşük olduğunu öne sürmektedir (Doyle, 2016, s. 115).
- **Ekonomik Bağlantılar:** Liberalizm, ekonomik bağlantıların ve ticaretin, devletler arasındaki bağımlılığını artırarak savaş olasılığını azalttığını savunmaktadır. Küresel ticaret ve yatırım ağları, devletlerin birbirlerine karşı savaş açmalarının maliyetini artırmakta ve barışçıl ilişkileri teşvik etmektedir (Oneal & Russett, 2019, s. 142).
- **Kant ve Ebedi Barış:** Immanuel Kant'ın "Ebedi Barış" fikri, liberalizmin temel taşlarından biridir. Kant, devletler arasında sürekli bir barışın mümkün olduğunu ve bunun için uluslararası hukukun, federal bir dünya düzeninin ve demokrasinin geliştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Türkiye'de de bu fikir, Gönlübol (1993) gibi akademisyenler tarafından çeşitli çalışmalarda incelenmiştir (Gönlübol, 1993, s. 74).
- **Liberalizmin Eleştirileri:** Liberalizm, uluslararası ilişkileri anlamada önemli bir çerçeve sunmasına rağmen, eleştirmenler tarafından bazı yönlerden sorgulanmıştır. Özellikle, ekonomik eşitsizlikler ve güç yapıları

gibi faktörlerin yeterince dikkate alınmadığı, ayrıca uluslararası kurumların her zaman etkili olmadığı belirtilmiştir (Zacher & Matthew, 2018, s. 52).

Liberalizm, uluslararası ilişkiler teorisindeki diğer yaklaşımlarla birlikte, devletlerin ve diğer uluslararası aktörlerin eylemlerini anlamak için zengin bir analitik çerçeve sunmaktadır. Liberal yaklaşım, özellikle uluslararası iş birliği ve kurumların rolünün analizinde etkili bir araç olarak kullanılmaya devam etmektedir. (Gönlübol, 1993:5-6).

1.1.3. Yapısalcılık ve Uluslararası İlişkiler

Yapısalcılık, uluslararası ilişkiler disiplinde, devletlerin ve diğer uluslararası aktörlerin eylemlerinin ve etkileşimlerinin, geniş sosyal ve siyasal yapılar tarafından şekillendirildiği fikrini merkeze almaktadır. Bu yaklaşım, devletlerin kendi iç politikalarını, ekonomik durumlarını ve kültürel kimliklerini yalnızca bağımsız değişkenler olarak değil, aynı zamanda genel bir sistem içindeki konumları ve bu sistemle olan ilişkileri bağlamında anlamayı amaçlamaktadır. Yapısalcı teori, uluslararası ilişkilerdeki güç dengesi, ekonomik bağımlılık, ideolojik rekabet ve normatif yapılar gibi kavramları kullanarak devletlerin eylemlerini analiz etmektedir (Waltz, 1979, s. 91; Wendt, 1999, s. 215).

Yapısalcı teori; güç dengesi, ekonomik bağımlılık, ideolojik rekabet ve normatif yapılar gibi kavramları kullanarak, uluslararası sistemin nasıl işlediğini ve devletlerin bu sisteme nasıl tepki verdiklerini analiz etmektedir. Örneğin, Soğuk Savaş döneminde, iki süper güç olan ABD ve SSCB arasındaki ideolojik ve askeri rekabet, tüm dünya üzerindeki devletlerin dış politikalarını etkileyen bir yapı olarak görülebilmektedir (Gaddis, 2005, s. 173).

Yapısalcılar ayrıca, uluslararası sistemin anarşik doğası nedeniyle, devletlerin güvenliklerini sağlama ve güçlerini artırma eğiliminde olduklarını savunmaktadır. Bu, devletlerin sıklıkla kısa vadeli çıkarlarını uzun vadeli iş birliği fırsatlarına tercih etmelerine yol açmaktadır. Yapısalcılık, bu tür davranışların sadece bireysel devletlerin tercihlerinden değil, aynı zamanda onları çevreleyen uluslararası sistemin baskılarından kaynaklandığını öne sürmektedir (Wendt, 1999, s. 244).

Yapısalcılık, uluslararası ilişkiler teorisindeki diğer yaklaşımlar gibi, eleştirilere de maruz kalmıştır. Özellikle, devletlerin ve diğer aktörlerin eylemlerini yalnızca yapısal faktörlere indirgeyen bir yaklaşımın, bireysel liderlerin kararları, iç politik dinamikler ve kültürel etkileşimler gibi önemli etkenleri göz ardı ettiği savunulmuştur (Ruggie, 1998, s. 879).

Nitekim yapısalcılık, uluslararası ilişkileri anlamak için güçlü bir çerçeve sunmasına rağmen, bu alandaki karmaşık dinamikleri tam olarak açıklamak için yeterli olmayabilir. Bu nedenle, yapısalcılık genellikle diğer teorik yaklaşımlarla birlikte kullanılarak, daha kapsamlı ve çok boyutlu bir analiz sağlamak amacıyla kullanılmaktadır (Eralp, 1996:1-10).

1.1.4. Sosyal İnşacılık ve Uluslararası İlişkiler

Sosyal inşacılık, uluslararası ilişkiler alanında, devletlerin ve diğer uluslararası aktörlerin kimliklerinin, normlarının ve değerlerinin sosyal olarak nasıl oluşturulduğunu ve bu sosyal yapıların uluslararası ilişkileri nasıl şekillendirdiğini inceleyen bir teoridir. Bu yaklaşım, devletlerin ve aktörlerin davranışlarının yalnızca fiziksel güç, ekonomik kaynaklar gibi materyal faktörlerle değil, aynı zamanda idealar, inançlar, dil kullanımı ve semboller gibi düşünsel faktörlerle de anlaşılabileceğini savunmaktadır (Dağı, 2000:3-10).

Sosyal inşacılık, uluslararası ilişkilerdeki aktörlerin kimliklerinin ve eylemlerinin, tarihsel süreçler ve sosyal etkileşimler yoluyla sürekli olarak yeniden inşa edildiğini öne sürmektedir. Bu teoriye göre, devletler ve diğer aktörler, kendilerini ve diğerlerini nasıl algıladıkları ve tanımladıkları üzerinden ilişkilerini kurmaktadır. Örneğin, bir devletin “dost” veya “düşman” olarak algılanması, o devletle olan ilişkileri ve politikaları derinden etkileyebilmektedir (Dağı, 2000:3-10).

Sosyal inşacılık, ayrıca uluslararası normların ve değerlerin nasıl oluştuğunu ve zaman içinde nasıl değişebileceğini incelemektedir. Bu normlar ve değerler, devletlerin ve diğer aktörlerin davranışlarını yönlendiren ve uluslararası sistemin işleyişini şekillendiren önemli faktörlerdir. Örneğin, insan haklarına saygı veya çevre koruma gibi uluslararası normlar, devletlerin politikalarını ve uluslararası toplumun beklentilerini etkileyebilmektedir.

Sosyal inşacılık, uluslararası ilişkilerin anlaşılmasındaki düşünsel önemi vurgulayarak, geleneksel realist ve liberal yaklaşımlara meydan okumaktadır. Bu teori, uluslararası ilişkilerin sadece güç mücadeleleri ve ekonomik çıkarlarla değil, aynı zamanda aktörlerin kimlikleri, inançları ve sosyal etkileşimleriyle de şekillendiğini iddia etmektedir.

Sonuç olarak, sosyal inşacılık, uluslararası ilişkilerin daha kapsamlı ve derinlemesine anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır. Bu yaklaşım, devletlerin ve diğer aktörlerin eylemlerinin arkasındaki sosyal ve düşünsel dinamikleri aydınlatarak, uluslararası ilişkiler teorisine zenginlik katmaktadır (Dağı, 2000, s. 3-10).

1.1.5. Dış Politika Analizi

Dış politika analizi, bir devletin uluslararası arenada nasıl hareket ettiğini, hangi politikaları izlediğini ve bu kararların arkasındaki süreçleri ve etmenleri inceleyen bir disiplindir. Bu analiz, devletlerin dış politika kararlarını şekillendiren iç ve dış faktörleri, karar verme mekanizmalarını, bireysel liderlerin etkilerini, bürokratik mücadeleleri ve toplumsal talepleri kapsamlı bir şekilde ele almaktadır (Hill, 2003, s. 14).

Dış politika analizi, devletlerin karar verme süreçlerini anlamak için çeşitli teorik çerçeveler ve metodolojiler kullanmaktadır. Bu süreçler, genellikle karmaşık ve çok katmanlıdır. Çünkü bir dış politika kararı alınırken birçok değişken göz önünde bulundurulmaktadır. Bu değişkenler arasında uluslararası sistemdeki güç dengesi, stratejik çıkarlar, ekonomik koşullar, tarihsel bağlam, ideolojik yönelimler ve kültürel değerler bulunmaktadır (Smith, Hadfield, & Dunne, 2012, s. 67).

Bireysel liderlerin rolleri, dış politika analizinde özellikle önemlidir. Liderlerin kişisel özellikleri, inançları ve deneyimleri, dış politika kararlarını büyük ölçüde etkileyebilmektedir. Örneğin, bir liderin karizması, ikna kabiliyeti veya risk alma eğilimi, uluslararası müzakerelerde ve kriz anlarında kritik öneme sahip olabilmektedir (Hudson, 2014, s. 92).

Bürokratik yapılar da dış politika kararlarının şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Farklı devlet kurumları ve ajanslar, kendi öncelikleri ve çıkarları doğrultusunda politika önerileri geliştirmekte ve bu öneriler, genellikle iç bürokratik mücadeleler ve pazarlıklar sonucunda şekillenmektedir. Ayrıca, dış politika kararları, toplumsal gruplar, medya, lobiciler ve uluslararası ortaklar gibi dış aktörlerin baskıları ve etkileşimleri altında da alınabilmektedir (Allison & Zelikow, 1999, s. 127).

Dış politika analizi, aynı zamanda, dış politika kararlarının uygulanmasını ve sonuçlarını da incelemektedir. Bir politikanın başarılı olup olmadığını değerlendirmek için, uygulama sürecindeki zorluklar, beklenmedik engeller ve uluslararası tepkiler gibi faktörler dikkate alınmaktadır (Hill, 2003, s. 198).

Sonuç olarak, dış politika analizi, bir devletin dış politika kararlarının nasıl alındığını ve uygulandığını anlamak için çok boyutlu bir yaklaşım sunmaktadır. Bu analiz, devletlerin dış politikalarının arkasındaki karmaşık dinamikleri ve etkileşimleri aydınlatarak, uluslararası ilişkiler alanında derinlemesine bir anlayış geliştirilmesine olanak tanımaktadır. (Demir & Kulalı, 2021)

1.2. İç Politika ve Dış Politika: Kavramsal Bir İnceleme

Politika, devletin iç ve dış ilişkilerini düzenleyen prensip ve yöntemler bütünü olarak tanımlanmakta ve bu, iç politika ve dış politika olmak üzere iki ana kategoriye ayrılmaktadır. İç politika, bir devletin kendi sınırları içindeki siyasi işleyiş ve karar alma süreçlerini ifade etmektedir. Bu, hükümetin yurt içindeki politik, ekonomik ve sosyal meselelere yönelik tutum ve kararlarını içermekte ve kamu politikası yapım süreci, yasama organının rolü, yargı kararları ve yürütme gücünün uygulamalarını kapsamaktadır (Balci, 2013, s. 258). Örneğin, eğitim ve sağlık hizmetleri gibi sosyal hizmetlerin yönetimi, vergilendirme politikaları ve iç güvenlik, iç politikanın önemli unsurlarıdır.

Dış politika ise, bir devletin diğer devletlerle ve uluslararası kuruluşlarla olan ilişkilerini yönetme biçimi olarak tanımlanmaktadır. Bu, diplomatik ilişkiler, uluslararası ticaret anlaşmaları, savunma ve güvenlik politikaları gibi konuları içermekte ve aynı zamanda uluslararası hukuk ve normlar çerçevesinde diğer ülkelerle ilişkilerin sürdürülmesini de kapsamaktadır. Dış politika, bir devletin

uluslararası alandaki çıkarlarını koruma ve iletme stratejilerini içermektedir. Bu durum devletin genel politika yapısını şekillendiren iç ve dış politika arasındaki etkileşimle yakından ilişkilidir (Balcı,2013, s. 259).

Sonuç olarak, iç ve dış politika kavramları, bir devletin yönetiminde kritik rol oynamaktadır. Aynı zamanda bu kavramlar, demokratik katılım ve vatandaşların hükümetlerine olan güveni açısından da merkezi öneme sahip kavramlardır.

1.3. Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinin İncelenmesi

Türkiye'nin siyasi tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilen çok partili hayata geçiş sürecinin incelenmesi, dönemin siyasi atmosferini ve toplumsal dinamiklerini anlamak için merkezi bir rol oynayan kavramsal bir çerçeveye ihtiyaç duymaktadır. Demokrasi, siyaset ve parti sistemleri gibi temel kavramlar, bu sürecin analizinde kritik bir öneme sahiptir. Demokrasi kavramının tanımı ve evrimi, siyasi aktörlerin eylemlerini ve toplumun siyasi süreçlere katılımını şekillendiren normatif bir çerçeve sunmaktadır (Linz & Stepan, 1996, s. 17). Siyasetin işlevselliği, karar alma mekanizmaları ve iktidarın kullanımı, çok partili sisteme geçişin yapısal ve işlevsel boyutlarını aydınlatırken, parti sistemlerinin analizi, bu geçişin siyasi rekabet ve temsil açısından getirdiği yenilikleri ve zorlukları ortaya koymaktadır (Duverger, 1963, s. 289).

Demokratikleşme sürecinin derinlemesine incelenmesi, Türkiye'nin tek parti döneminden çok partili döneme evrilmesinin altında yatan ideolojik ve pratik sebepleri anlamak için kritik bir öneme sahiptir (Rustow, 1970, s. 350). Bu süreç, Cumhuriyetin ilanından itibaren yaşanan siyasi denemeler, reformlar ve dönüşümler aracılığıyla, Türkiye'nin demokratik kurumlarını ve siyasi kültürünü şekillendiren temel faktörleri içermektedir (Zürcher, 2004, s. 232). İlk bölümde ele alınan kavramların tanımlanması ve mahiyetinin incelenmesi, tezin ilerleyen bölümlerinde yapılacak olan siyasi, ekonomik ve askeri durum analizlerine sağlam bir temel oluşturmaktadır. Bu kavramsal çerçeve, Menderes dönemi Türkiye'sinin dış politikasının değerlendirilmesinde kullanılan analitik lensini belirlemekte ve bu dönemin Türk dış siyasetindeki eksen kaymasını ve ABD'nin Türkiye dış politikasına etkisini anlamada yardımcı olmaktadır (Hale, 2013, s. 415).

Sonuç olarak, tezde kavramsal analizin yapılması, çok partili hayata geçiş sürecinin ve bu sürecin Türkiye'nin siyasi evrimi üzerindeki etkilerinin kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu analiz, dönemin siyasi, toplumsal ve ekonomik koşullarının yanı sıra uluslararası ilişkiler bağlamında da Türkiye'nin konumunu değerlendirmek için gerekli olan teorik ve metodolojik araçları sunmaktadır (Karpaz, 2010, s. 113).

1.4. Demokratikleşme

Demokratikleşme kavramı rejimler için iki farklı şekilde tanımlanabilmektedir. İlk olarak bu kavram, demokratik olmayan bir rejimin demokratik bir rejime geçiş için gerçekleştirdiği politik dönüşüm süreci olarak tanımlanmaktadır. İkinci olarak aynı kavram, demokratik bir rejimin, demokrasiye uygun olmayan uygulamalarını kaldırarak, demokratik uygulamalara geçiş süreci olarak tanımlanabilmektedir. İlk tanım otoriter veya totaliter bir rejimden demokrasiye geçişin ilk adımını, ikinci tanım ise kurumlar ve sistemlerde yapılan değişikliklerle demokrasiye geçişin ikinci adımını temsil etmektedir (Akyol, 2019: 17; Erdoğan, 2016).

Dünya genelinde ve Türkiye'de demokratikleşme hareketleri bu iki tanım bağlamında incelenebilmektedir. Bu nedenle bu çalışmada, Türkiye'de çok partili siyasal yaşamın başladığı Demokrat Parti'nin kuruluşuyla gerçekleşen demokrasiye geçişin ilk adımı ele alınmaktadır. Ancak çok partili siyasal yaşama geçişin sadece bir demokratikleşme hareketi olarak tanımlanması doğru olmayacaktır. Çünkü çok partili siyasal yaşama geçişle birlikte Türkiye'nin politik sisteminde yaşadığı değişikliklerin tamamının demokratikleşme kavramı etrafında incelenmesi gerekmektedir.

1.4.1. Dünyada Demokratikleşme Hareketleri

Demokratik özelliklere sahip siyasal kurumlar sadece modern çağlara özgü değildir. Antik Çağ'da da demokrasi bilinen bir kavramdı. Ancak, demokrasinin ilk olarak uygulandığı varsayılan Yunan şehir-devletlerinde bile siyasal yaşama katılan halk kategorisinde kadınlar ve esirler bulunmamaktaydı. 1215'te İngiltere'de kral ve asilzadeler arasında imzalanan Magna Carta ile kralın gücü ilk

defa kısıtlanmıştır. Magna Carta, demokrasinin gelişimi ve ortaya çıkışı açısından önemlidir. Ancak halkın iradesi göz ardı edildiği için Magna Carta'nın tam anlamıyla demokrasinin başlangıcı sayılması mümkün değildir. Bu demokrasi tanımına göre Avrupa'da demokrasinin tam anlamıyla yerleşmesi 19. yüzyılda gerçekleşmiştir (Karpas, 2010: 17). Bununla birlikte, 19. yüzyıldan günümüze kadar birçok Avrupa ülkesinin demokrasiden uzaklaşarak rejimlerinin zaman zaman otoriterleştiği dönemler olmuştur.

Huntington, dünya genelinde demokratikleşme hareketlerini üç ayrı dalgada ele almış ve bu süreç içinde iki ters dalganın da meydana geldiğini belirtmiştir. Aynı zamanda, 19. yüzyıldaki siyasal sistemlerin demokratik niteliklere sahip olabilmesi için Jonathan Sunshine tarafından belirlenen iki kıstası dikkate alarak, ilk demokratikleşme dalgasının ABD'de 1828 yılındaki başkanlık seçimleriyle başladığını vurgulamaktadır. İlk dalga, 1828'den başlayarak yaklaşık 100 yıl süresince devam etmiş ve bu süre zarfında 30'dan fazla ülkede demokratik kurumlar kademeli olarak gelişmiştir. İlk ters demokratikleşme dalgası ise İtalya'da 1922'de Mussolini liderliğinde gerçekleştirilen yürüyüş hareketi ve Mussolini'nin iktidarı ele geçirmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, henüz demokrasiyle tanışmamış olan ülkeler dahi sert rejimlere geçiş yaparak demokratik kurumları zayıflatmıştır. Bu olumsuz dalga, Almanya, Avusturya, Brezilya, Arjantin, İspanya gibi ülkelerdeki demokrasilerin sonunu getirmiştir (Huntington, 1993: 14-15 ,akt. Heiskanen, 1996). Ters dalga devamında, daha önce demokratik olan ülkelerde askeri darbeler ve otoriter rejimlerin yükselmesine de sebep olmuştur.

II. Dünya Savaşı sırasında Birleşik Krallık, Fransa, Sovyetler Birliği, ABD ve Çin Cumhuriyeti'nin liderliğindeki Müttefik Devletler, Nazi Almanya'sı, İtalya Krallığı ve Japon İmparatorluğu gibi Mihver Devletleri'ne karşı elde ettikleri zaferle ikinci demokratikleşme dalgasını tetiklemiştir. Huntington'a göre, bu dalgada demokrasiye geçiş yapan ülkeleri üç kategoriye ayırmak mümkündür. İlk kategoride, Müttefik Devletler'in II. Dünya Savaşı sonrasında demokrasiyi benimsettikleri ülkeler bulunmaktadır. Almanya, İtalya, Japonya, Avusturya ve Güney Kore bu ülkeler arasında yer almaktadır. İkinci kategoride, Müttefik devletlerin savaşı kazanmasının ardından demokrasiye geçiş yapan ülkeler

bulunmaktadır; Türkiye, Yunanistan, Brezilya, Arjantin, Peru, Ekvador, Venezuela ve Kolombiya bu kategoriye dahildir. Üçüncü kategoride ise Müttefik devletlerin savaşı kazanmış olsalar da savaştan zayıf bir şekilde çıkarak artan milliyetçilik akımları ve Batılı devletlerin sömürgelerinden vazgeçmeleri sonucunda denizaşırı sömürgelerde demokrasiye geçiş yapan ülkeler bulunmaktadır. Ancak, 1950'lerin sonlarına doğru yaşanan rejim değişiklikleri ve siyasal gelişmeler, ikinci demokratikleşme dalgasının sonunu getirmiş ve ardından ikinci ters dalga başlamıştır. 1958'den itibaren Pakistan, Latin Amerika, Kore, Peru, Brezilya, Bolivya, Şili, Uruguay, Endonezya, Hindistan, Tayvan, Yunanistan ve birçok ülkede rejimler otoriter bir hale dönüşmüştür. Türkiye de bu ters dalgadan etkilenmiş; seçimle iktidara gelmiş olan Adnan Menderes Hükümeti, 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile devrilmiştir. Benzer şekilde, 1971 yılında "12 Mart Muhtırası" ile Türk ordusu tekrar demokrasiye müdahale etmiştir (Huntington, 1993: 15-39; akt. Heiskanen, 1996).

Üçüncü demokratikleşme dalgası, Portekiz'de diktatörlüğün sona ermesiyle 1974 yılında başlamıştır. 1974 yılından itibaren dünyada yaklaşık 30 ülkede otoriter rejimlerin yerini tekrar demokratik rejimler almaya başlamıştır. Demokratik rejime geçemeyen otoriter rejimlerde bile ciddi anlamda liberalleşme gerçekleşmiştir. Üçüncü demokratikleşme dalgası, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle 1990'larda doruğa ulaşmıştır. Ancak Soğuk Savaş döneminden sonra demokratik rejimlerin çoğalması, bazı istisnalar dışında duraksamıştır. Bunun yerine, demokratik ve otoriter özellikleri bir arada barındıran, bir anlamda hibrid rejimler ortaya çıkmıştır. Şu an için günümüz dünyasında dördüncü bir demokratikleşme dalgası görünmemektedir. Böyle bir beklenti de söz konusu değildir (Aytek, 2015).

1.4.2. Cumhuriyet'in İlanına Giden Süreç ve Demokratikleşme Aşamaları

I. Dünya Savaşı'ndan sonra, Cemal Paşa, Enver Paşa, Talat Paşa ve Doktor Bahaeddin Şakir gibi önde gelen liderlerin bulunduğu İttihatçılar, Alman denizaltısına binerek ülkeyi terk etmiştir. İttihatçı liderlerin ülkeyi terk etmesi, yönetimde bir iktidar boşluğu oluşturmuştur. Bu boşluktan istifade etmeye çalışan VI. Mehmed Vahdeddin, liberal gruplar ve İtilaf Devletleri'nin liderleri ülkeden ayrılmış olmasına rağmen meclis, ordu, posta teşkilatı ve birçok kuruluş içerisinde

hala etkili olan ittihatçılardan oluşan dört ayrı grup bulunmaktaydı. Padişah, İttihatçılara karşı saltanat ve hilafet makamlarını koruma düşüncesiyle hareket etmiştir. İttihatçılar ise Anadolu'da silahlı mücadele için hazırlıklar yaparken aynı zamanda işgal edilmesi muhtemel bölgelerde yerel "müdafaa-i hukuk cemiyetlerinin" oluşmasını teşvik etmiştir. Eylül 1919'da Sivas Kongresi'nde toplanan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adıyla birleştirilmiş ve Cumhuriyet Halk Fırkasının (CHF) temellerini oluşturmuştur. Liberallere öncülük yapan Damat Ferit Paşa, İttihatçılara ve milli mücadeleye karşı hareket ederek iki farklı dönemde 14 ay boyunca hükümetin başında kalmıştır. İtilaf Devletleri, başlangıçta idareyi ele geçirmese de savaş sonrasında hızla İstanbul'u işgal etmiştir (Zürcher, 2004: 134-143).

1.4.3. "Selahiyet-i Fevkaladeye Sahip" Meclisin Açılması

İstanbul'un resmen işgal edilmesinden sonra, 17 Mart 1920'de Mustafa Kemal, 15. Kolordu Kumandanı olan Kazım Karabekir Paşa'ya bir telgraf göndermiştir. Gönderdiği telgrafta, yasama, yürütme ve yargı gücünün Kanun-i Esasi (Anayasa) ile koruma altında olması gerektiğini, ancak artık böyle bir devletin var olmadığını ve bu nedenle "meclis-i müessese" adı altında bir kurucu meclisin kurulması gerektiğini belirtmiştir. Ancak Kazım Karabekir Paşa, "meclis-i müessese" isminin milletimize yabancı olduğunu ve yanlış anlaşılmalara neden olabileceğini ifade eden bir cevap vermiştir (Karabekir, 2010: 605-609).

Mustafa Kemal'in bu ismi vermek istemesinin altında yatan neden, rejimi değiştirme yetkisinin en baştan meclise verilmesini sağlamaktı. Ancak gelen uyarı ve düşünülen ismin altında yatan sebebin açıklanmak istenmemesi nedeniyle, Mustafa Kemal, bu terim yerine "Selahiyet-i Fevkaladeye Sahip Meclis" ifadesini kullanarak yeni meclisin açılması için Heyet-i Temsiliye adına illere ve kolordu komutanlıklarına 19 Mart 1920 tarihinde bir genelge göndermiştir. Böylece ülke genelinde bir seçim atmosferi başlamıştır (Atatürk, 2015: 322-325).

Yayınlanan seçim genelgesi demokrasi bağlamında incelendiğinde, yeni meclise vekillerin seçilme usulünün gizli oy ve meclis huzurunda açık tasnif şeklinde yapılması, bağımsız aday olabilme imkânı ve her fırka, zümre ve cemiyet tarafından vekil adayı gösterilebilmesi, demokratikleşme açısından olumlu

gelişmeler olarak değerlendirilebilmektedir. Ancak o dönemde halka doğrudan başvurmanın mümkün olmaması ve seçimlerin ikinci seçmenler aracılığıyla yapılması, tam anlamıyla demokratik bir yapıya geçişin sağlanamadığının da bir göstergesi olarak görünmektedir. Bu durum, çok partili hayata geçişin başladığı ve seçimlerin yapıldığı 1946 yılına kadar devam etmiş ve 1946 seçimlerinde ilk defa tek dereceli seçim sistemi uygulanmıştır (Yarar, 2021: 19).

Seçimlerden sonra 22 Nisan 1920'de de bir genelge yayınlanarak bütün mülki ve askeri makamların merci olarak Büyük Millet Meclisi ilan edilmiştir. 23 Nisan 1920 Cuma günü belirlenen programa göre, Birinci Meclis'in açılışı gerçekleştirilmiş ve meclis ilk toplantısını yapmıştır. Birinci Meclis'te, Meclis-i Mebusan'a seçilmiş olan 92 vekil, 19 Mart 1920 genelgesine göre seçilmiş olan 231 vekil ve Malta Sürgünü dönüşü meclise katılan 14 vekil olmak üzere toplamda 337 vekil yer almıştır (Tunaya, 1958: 229). Birinci Meclis'in 25 Nisan 1920'de yayınladığı "Memlekete Beyanname" adlı bildiri ve meclisin çıkardığı kanunlardaki metinler incelendiğinde, genel olarak meclisin amacının saltanatı, padişahı, hilafeti, vatanı ve milleti milli irade çerçevesinde kurtarmak olduğu görülmektedir. Ancak bu amaç içerisinde çelişkiler bulunmaktadır. Meclis, milli irade çerçevesinde çalışmalarını yapmayı hedeflerken aynı zamanda saltanatı, hilafeti ve padişahı koruyarak monarşi düzenini sürdürmeyi amaçlamaktadır. Bu çelişki, o dönemde meclisi oluşturan vekillerin çoğunluğunun muhafazakâr bir görüşe sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, halifeliğin ve saltanatın kaldırılması uygun şartlar oluşturulduktan sonra gerçekleştirilebilmiştir. Sonuç olarak, Birinci Meclis'in genel amacındaki bu çelişkiler, meclisin henüz tam anlamıyla demokratik bir yapıya kavuşmadığını göstermektedir (Tunaya, 1958: 239).

1.4.4. Teşkilat-ı Esasiye'nin İlan Edilmesi

13 Eylül 1920'de Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisi'ne, daha sonra ilan edilecek olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na kaynaklık edecek olan "Halkçılık Beyannamesi" adı altındaki önergeyi hükümet programı olarak sunmuştur. Önerge, 18 Eylül 1920'de mecliste okunarak komisyona sevk edilmiş ve daha sonra hükümet programı olarak kabul edilmiştir. Birinci Meclis'in genel amacındaki

çelişkiler, bu beyannamede de mevcuttur. Beynamede, TBMM'nin hilafet ve saltanat makamının kurtarılması amacıyla kurulduğu 1. madde de belirtilmesine rağmen, 5. ve 6. maddelerde hilafet ve saltanat makamının ülkenin kurtuluşundan sonra yasalar çerçevesinde yerini alacağı ve egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunun vurgulanması, demokratikleşme çabasının bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Çevik, 2002: 28-29).

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Halkçılık Beyannamesi'nden esinlenerek hazırlanmıştır. Kanunda, milli egemenlik ve kuvvetler birliği gibi konulara vurgu yapılırken, Halkçılık Beyannamesi'nden farklı olarak bu sefer saltanat ve hilafet konularına hiç yer verilmemiştir. Sadece 7. maddeyle şeriat hükümlerinin uygulanması konusu meclise verilmiştir. Ayrıca, 1. maddede hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğunun vurgulanması ve egemenliğin padişaktan alınıp Türk milletine verilmesi, Türk demokratikleşmesinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu madde, Türkiye'nin mevcut anayasasında da yer almakta olup, o günden beri anayasanın temel unsurlarından biri haline gelmiştir (Berkes, 1978: 492; Teşkilat- Esasiye Kanunu, 1921).

İzmir Milletvekili Yunus Nadi Bey'in başkanlığında yapılmış olan Kanun tasarısı 19 Eylül 1920'de mecliste görüşülmeye başlanmıştır. Meclis dört ay boyunca yaptığı yoğun çalışmalar sonucunda 20 Ocak 1921 yılında Teşkilat-ı Esasiye Kanununu kabul etmiştir (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 1921).

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, tamamen yeni bir anayasa değildir. Kanun-i Esasi'yi tamamen ortadan kaldırmamıştır. Sadece bazı maddelerini değiştiren bir kanun niteliği taşımaktadır. Mustafa Kemal'in Sadrazam Tefik Paşa'ya, Kanun-i Esasi'nin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile çatışmayan maddelerinin yürürlükte olduğunu bildiren telgrafı da bu durumu doğrulamaktadır.

1.4.5. Halk Fırkasının Kurulması

Mustafa Kemal, 6 Aralık 1922 tarihinde basın mensuplarına verdiği bir mülakatta, halkçılık prensibi temelinde ve Halk Fırkası adı altında bir siyasi parti kurma niyetini dile getirmiştir. Mülakatta ayrıca barış ve istikrar tamamen sağlandıktan sonra politik bir parti kurma düşüncesini de açıklamıştır (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 2006: 50). Ayrıca, Mustafa Kemal'in 1923 yılının 14 Ocak-

20 Şubat tarihleri arasında gerçekleştirdiği yurt gezisinin amaçlarından biri de planladığı Halk Fırkası hakkındaki düşüncelerini halka aktarmak ve halkın fikirlerini dinlemektir (Atatürk, 2015: 536).

Mustafa Kemal, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin reisi olarak birinci mecliste 8 Nisan 1923'te seçim kararını bildiren bir bildiri yayınlamıştır. Bildiride, mecliste bulunan bu grubun başarılı bir şekilde çıkacağı seçimler sonrasında ülke yönetimini yeni kurulacak olan Halk Fırkası adı altında üstleneceğini ve grubun bir partiye dönüşeceğini açıklamıştır. Aynı zamanda, kurulacak olan partinin programı olacak 9 ilkeyi de bu bildiride açıklamıştır. İlkelerin içeriğine bakıldığında, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu, milletin tek temsilcisinin meclis olduğu, saltanatın kaldırıldığı ve yasanın asla değiştirilemeyecek bir ilke olduğu, yargı erki ile hızlı adaletin sağlanacağı gibi konular vurgulanmıştır (Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, 2006: 519). Bu bağlamda, yayınlanan 9 ilke ile yeni kurulacak olan Halk Fırkasının demokratik ilkeleri benimseyeceği ve bu doğrultuda hareket edeceği açıkça ilan edilmiştir. Tüm bu gelişmelerin ardından, 11 Eylül 1923 yılında Mustafa Kemal kendisi ile çalışan vekillerden oluşan heyet ile Halk Fırkasını resmi olarak kurmuştur. Parti 1924 yılında adını Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) olarak güncellemiştir (Yarar, 2021: 24).

1.4.6. Cumhuriyetin İlanı ve Tek Partili Dönem

Millî mücadelenin başlaması, 1920 yılında Büyük Millet Meclisi'nin açılması ve 1921'de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ilan edilmesiyle birlikte Türkiye'deki demokratikleşme hareketine farklı bir boyut kazandırılmıştır.

Saltanatın kaldırılmasıyla birlikte, Mustafa Kemal'in ileriye dönük planlarında millet egemenliğine ve demokrasiye dayalı bir cumhuriyet rejimi ilan etmek vardı. Ancak bu fikrin bazı kesimler tarafından tepki çekeceği düşüncesiyle, uygun bir ortam oluşuncaya kadar cumhuriyet rejimi fikri açıkça paylaşılmamıştı (Atatürk, 2015: 628-629). Bu durum, saltanat makamından sonra meclis hükümeti şeklinde yönetilen ülkede, devletin yönetim şeklinin kalıcı olarak nasıl olacağı konusunda belirsizlik yaratmış ve meclis içerisinde defalarca tartışma konusu olmuştur.

Lozan Antlaşması'nın 23 Ağustos 1923'te yeni meclis tarafından onaylanmasıyla, yeni devlet uluslararası alanda tanınmıştır. Ancak halifelik makamının varlığı, ülke içinde hala ikilik yaratabilecek potansiyele sahipti. Özellikle İstanbul'da hilafet yanlılarının etkinliği dikkate değerd. Bu nedenle, 9 Ekim 1923'te İsmet İnönü, Ankara'nın yeni devletin idare merkezi olarak seçilmesi önerisinde bulundu. Bu öneri, parti tarafından kabul edildi ve yasalaştı. Ankara'nın devletin idare merkezi olması, hilafet yanlılarına karşı önemli bir adım oldu. Bununla birlikte, halife bazı kesimlerce hala devletin başı olarak görülüyordu (Ahmed, 2012: 69-70).

Tüm bu siyasi gelişmelerin yaşandığı bir ortamda, cumhuriyetin ilanı için uygun zamanın geldiğini düşünen Mustafa Kemal'in, mevcut yönetim şekliyle devletin yönetilemeyeceği konusunda fırka grubunu ve meclisi ikna etmesi gerekiyordu. Öncelikle, 26 Ekim 1923'te İcra Vekilleri Heyeti ile görüşerek istifa etmeleri gerektiğini bildirdi. Görüşmede, yeni oluşacak icra vekilleri heyetinde bu heyetten kimsenin seçilmemesi ve seçilse bile istifa etmesi kararı alındı. Bu görüşme sonucunda, İcra Vekilleri Heyeti Reisi Fethi Bey, istifa mektubunu Mustafa Kemal'e teslim etti. Mustafa Kemal, karşısında duranların yeni bir hükümet kurabileceğini düşünmediği için böyle bir yol seçti. Hedeflediği gibi oldu ve 2 gün boyunca yeni bir vekiller heyeti kurulamadı. 29 Ekim 1923'te, Halk Fırkası grubunda yaşanan hükümet bunalımı konusunda çözüm bulunamadı ve çözüm için Mustafa Kemal'e başvuruldu. Mustafa Kemal, yeni bir icra vekilleri heyetinin seçilememesinin sebebini anayasada yasama ve yürütme yetkileri arasındaki ilişkinin iyi düzenlenmemesi olarak açıkladı ve anayasayı değiştirme teklifinde bulundu. Fırka grubunda uzun süren tartışmalar sonucunda teklifin tüm maddeleri kabul edildi. Ardından meclis toplantısı yapıldı ve teklif, meclis tarafından da kabul edildi. Yapılan değişikliklerle cumhurbaşkanlığı makamı oluşturuldu ve cumhurbaşkanının başvekilini kendisi seçme yetkisi verildi. Devletin yönetim şekli cumhuriyet olarak ilan edildi. Hemen ardından mecliste yapılan seçim sonucunda, oy birliğiyle Mustafa Kemal, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı seçildi. İsmet İnönü ise ilk başbakan oldu. Böylece, Türkiye'de 1950 yılına kadar Cumhuriyet Halk Partisi yönetiminde tek parti rejimi başladı (Atatürk, 2015: 607-612; Karpaz, 2010: 129).

Sonuç olarak, devletin yönetim merkezinin Ankara'ya resmi olarak taşınmasıyla, demokratikleşme karşısında önemli bir engel aşılmış ve demokratik kurumların oluşmasında en büyük destek olan cumhuriyet ilan edilmiştir. Ancak, saltanatın kaldırılmasının demokratikleşme hareketine ne derece olumlu bir etki bıraktığı hala tartışma konusudur. Ayrıca, Mustafa Kemal'in devlet, hükümet, parti ve meclis reisi olarak en üstün yetkileri üzerinde toplaması, demokratikleşme açısından farklı tartışmalara neden olmuştur. Çünkü cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye, hızlı kararlar alamamış ve demokratik kurumların oluşmasında zorluklar yaşamıştır. Muhalefet kurumu gibi demokrasinin vazgeçilmez unsurlarından biri, cumhuriyetin ilanından 23 yıl sonra yerleşik bir şekilde Türk siyasetinde yer bulabilmiştir.

1.4.7. Çok Partili Hayata Geçiş Denemeleri

Cumhuriyetin ilanının akabinde CHF ve tek partili yönetim eleştirilere maruz kalmıştır. Bu durum, milli mücadele dönemi askerleri ve CHF içinden olan Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy gibi kişilerden ileri gelmekteydi. Eleştiri yapan isimlerden biri olan Rauf Orbay CHF içinde yer almış, Mustafa Kemal'in milli mücadelede destekçisi olmuş fakat Cumhuriyet öncesinde ve sonrasında Hilafet Makamının korunması ve devamlılığı için dik bir duruş sergilemiştir.

6 Kasım 1924 tarihinde mecliste yaptığı bir konuşmada, Orbay duruşunu şu şekilde özetlemiştir: "Cumhuriyetten başka bir hükümet şekli yoktur ve bunun için bir noktayı daha söylemek isterim: Belki bazılarınız söylersiniz. Ben söyleyeyim. Rauf Halifecidir. Efendiler! Değil halifeci ve sultancı, bu makamın haklarını kendine almak istidadında olan herhangi bir makamın dahi aleyhindeyim..." (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 1924: 112). Orbay'ın bu sözleri ve çeşitli tarihlerdeki beyanları, halk yönetiminin hâkim olduğu cumhuriyet rejimini savunduğunu ve cumhuriyetçi olduğunu, ancak bu rejimde en üst makamın halifeye ait olduğunu düşündüğünü ve bu nedenle hilafet yanlısı olduğunu açıkça ifade ettiğini göstermektedir. Orbay'ın karşı çıktığı makam ise Mustafa Kemal'in devlet yönetiminde üstlendiği cumhurbaşkanlığı makamıdır. O makamın halifeye ait olduğunu ve bu duruma karşı olduğunu ifade etmektedir. Orbay'ın bu konuşması,

mecliste çeşitli tartışmalara yol açmış ve sonucunda kendisiyle birlikte Halk Fırkasından 11 vekil istifa etmiştir.

CHP'den ayrılan Refet Bele ve Rauf Orbay ile 11 vekilin istifasının ardından, 17 Kasım 1924'te Kazım Karabekir'in başkanlığını, Rauf Orbay ve Refet Bele'nin ikinci başkanlığını, Ali Fuat Cebesoy'un genel sekreterliğini üstlendiği Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Yeni partiye, CHP'den istifa eden 28 milletvekili ve 1 bağımsız milletvekili ile 29 kişi katılmıştır (Sürücü, 2022). Bu şekilde, demokratikleşme adına Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk muhalefet partisi, cumhuriyetin ilanından yaklaşık bir yıl sonra kurulmuş oldu.

Yeni kurulan fırka 7 bölüm ve 58 maddeden oluşuyordu. Bunlar: ekonomi, maliye, iç siyaset, esaslar, itibar, eğitim politikaları ve sosyal siyasetti. İlk maddelerinde ülkenin Cumhuriyet ve Demokrasi temelinde olduğu ifade ediliyordu. Ekonomik olarak kapitalist bir politika benimsenerek Devletçilik ilkesine karşı çıkıldı. Yerel yönetimlerin merkezden yönetim anlayışına ters olan bir yönetim anlayışı desteklendi. Uygulanan anti demokratik uygulamaların demokratikleşme bağlamında uygun olmadığı görülmektedir. Aynı zamanda Cumhuriyet rejimine karşı olan eylemlerin merkezine, programın 6.maddesinde yer alan dini inançlara ve fikirlere saygı gösterilmesi ifadeleri eleştirilere yol açmıştır (Afşar, 2020: 1362).

Mustafa Kemal, demokratikleşme sürecinde çok partili siyasi yaşama geçiş konusunda olumlu bir tutum sergilemiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra, "Padişahlığa taraftar olanlar dahi bir parti kursunlar" diyerek demokratik bir siyasi yapıyı desteklemiştir (Soyak, 1973, s. 58). Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurulmasından sonra, Times gazetesine verdiği bir beyanatta cumhuriyet yönetiminde partilerin var olmasının doğal olduğunu ifade etmiş, ancak yeni fırkanın CHP'nin ilkelerinden farklı bir prensibe sahip olmadığını söyleyerek yeni bir parti kurulmasını desteklemiştir. Aynı zamanda, yeni fırkaya eleştiriler yöneltmiştir (Zürcher, 1992: 182-185). Ancak zamanla Mustafa Kemal'in Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına karşı tutumu değişmiş, sert ifadelerle parti ve kurucularını eleştirmiştir (Atatürk, 2015: 660-661).

Türkiye'de cumhuriyetin ilanından sonra tek parti yönetimine ve CHP'ye karşı eleştiriler Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kuruluşunun 3.ayından sonra Şeyh Sait tarafından başlatılan isyan ile ortaya çıkmıştır. Rauf Orbay gibi önemli isimler, cumhuriyetin ilanından önce ve sonra halifeliğin korunması gerektiğini savunmuşlardır. Yapılan eleştiriler, Türkiye'nin ilk muhalefet partisinin Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurulmasına yol açmıştır. Ancak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Şeyh Sait İsyanının ardından kapatılmış ve tek parti yönetimi gücünü sürdürmüştür. Mustafa Kemal'in demokratikleşme sürecinde çok partili siyasi yaşama geçişe olan desteği, bu eleştirilerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

1.4.8. Serbest Cumhuriyet Fırkası

Türkiye'de 1925 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılmasının beraberinde reformlar ve devrimler hayata geçirilmiştir. Ancak 1929'da dünyada başlayan ekonomik buhran, Türkiye'yi de etkilemiştir. Aynı zamanda ülkede hem halk hem de Avrupa'dan Türkiye'nin tek parti yönetimine yönelik ciddi eleştiriler ve tepkiler artmaya başlamıştır. Mustafa Kemal, ülkedeki bu sıkıntının farkında olarak örgütlü muhalefetin yeniden ve kontrollü bir şekilde siyaset sahnesine dönmesi gerektiğini düşünmüştür. Mustafa Kemal'in geçmişte ifade ettiği sözlerine bakarak, her zaman çok partili siyasi yaşamın önemine inandığı görülmektedir.

Şekil 1. Serbest Cumhuriyet Fırkası

Kaynak:

https://tr.wikipedia.org/wiki/Serbest_Cumhuriyet_F%C4%B1rkas%C4%B1 (Erişim Tarihi: 05.03.2023)

Mustafa Kemal, 1930 yılında muhalefet bir partiyi kurması için Ali Fethi Okyar'a teklifte bulunduğu, Okyar'a resmi olarak meclis ve cumhuriyet yönetimi olduğu halde, fiili olarak ve görünürde yönetimin neredeyse diktatörlük olduğunu ifade etmiştir. Siyasal sistemin bu şekilde devam etmesi durumunda, kendisinden sonra bir otoriter rejimin oluşacağını ve buna izin vermek istemediğini belirtmiştir. Okyar, Mustafa Kemal'in en güvendiği isimlerden biriydi. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, Okyar Sofya'da elçilik yaparken, kendisi de onun yanında ateşe olarak görev yapıyordu. Ali Fethi Okyar, yeni bir parti kurmanın gerekliliğini kabul etmiş, ancak İsmet İnönü'nün samimiyetine güvenmediği için başlangıçta teklifi reddetmiştir. Ancak Mustafa Kemal'in ısrarı üzerine teklifi kabul eden Okyar, Mustafa Kemal'den tarafsız kalma sözü alarak 12 Ağustos 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkasını (SCF) kurmuştur (Okyar, 1980: 393-460; Sertel, 2001: 170).

SCF 'nın kuruluşundan sonra ortaya koyulan 11 maddeden oluşan programda, birinci maddeyle birlikte cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve laiklik esaslarına bağlılık ifade edilmiştir. Bu, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasından farklı bir anlayışın benimsendiğini ve hilafet taraftarlarının ile cumhuriyet

karşıtlarının parti içinde bir araya gelmesini engellemek için alınan bir tedbir olduğunu göstermektedir. Programın diğer maddelerine göz atıldığında, SCF 'nın liberal unsurları içerdiği, özel teşebbüsü desteklediği ancak aynı zamanda devlet müdahalesini gerektiğinde kabul etme anlayışını benimsediği görülmektedir. Parti hızlı bir şekilde kurulduğu için program, Ali Fethi Okyar tarafından hızla kaleme alınmıştır. Bu nedenle, 11 maddelik programın kapsamı sınırlıdır ve parti yöneticileri, programın genişletileceğini açıklasalar da, daha sonra açıklanan 60 maddelik parti tüzüğü ile bu 11 madde genişletilmemiştir (Afşar, 2020: 1362-1363).

Bu nedenle, SCF programının anti-demokratik özellikler barındırmadığını, ancak demokratikleşme anlamında da geniş bir çerçeve sunulmadığını ifade etmek mümkündür.

1.4.9. Adnan Menderes'in Serbest Cumhuriyet Fırkasına Katılması ve Partinin Kapatılması

Ali Fethi Okyar, ülke çapında il ve ilçe teşkilatlarını kurma çalışmaları yapmak ve dünyadaki ekonomik buhrandan en çok etkilenen bölgeyi ziyaret etmek için İzmir, Menemen, Manisa, Balıkesir, Aydın ve Akhisar'ı içeren bir seyahat planlamıştır. Okyar'ın seyahati sırasında bazı zorluklar yaşansa da halk tabanında SCF'na karşı bir destek gözlenmiştir. Bu destek, SCF'nin iktidara gelebileceği umudunu artırmıştır (Yetkin, 1997: 185).

İzmir'de il teşkilatını kurma çalışmalarını tamamladıktan sonra Aydın'a geçerken, Ali Fethi Okyar'a, Aydın il teşkilatını oluşturması için çevresindekiler tarafından Adnan Menderes ismi önerilmiştir. 31 yaşında genç bir birey olan Menderes, ilk başta reddetse de kendi mevcut hükümetinin ekonomi politikalarından duyduğu rahatsızlık, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) benimsemiş olduğu liberal politikalar ve Okyar'ın ısrarı üzerine teklifi kabul etmiş ve Aydın İl Başkanlığı görevini üstlenmiştir (İnan, 2006: 55-59). Böylece, 1946 yılında kurduğu Demokrat Parti ile Türkiye'nin çok partili siyasi düzene geçişini sağlayan önemli bir isim olan Menderes, siyasete Serbest Cumhuriyet Fırkasında (SCF) başlamış oldu. SCF'nin kapatılmasından hemen sonra Menderes, CHF'ye

katılarak 1930'da CHF'nin Aydın milletvekili olarak meclise girmiştir (Girgin, 1958: 12).

Serbest Cumhuriyet Fırkası henüz yeni kurulmuş olsa da belediye seçimlerine katılma kararı almıştır. 1930 belediye seçimleri, cumhuriyetin ilk çok partili seçim deneyimi olma özelliğinin yanı sıra, kadınlara da belediye seçimlerinde oy kullanma hakkı verilmesi açısından demokratikleşmeyi simgeliyordu (Kartal, 2016: 185). Ancak seçimler, CHF ve SCF arasında ciddi tartışmalara neden olmuştur. SCF'li politikacılar, karşı tarafı iktidar gücünü kullanarak halkı kandırmak, baskı kurmak, hile ve yolsuzluk yapmakla suçlarken, CHF'li politikacılar da karşı tarafı siyasi parti binalarını taşlamak, iktidardaki kişilere hakaret etmek, camilerde oy verilmesi için telkinlerde bulunmak, halka para karşılığı oy istemek gibi iddialarla suçlamıştır. İki taraf arasındaki suçlamalar nedeniyle Aydın'da seçimler durdurulmuş ve seçimlerin ileri bir tarihte yeniden yapılması gerekmiştir (Güneş, 2006: 132-137; Okyar, 1980: 512). CHF Kâtibi Umumiliği'nin raporuna göre, belediye seçimleri sonucunda SCF, ülke genelinde 2 vilayet, 16 kaza ve 6 nahiye olmak üzere 24 seçim bölgesinde zafer elde etmiştir (Yarar, 2021: 30).

Belediye seçimleri sonucunda, SCF'nin iddialarına göre yapılan yolsuzluklar ve hileler, Okyar tarafından meclise taşınmış ve İçişleri Bakanlığı hakkında soru önergesi verilmiştir. Soru önergesi, mecliste sert tartışmalara neden olmuştur (Balkaya, 2005: 325-335). Mustafa Kemal, seçim sürecinde yaşananlar nedeniyle CHF'nin fiilen iktidara geldiğini fark etmiş ve bu durum, Okyar'ı Mustafa Kemal ile karşı karşıya gelme endişesine sevk etmiştir. Ali Fethi Okyar, Mustafa Kemal'le karşı karşıya gelmek istemeyen biriydi ve yaşanan olaylarla ilgili diğer parti üyeleriyle yaptığı istişare sonucunda partinin feshedilmesi kararına vardı (Okyar, 1980: 524-527). 16 Kasım 1930'da SCF'nin feshedilmesiyle, yeni kurulan cumhuriyetin çok partili siyasi hayata geçiş arzusu bir kez daha kesintiye uğramış oldu.

1.4.10. Demokrat Partinin Kurulması ve Ardından Gerçekleşen Siyasal Gelişmeler

Hükümetin demokratikleşme konusundaki söylemleri, aynı zamanda İstanbul'daki zengin sanayici Nuri Demirağ'ı da etkilemiş ve Demirağ, yeni bir parti kurma girişiminde bulunmak için resmi başvuruda bulunmuştur. 18 Temmuz 1945'te Milli Kalkınma Partisi'nin kuruluşuna izin verilmiştir. Ancak, partinin hızla kurulması nedeniyle kapsamlı bir programının olmaması ve kısa süre sonra parti içinde liderlik mücadelelerinin başlaması, siyasi alanda etkin bir rol oynanmasını engellemiştir. Bu nedenle, parti kısa sürede etkinliğini kaybetmiştir. Milli Kalkınma Partisi'nin kuruluşuna izin verilmesi, hükümetin muhalefet partilerini fiilen kabul ederek çok partili siyasi sisteme geçişin önünü açması bakımından önemli bir adımdır (Karpat, 2010: 236).

CHP içerisinde açıkça muhalif bir kanadın ortaya çıkışı, II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Avrupa ve ABD'ye yaklaşma ihtiyacının doğması, halk arasında tek parti yönetimine karşı önemli tepkilerin oluşması gibi bir dizi iç ve dış etkenin etkisiyle, Cumhurbaşkanı İnönü, siyasette kendi kontrolünde demokratikleşme sürecinin başlamasına izin vermeye karar vermiştir. Demokratikleşmenin artık gerekli olduğuna dair çeşitli vesilelerle yaptığı konuşmalarda vurgularda bulunan Cumhurbaşkanı İnönü, 1 Kasım 1945'te TBMM'nin açılış konuşmasında demokratikleşme konusunda şu ifadeleri kullanmıştır:

“... mecliste çokluğu teşkil eden parti üyelerinin hükümeti tenkitte devlet ve millet işlerini denetlemede, hiçbir kayda, hatta hiçbir ölçüye bağlı bulunmadıkları herkesin gözü önünde bir gerçektir... Açık konuşmalara, tek veya toplu olarak alışacağımızı kuvvetle umuyorum... Basın Kanunu'nun bir maddesinden ve diğer bazı kanunlardan çok bahsolunmuştur. Onun kaldırılması ve gerekiyorsa diğer tedbirlerin düşünülmesi zaruridir... Cemiyetler Kanunu'nda ve ceza kanunlarında sözü edilen maddeler 1938 Haziran kanunlarında konulmuştur... Bu maddelerin iyileştirilmesinde, partiler teşkiline, toplanma ve güvenlik haklarına karşı koyması ihtimali olan hükümler değiştirilmelidir... Tek dereceli olmasını dilediğimiz 1947 seçiminde, milletin çoklukla vereceği oylar gelecek iktidarı tayin edecektir... O zamana kadar bir karşı partinin kendiliğinden kurulabilip

kurulamayacağını ve kurulursa, bunun meclis içinde mi, meclis dışında mı, ilk şeklini göstereceğini bilemeyiz. Şunu biliriz ki, bir siyasi kurul içinde prensipte ve yürütmede arkadaşlarına taraftar olmayanların hizip şeklinde çalışmalarından fazla bunların, kanaatleri ve programları ile açıktan durum almaları siyasi hayatımızın gelişmesi için daha doğru yol; milletin menfaati ve siyasi olgunluğu için daha yapıcı bir tutumdur.” (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 9. Devre 20. Cilt 1. Birleşim, 1945: 7-9).

İnönü'nün bu söylemiyle birlikte, yeni kurulan Milli Kalkınma Partisi'ni göz ardı etmesi ve Dörtlü Takrir'i verenlere siyasi parti kurma çağrısında bulunması dikkat çekicidir. İnönü, yeni partilerin kurulması gerekliliğine işaret ettiği gibi, Cemiyetler Kanunu, Basın Kanunu gibi bazı yasalarda değişiklikler yapılması ve tek dereceli seçimlere destek verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu açıklamalar, Türk demokratikleşmesi için yeni bir dönemin başlangıcının işareti olmuştur. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, demokratikleşme çabaları kapsamında bu kanunlarda yapılan değişiklikler daha ayrıntılı bir şekilde açıklanmaktadır.

1.4.11. Demokrat Partinin Kurulması

Dörtlü Takrir'in sahipleri başlangıçta yeni bir parti kurma amacı gütmüyorlardı. Asıl hedefleri, parti içinde üst yönetimi uyarmak ve parti içinde ve ülke genelinde demokratikleşmeyi teşvik etmektir. Ancak Dörtlü Takrir sahiplerinin CHP'den ihraç edilmeleri ve Cumhurbaşkanı İnönü'nün muhalif bir parti kurulması gerektiği yönündeki sözleri yeni bir parti kurulmasının temel nedeni haline gelmiştir.

İnönü, henüz Dörtlü Takrir verilmeden önce, demokrasinin genişlemesi, çok partili siyasal yaşama geçiş ve başarısızlıkla sonuçlanan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) denemeleri hakkındaki düşüncelerini bir yemekte, başbakan ve bazı siyasilere anlatmıştır. İnönü'nün düşünceleri, bu konuşmasında daha net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Barutçu 1997 (285-286) yılında İnönü'nün şu ifadelerine yer vermiştir:

“Demokratik yönetim, insanlık yönetimidir. Biz bu yönetimi bütün çizgileriyle geliştireceğiz. Demokratik kurumlarımız tamamdır. Bir eksiğimiz, ikinci partidir... Cumhuriyet Döneminde Terakkiperver Fırkası'nı bizim arkadaşlarımız kurdular. Şeyh Sait İsyanı bizi korkuttuğu için, yeni olan devrimi

koruma kaygısıyla bu partiyi kapattık, ama bu iyi bir şey olmamıştır. Onu koruyacaktık, hata ettik... Serbest Fırka kuruldu. Fethi Bey, 1931'de iktidara gelmek istiyordu. Kendisine, 1935'te iktidara gelmek üzere 43 çalışmasını ve 1935'te iktidarı kendi ellerimle teslim edip, muhalefete geçmekle, nöbet değiştireceğimizi söyledim, kabul etmedi. Bu da onun hatası oldu. Atatürk, kuvvetli ve korkusuz bir adamdı. Ama isminin dedikodu konusu olmasına katlanamazdı. Bir gazete Serbest Fırka büyüklerinin Rumeli'li olduklarını, Genel Sekreterin Selanik'li olduğunu yazdı. Hedefin kendisi olduğunu anlayınca, tepkisi şiddetli oldu. Ama yine de hata ettik. Her ne pahasına olursa olsun, koruyacaktık ve ikinci partiyi yaşatacaktık. Yaşatsaydık, şimdi bu eksliğimiz de olmayacaktı. Bu eksliği tamamlayacağız. Bu kadar devrim yapmış olanlar, bunu da başaracaktır. Bu kuvveti ben kendimde görüyorum. Yalnız on yıllık bir uğraş ister... İkinci partiyi koruyacağım, büyük partiye ezdirmeyeceğim.”

İnönü, Demokrat Parti'nin kurulmasından yaklaşık 2 yıl sonra yaptığı bir konuşmada, Demokrat Partiyi kendisinin kurduğunu, verilen taktirin reddedilmesi talimatının kendisinden geldiğini ve bu dört kişinin onurlu kişiler olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca taktirin reddedilmesi durumunda bunu bir sorun haline getireceklerini bildiği için onları parti kurmaya zorladığını belirtmiştir (Bozdağ, 2004: 26-58).

CHP'den ayrılan taktir sahiplerinin yeni bir parti kuracaklarına dair söylentiler 28 Kasım 1945 tarihli gazetelerde yer almaya başlamıştır. Haberlerde Celal Bayar ile Rauf Orbay'ın birlikte bir parti kuracakları yazılıyordu. Ancak hem Bayar hem de Orbay bu haberleri yalanlamıştır. Haberlerin ardından parti yöneticileri, 2 Aralık 1945'te yeni bir parti kuracaklarını çeşitli yayın grupları ile paylaşmışlardır (Yalman, 1997: 1327). Bayar, hatıralarında Menderes ve Köprülü'nün partiden ihraç edilmesinin ardından Koraltan ve kendisinin de partiden çıkarılacağını bekledikleri süreçte, yeni bir parti kurma fikrine odaklandıklarını belirtmiştir (Bayar, 1968: 37). Aralık ayı, basında yeni bir parti kurulacağı haberleriyle çalkalanırken, Bayar, Köprülü, Menderes ve Koraltan yeni kuracakları parti için ad, tüzük ve program üzerinde sürekli bir araya gelerek çalışmalarını sürdürmüşlerdir (Fersoy, 1978: 98).

Yeni parti çalışmaları devam ederken, Celal Bayar'ı parti kurmaması konusunda uyarılar da olmuştur. Ancak Bayar, CHP'nin iktidarı kaybetmek istememesine rağmen, ülke için başka bir çarenin kalmadığını belirterek uyarıları dikkate almamıştır (Bayar, 1968: 38).

Celal Bayar'ın CHP'den ayrılmasından bir gün sonra, 2 Aralık 1945'te Ulus gazetesinde, Falih Rıfkı Atay'ın imzası ve İsmet İnönü'nün talimatıyla bir başyazı yayınlanmıştır. Hatta Toker, yazının orijinal nüshasının İsmet İnönü'nün el yazısıyla yazıldığını belirtmektedir. Yazı şu şekildedir:

“Celal Bayar’ın Kemalizm davasına ve Türk devrim geleneklerine uygun bir muhalefet partisi kurmaya ve işletmeye muvaffak olmasını biz de en aşağı kendisi ve arkadaşları kadar dilemekteyiz. Celal Bayar bizim partimizde fazileti, dürüstlüğü ve ülkücülüğüyle şöhret kazanmıştır. Karşımızda bu vasıfta bir liderin muhalefet partisini kurmasından memnun olmamak imkânı var mıdır?” (Toker, 1990: 40-41).

Aslında bu yazı, Celal Bayar'ın yeni partinin başında olmasını istediğini iletliyordu. Çünkü İnönü'nün söyleminden anlaşıldığına göre Bayar, parti içinde Atatürk düşmanlığına dönüşmeyi engelleyebilecek yeteneklere sahipti.

Takrir sahipleri, aralık ayı boyunca yaptıkları çalışmalarda 6 ana konuda öncelikli olarak anlaşmaya vardılar. Bun anlaşmalar (Bayar, 1968: 40-43):

- 1- Atatürk İlke ve İnkılaplarının devamını sağlayacak bir parti olması,
- 2- Devlet yönetiminin tabandan tavana, yani milletten devlete doğru işlemlerini sağlayacak bir anlayışa sahip olması,
- 3- Halkın tam anlamıyla yönetimde yer alması için çoğunluk esasına dayalı bir seçim sistemi benimsemesi,
- 4- Seçimlerin adalet denetimi üzerinden yapılmasının benimsenmesi,
- 5- Laiklik konusunda hassasiyet gösterilmesi,
- 6- Partinin fikir kadrosuna değil, halkın düşünce temellerine dayalı olması, yani parti içinde demokrasinin egemen olması.

Mutabık kalınan ana konulara bakıldığında, çoğunluk esasına dayalı seçim sistemi ve parti içi demokrasi vurgusu, yeni kurulacak partinin demokratik ilkeler üzerine kurulu bir parti olmasını hedeflediğini göstermektedir. Ayrıca, Atatürk İlke ve İnkılaplarının devamını sağlayan bir parti modelinin hedeflenmesi, yeni partinin, devletin kurucu iradesi olan CHP'nin belirlediği çerçeve dışına çıkamayacağını bir göstergesidir. Bu durum, aslında CHP'nin Türkiye'nin kuruluşundan itibaren oluşturduğu siyasi etkinliği ve vesayeti ortaya koymaktadır.

Çalışmalar sonucunda tüzük ve program, Koraltan, Bayar, Menderes ve Köprülü tarafından imzalanmış ve resmi başvuru aşamasına gelmiştir. Celal Bayar, parti programını hükümete açıklamadan Cumhurbaşkanı İnönü'ye sunmak amacı ile randevu talebinde bulunmuştur. Cumhurbaşkanlığı Köşkü tarafından hemen randevu verilmiş ve Bayar, yeni parti programıyla İnönü'nün karşısına çıkmıştır (Toker, 1990: 80).

Demokrat Parti'nin kuruluş süreci, İnönü'nün onayından birkaç gün sonra 7 Ocak 1946'da doruk noktasına ulaşmıştır. Refik Koraltan, partinin resmi başvurusunu yaparak Türk demokrasisinde çok partili siyasal yaşama geçişin en önemli aktörlerinden biri olmuştur. O akşam yapılan heyecan dolu basın açıklamasında parti, kamuoyuna 85 maddelik programını sunarak hedeflerini net bir şekilde ortaya koymuştur. Partinin genel başkanlığına, Atatürk'ün son Başvekili olan Celal Bayar seçilmiş ve Adnan Menderes ise sözcülük görevini üstlenmiştir. Bu liderler, yeni dönemin başlangıcında Türkiye'nin demokratik geleceği için umut vaat eden bir yolculuğa adım atmışlardır (Akandere, 1998: 436; Demir, 2012: 16).

1.4.12. Demokrat Parti Programı

Demokrat Parti'nin açıklanan 85 maddelik programı, farklı başlıklar altında belirli alanlara odaklanmıştır. İlk 24 madde genel prensipleri içerirken, 25-32. maddeler adalet işlerini, 33-41. maddeler milli eğitim işlerini, 42-50. maddeler sanayi işlerini, 51, 52 ve 53. madde ticaret işlerini, 54-65. maddeler tarım işlerini, 66-70. maddeler orman işlerini, 71-76. maddeler maliye işlerini, 77-84. maddeler bayındırlık ve ulaştırma işlerini, son olarak 85. madde sağlık işlerini ele almıştır (T.B.M.M. Kütüphanesi Yer Numarası: 2008-563, 1946).

Genel prensipler bölümünde, program, halk tabanında toplumsal, iktisadi veya mesleki alanda kooperatif ve sendikaların kurulmasını teşvik ederek siyasi partilerin yanı sıra demokrasinin yerleşmesi ve gelişmesi için sendikalist bir yapıya vurgu yapmıştır (7. madde). Demokratik bir seçim için serbest seçim ve gizli oy temelinde bir sistem desteklenmiştir. Aynı zamanda seçimlerin tek dereceli olmasının ve seçim kanununda değişiklik yapılmasının gerekliliği vurgulanmıştır (9-10. madde). Çok partili siyasal hayata geçiş yapıncaya kadar devlet memurlarının siyasi faaliyetlere katılmalarında herhangi bir sakınca olmadığı belirtilmiş, ancak siyasi bir faaliyette bulunmamaları gerektiği de ifade edilmiştir (11. madde).

Programda, Demokrat Parti'nin temel ilkeleri olan cumhuriyetçilik, milliyetçilik, laiklik, inkılapçılık, halkçılık ve devletçilik de yer almaktadır. Cumhuriyetin demokrasi için en uygun yönetim şekli olduğuna vurgu yapılmıştır (2. madde). Milliyetçilik; din ve ırk ayrımı gözetmeksizin kültür ve ülkü birliği temelinde şekillenmiştir (13. madde). Laiklik vurgusu, din ve devlet işlerinin kesin bir şekilde ayrılması gerektiği şeklinde ifade edilmiştir (14. madde). İnkılapçılık, değişen dünya düzenine hızlı bir şekilde uyum sağlamak için zararlı gelenekleri ortadan kaldırma anlamına gelirken, halkçılık hiçbir kişiye veya zümreye imtiyaz tanımadığını ifade etmektedir. Devletçilik ise devletin iktisadi faaliyetlere, şahsi teşebbüs ve genel çıkarlar çerçevesinde katılmasını gerektirmektedir (15-17. madde).

Demokrat Parti'nin programı, Atatürk'ün altı temel ilkesini kendi bakış açısıyla yorumladığını göstermektedir. Adalet işlerinin ele alındığı ikinci bölümde, birinci derece mahkemeleri ile Yargıtay arasında istinaf mahkemelerinin kurulmasının adalet için önemli olduğuna vurgu yapılmıştır (27. madde). Günümüzde birçok gelişmiş ülkede olduğu gibi, istinaf mahkemelerinin alt derece mahkemelerinin kararlarını hukuki açıdan denetlemesi gerekliliği vurgulanmıştır (Yılmaz, 2004: 207-209).

Üçüncü bölümde, milli eğitim işlerinin ele alındığı kısım, üniversitelerin bilimsel ve idari anlamda özerk olması gerektiğini vurgulamaktadır (38. madde). Bu, demokrasi bağlamında önemli bir gereklilik olarak değerlendirilmektedir.

Çünkü bilimsel yöntem ve demokratik düzenin meşruiyet kriterleri arasında tam bir uyum bulunmaktadır (Ozankaya, 1990: 37).

Dördüncü ve beşinci bölümde sanayi ve ticaret işleri ele alınırken, iktisadi alanda özel teşebbüsün ve sermayenin faaliyetlerinin esas olduğu vurgulanmıştır. Aynı zamanda devletin iktisadi faaliyetlerine dair hangi alanlarda ve nasıl faaliyet göstermesi gerektiği maddeler halinde açıklanmıştır. Program, uygun işletmelerin özelleştirilmesinin gerekliliğini vurgularken, devletin piyasaya müdahale etmemesi ve piyasalarda emniyet ve istikrarın sağlanması gerektiğini belirtmektedir. Bu maddeler, Demokrat Parti'nin tamamen liberal bir çizgi benimsediğini göstermektedir (42-51. madde).

Altıncı ve yedinci bölümde tarım ve orman işleri ele alınırken, milli kalkınmanın temelinde tarımın önemli bir yer aldığı ve milli servetin bir parçası olan ormanların korunması ve geliştirilmesinin devletin öncelikli konuları arasında olduğu belirtilmiştir (54-70. madde).

Sekizinci bölümde mali siyasetin ana prensibinin denk bütçe olduğu vurgulanmıştır. Devletin borçlanmaya gitmemesi ve yeni para sürmemesi gerektiği belirtilmiştir. Vergi sisteminde ise doğrudan vergi toplamanın esas olduğu vurgulanmıştır. Vergilerle yönetim arasında doğrudan bir ilişki bulunduğu göz önünde bulundurularak, doğru ve adil bir vergilendirme sisteminin demokrasi için önemli olduğu söylenebilir. Demokrat Parti (DP)'nin talep ettiği vergi sistemi, gelişmiş demokratik ülkelerde uygulanan bir modele benzetilebilir. Son iki bölümde ise bayındırlık-ulaştırma ve genel sağlık işlerine değinilmektedir.

Demokrat Parti'nin programına genel olarak bakıldığında, partinin liberalizm ve demokrasi ilkeleri etrafında şekillendiği görülmektedir. Liberalizm ilkesi programda, toplumsal-sosyal yaşam, ekonomi ve siyasi açıdan savunulmuştur. Devletçilik ilkesi ise, şahsi teşebbüslerin korunması ve desteklenmesi olarak yorumlanmıştır. Demokrasi ise özgürlük kavramı etrafında inşa edilmiştir (Çavdar, 1983: 2065; Karpat, 2010: 225).

Ara Sonuç

Bu çalışmanın birinci bölümü, Türkiye'nin çok partili hayata geçiş süreci ve bu sürecin dış politika üzerindeki etkilerini, uluslararası ilişkiler teorileri ışığında

ele almaktadır. Realizm, liberalizm, yapısalcılık ve sosyal inşacılık gibi teorilerin Türkiye'nin dış politika kararlarına nasıl yön verdiği incelenmiştir. Bu teorilerin analitik çerçevesi, Türkiye'nin iç politika dinamikleriyle dış politika arasındaki etkileşimini anlamada kritik bir rol oynamaktadır.

Türkiye'nin demokratikleşme süreci, Cumhuriyet'in ilanından itibaren yaşanan siyasi dönüşümlerle birlikte değerlendirilmiştir. Bu süreçte, "Selahiyet-i Fevkaladeye Sahip" Meclisin açılması, Teşkilat-ı Esasiye'nin ilan edilmesi ve Halk Fırkasının kurulması gibi önemli aşamalar, Türkiye'nin siyasi yapısının evrimini göstermektedir. Cumhuriyetin ilanı ve tek partili dönemden çok partili hayata geçiş denemeleri, Türkiye'nin siyasi tarihindeki önemli dönüm noktaları olarak öne çıkmaktadır.

Serbest Cumhuriyet Fırkasının kuruluşu ve Adnan Menderes'in bu partiye katılımı, ardından partinin kapatılması, Türkiye'nin siyasi sahnesindeki çalkantılı dönemleri yansıtmaktadır. Demokrat Partinin kurulması ve ardından gerçekleşen siyasal gelişmeler, Türkiye'nin çok partili hayata geçiş sürecindeki önemli adımlarını temsil etmektedir. Demokrat Parti Programı'nın incelenmesi, dönemin siyasi ideolojisi ve politikalarının daha iyi anlaşılmasına olanak tanımaktadır.

Bu ara sonuç, birinci bölümde ele alınan konuların genel bir özetini sunmakta ve ikinci bölümde Menderes dönemi Türkiye'sinin siyasi, ekonomik ve askeri durumunun daha detaylı bir analizine geçişini sağlamaktadır. Araştırmanın ilerleyen bölümlerinde, bu dönemin dış politikasının değerlendirilmesi ve ilgili araştırmaların sunumuyla, Türkiye'nin dış politika stratejilerinin derinlemesine incelenmesi hedeflenmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. MENDERES DÖNEMİ TÜRKİYESİ'NDE SİYASİ, EKONOMİK VE ASKERİ DURUM

Bu bölümde 2. Menderes dönemi Türkiye'sinde siyasi, ekonomik ve askeri durum kapsamında Truman Doktrini, Marshall Planı, Türkiye'nin NATO Üyeliği Süreci, Kore Savaşı, Demokrat Parti Dönemi Kıbrıs Politikası, Mayıs 1950- Nisan 1955 ve Soğuk Savaş Dönemi hakkında bilgiler yer almaktadır.

2.1. Siyasi Askeri ve Ekonomik Gelişmeler

Tek parti yönetimi altındaki Türkiye Cumhuriyeti, 1945'e kadar birkaç kez çok partili sisteme geçiş girişimlerinde bulunmasına rağmen, beklenen sonuçları elde edememiştir. Ancak, 1945'ten sonra, iç ve dış politika koşullarının etkisiyle Türkiye'de çok partili sisteme geçiş sağlanmış ve uzun vadeli bir stabilite oluşturulmuştur. Türkiye'de çok partili sistemin başlamasıyla, CHP'nin dışında ortaya çıkan DP, ülke genelinde popülerlik kazanarak 1950'de iktidar olacağı tarihe kadar sürekli bir yükseliş göstermiştir. Bu durum, Türk demokrasi tarihinde önemli bir dönemeç olarak kabul edilmiştir. 1945 yılı dünya genelinde II. Dünya Savaşı'nın sona erdiği, insanların savaşın yıkıcılığı ve şiddeti sonucunda demokrasi ve insan haklarına karşı daha hassas hale geldiği bir dönem olmuştur. (Benhür, 2008: 39).

Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuad Köprülü ve Refik Koraltan gibi isimler, CHP içinde muhalif bir duruş sergileyerek partiden çıkarılmışlar ve bu durum, Türk demokrasi tarihinde yeni bir dönemin başlamasına yol açmıştır. Bu devlet adamları kısa süre sonra DP'yi kurarak Türk siyasi arenasına damgalarını vurmuşlardır. 1950-1960 dönemi, Türkiye için içte ve dışta önemli gelişmelere gebe bir zaman dilimi olmuştur. DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte, Türkiye'nin politik sistemi köklü bir değişim geçirerek çok partili sistemle daha da oturmuştur. Ancak, DP'nin dış politikası, ABD'ye bağımlılık ve Sovyetler Birliği'ne karşı korunma amacına odaklanarak eleştirilmiştir. NATO üyeliği, Amerikan üslerinin kurulması ve çeşitli ekonomik anlaşmalarla Türkiye'nin bağımsızlığına gölge

düşürülmüştür. Uzun vadede, Türkiye'nin Arap dünyası ile ilişkileri, DP'nin İsrail'i tanınması ve Balkan-Bağdat Paketi gibi adımlar nedeniyle gerilmiştir. Bu dönemdeki dış politika çabaları, Türkiye'nin bölgesel barış ve güvenlik adına denge kurma hedefine odaklanmıştır (Duman ve Birsnel, 2012: 315).

Türkiye'nin 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti dönemindeki ABD ilişkileri olumsuz bir seyir izlemiştir. Truman Doktrini'yle maddi yardımlara karşılık elde edilen askeri ve ekonomik imtiyazlar, Türkiye'nin bağımlılığında dolayı aşırı hale gelmiştir. Dış politika oluştururken ülkenin kendi kendine yetebilmesi, kaynakları etkili bir şekilde kullanabilmesi ve uygun yönetim stratejileri geliştirmesi önemlidir. Dış politika yapısı, uluslararası ilişkilerin yanı sıra siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel unsurları da içermelidir. 1950'lerde Türk-Amerikan ilişkilerini oluşturan ekonomik bağlantılar, Türk liderlerinin Amerikan yardımına bağımlılığına dair endişeleri göstermiştir. Türkiye, Amerikan şartlarına uymak zorunda kalarak bağımsızlığını kaybetmiştir. Türkiye'nin ABD'den talep ettiği yardım ve Batı'yla bütünleşme stratejisi, Menderes hükümetinin Ortadoğu politikasını etkilemiştir. Ancak 1950'lerin sonlarına doğru Türk üslerinin kötüye kullanılması, Kıbrıs'taki Türklerin Rumların şiddetine ve dışlamasına maruz kalmaları karşısında Amerikalıların ilgisiz kalır görünmeleri Amerika karşıtı duyguların gelişmesine neden olmuştur. (Arda, 2018: 125).

1950-1960 döneminin makroekonomi yönetimini özetlemek oldukça karmaşık bir görevdir. DP hükümetinin iktidara gelmesiyle beraber, özel sektöre teşviklerde bulunma ve Kamu İktisadi Teşebbüslerini (KİT) özel sektöre devretme taahhüdü verilmiştir. Bu dönemde KİT'lerin payı sanayi üretiminde 1950'de %37 iken, 1960'ta %48'e yükselmiştir. Aynı şekilde, kamu yatırımlarının toplam yatırımlardaki oranı %38'den %50'ye çıkmıştır. Ancak, devletin özel sektör üzerindeki kontrol ve denetimleri, savaş yıllarını aratır bir seviyeye ulaşmıştır. Bu dönemde Türkiye, Cumhuriyet tarihinde ilk kez borçlarını ödeyemez duruma gelmiş ve temel ilaç ve hammadde ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli olan döviz veya dış krediyi temin edememiştir. Belki de daha önemlisi, demokratik deneyimin ilk yılları genel olarak hayal kırıklığıyla sonuçlanmıştır. 1950'lerin başındaki büyük şans ve beklentiler, bilinçsiz makineleşme ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan kırsal işsizlik gibi sorunlarla karşılaşmıştır. Özellikle tarımda hızlı ve planlı

olmayan mekanizasyon, Türk ekonomisi üzerinde uzun yıllar boyunca süren plansız şehirleşme ve şehirlerin köyleşmesi gibi sorunları beraberinde getirmiştir (Taş, 2004, s.51).

2.1.1. Truman Doktrini

Truman Doktrini, Soğuk Savaş döneminde Amerika'nın komünizmle mücadelesinde merkezi bir rol oynamıştır. Doktrin, Sovyetler Birliği'nin yayılcı politikalarına karşı bir karşıt hamle olarak ortaya çıkmıştır. ABD, komünizmin yayılmasını durdurmak için demokratik ülkeleri destekleme taahhüdünde bulunmuş ve ekonomik ve askeri yardımlar sağlama sözü vermiştir (Smith, 2008,s.51). Truman Doktrininin temel prensipleri arasında ulusal egemenlik, demokrasi ve serbest piyasa ekonomisi vurgulanmıştır. ABD, komünist tehditlere karşı koymak için uluslararası iş birliğini teşvik etmiş ve NATO gibi ittifaklar oluşturmuştur. Doktrin ayrıca Marshall Planı'nın başlatılmasına da yol açmıştır. Bu da Avrupa'nın ekonomik iyileşmesine yardımcı olmuştur. Truman Doktrini, uluslararası ilişkilerde etkili bir rol oynamıştır. Bu doktrin, Soğuk Savaş döneminde ABD'nin liderlik pozisyonunu güçlendirmiş ve Amerika'nın uluslararası alanda aktif bir rol oynama isteğini vurgulamıştır. Aynı zamanda, doktrin ABD'nin jeopolitik çıkarlarını savunma ve komünist yayılcılığa karşı koyma politikasının bir yansıması olarak da değerlendirilmiştir.

Amerika-Türkiye ilişkileri, Truman Doktrininin açıklanmasından bu yana önemli bir stratejik ortaklık olarak gelişmiştir. Türkiye, Soğuk Savaş döneminde ABD'nin Orta Doğu ve Kafkasya'da stratejik çıkarlarını koruma amacıyla önemli bir rol oynamıştır (Robinson, 2009, s.78). Türkiye'nin coğrafi konumu, stratejik değeri ve NATO üyesi olması, Amerika'nın bölgedeki askeri varlığını desteklemiş ve Türkiye'ye askeri yardımlar sağlanmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı bir tampon bölge olarak görülmesi, Amerika'nın Türkiye'ye askeri ve mali yardımlarını artırmasına neden olmuştur (Davis, 2011, s119). Ancak Amerika-Türkiye ilişkileri zaman zaman gerilimlere de sahne olmuştur. Özellikle Kıbrıs Sorunu, Türkiye'nin 1974 yılında adaya müdahalesi ve Amerika'nın bu konudaki tutumu ilişkilerde gerilim yaratmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin iç siyasi ve insan hakları konularında eleştirilere maruz kalması da ilişkileri etkilemiştir

(Miller, 2016, s.154). Truman Doktrini, Soğuk Savaş döneminde Amerika'nın dış politikasını belirleyen önemli bir belgedir. Bu Doktrin, Amerika'nın komünizmle mücadelede taahhütlerini ortaya koymuş ve uluslararası ilişkilerde stratejik bir etkiye sahip olmuştur. Amerika-Türkiye ilişkileri de bu çerçevede şekillenmiş ve Türkiye'nin stratejik önemi nedeniyle yakın bir ortaklık gelişmiştir. Ancak ilişkilerde zaman zaman gerilimler yaşanmıştır.

2.1.2. Marshall Planı

Marshall Planı, Amerika Birleşik Devletleri'nin II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'nın ekonomik iyileşmesine yardımcı olmak amacıyla başlattığı kapsamlı bir yardım programıdır. Bu plan, ABD Dışişleri Bakanı George C. Marshall tarafından 1947 yılında açıklanmıştır (Ertem, 2009, s. 25). Marshall Planı'nın temel hedefi, savaş sonrası yıkımın ve ekonomik krizin yaşandığı Avrupa ülkelerine mali yardım sağlamaktır. Bu yardımlar, Avrupa ülkelerinin ekonomik altyapılarını yeniden inşa etmelerine, sanayilerini canlandırmalarına ve ticaretlerini yeniden kurmalarına yardımcı olmayı amaçlamıştır.

Plan kapsamında, Amerika Birleşik Devletleri Avrupa ülkelerine toplamda yaklaşık 13 milyar dolar (o dönemdeki değeriyle yaklaşık 130 milyar dolar) mali yardım sağlamıştır. Bu yardım paketleri, temel gıda ve malzeme temini, altyapı projeleri, sanayi üretiminin desteklenmesi ve ticaretin canlandırılmasına yönelik olmuştur (Ertem, 2009, s. 27). Marshall Planı, Avrupa ülkelerinin ekonomik olarak toparlanmasına önemli katkılar sağlamış; üretim kapasitelerinin artması, ticaretin canlanması ve ekonomik büyümenin hızlanması ile sonuçlanmıştır. Ayrıca, planın uygulanmasıyla birlikte Avrupa ülkeleri arasında iş birliği ve dayanışma artmış ve bu durum, bölgedeki siyasi istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmuştur. Marshall Planı, aynı zamanda Soğuk Savaş döneminde stratejik bir öneme sahipti. Plan, Amerika Birleşik Devletleri'nin Avrupa'da etkin bir rol üstlenmesini ve Sovyetler Birliği'nin yayılcı politikalarına karşı bir karşı hamle olarak görülmesini sağlamıştır. ABD'nin sağladığı ekonomik yardımlar, Avrupa ülkelerinin Sovyet etkisine karşı direncini artırmış ve Amerika ile Avrupa arasında yakın bir ilişki ve bağlılık oluşmasına katkıda bulunmuştur (Ertem, 2009, s. 30).

Özetle, Marshall Planı, Amerika Birleşik Devletleri'nin II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'ya sağladığı mali yardımları kapsayan bir programdır. Bu plan, Avrupa ülkelerinin ekonomik olarak toparlanmasını sağlamış, ticaretin canlanmasına ve siyasi istikrarın güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Aynı zamanda, Amerika'nın Soğuk Savaş dönemindeki liderlik rolünü pekiştirmiştir (Ertem, 2009, s. 31).

2.1.2.1. Marshall Planı Yardımlarının Türkiye Cumhuriyeti Tarafından Kullanımı

Türkiye, Marshall Planı kapsamında aldığı yardımı, ekonomik kalkınma ve sanayileşmeyi desteklemek amacıyla kullanmıştır. Planın sağladığı yardımlar sayesinde üretim ve gelir artışı hızlanmış, ancak ekonomi dış kaynaklara bağımlı hale gelmiştir¹. Özellikle, 7 Eylül kararlarıyla birlikte dolar kuru 1.80 Türk lirasından 2.80 liraya yükselmiştir. Bu da ekonominin dış etkilere olan duyarlılığını artırmıştır (Ertem, 2009,s.35).

Marshall Planı yardımları, Türkiye'nin savaşın yıkıcı etkilerinden kurtulmasına, ekonomik canlanma sağlamasına ve stratejik bir konum elde etmesine olanak tanımıştır. Alınan krediler, düşük faiz oranlarıyla ve uzun vadeli geri ödeme planlarıyla sağlanmış, bu da Türkiye'nin ekonomik altyapısını güçlendirmesine ve sanayi sektörünü geliştirmesine yardımcı olmuştur (Ertem, 2009, s.38). Bu yardımların kullanımı, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonrası dönemdeki ekonomik ve sosyal kalkınmasında önemli bir rol oynamıştır. Marshall Planı'nın etkileri, Türkiye'nin modernleşme sürecinde ve Batı ile ilişkilerinin güçlenmesinde de belirgin olmuştur (Ertem,2009, s.78).

2.1.3. Türkiye'nin NATO Üyeliği Süreci

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Türkiye, Boğazlar ve Doğu Anadolu'daki toprakları konusundaki istekleri ve kararlılığı nedeniyle Sovyetler Birliği'nin yoğun baskısı altında güvenlik endişesi yaşamıştır. 1939'da imzalanan "Türk-İngiliz-Fransız" anlaşması hala geçerli olmasına rağmen, Türkiye bu anlaşmaya güvenemiyordu. Zira savaş sırasında Türkiye tarafsız kalmış, ancak Fransa ve İngiltere'nin yardımına güvenemezdi. ABD'nin desteği olmadan bu

lkeler kendilerini savunamazdı. Bu nedenle Türkiye, Sovyet tehdidi karşısında ABD'nin yardımını talep etmek zorunda kaldı (Erkmen, 2020: 1029).

1947'de ilan ettiği Truman Doktrini'nin ardından ABD'nin Türkiye'ye askeri yardım yapmasıyla Sovyet baskısı azalmıştır. Ancak, bu doktrin iki taraflı bir savunma anlaşması değildi, bu yüzden Türkiye'nin güvenlik endişelerini tamamen gidermiyordu (Ülman, 1967: 149). Türk yetkililer, NATO'nun kuruluşundan itibaren Türkiye'nin NATO yeliği için çaba sarf etmişlerdir. Türkiye'nin NATO'ya yeliği, Sovyet tehditlerinin yanı sıra diğer sebeplerle de destekleniyordu. Türkiye, NATO'ya ye olmanın, cumhuriyetin ilanından beri izlenen Batı'ya yönelik dış politikanın bir gerekliliği olduğunu dşnyordu. 1949'da Avrupa Konseyi'nin kurucu yesi olan Türkiye, NATO yeliğinin kendisine ait bir hakkı olduğunu savunuyordu. Ayrıca, Türkiye savaş sonrasında izlediği tarafsızlık politikası nedeniyle yalnız kalma endişesi taşıyordu. Türkiye, NATO içinde yer alarak topraklarını savunmak ve ordusunu modernize etmek istiyordu (Erhan, 2009: 543-544; Oğuzlu, 2013: 2-3). Türkiye, ABD ile kurulan ittifakı NATO üyeliğiyle resmileştirmeyi amaçlıyordu (Yılmaz, 2012: 1). Bu erevede, NATO yeliği için çeşitli çalışmalar başlatılmıştır.

2.1.4. Türkiye'nin NATO yeliğine Girişi

Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında, dünya iki kutuplu bir yapıya bölünmüş ve bu durum, uluslararası ilişkilerde yeni ittifakların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Türkiye, stratejik konumu ve Batı ile olan tarihi bağları nedeniyle, bu dönemde güvenlik ve savunma politikalarını gözden geçirmiştir. 1952 yılında Türkiye, Kuzey Atlantik Antlaşması rgt'ne (NATO) ye olarak, Batı bloku içinde yerini almıştır (Yüceer, 2002).

NATO'ya üyelik süreci, Türkiye'nin dış politikasında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu adım, ülkenin Batı ile olan ilişkilerini pekiştirmiş ve Soğuk Savaş dönemindeki güvenlik endişelerine karşı bir güvence olarak grlmştir. Türkiye'nin NATO yeliği, aynı zamanda ülkenin askeri ve savunma kapasitesinin modernizasyonuna katkı sağlamış ve Batılı müttefiklerle iş birliğini artırmıştır (Yüceer, 2002).

Türkiye'nin NATO'ya girişi, aynı zamanda uluslararası arenada daha aktif bir rol üstlenmesine ve Batı dünyasıyla entegrasyon sürecini hızlandırmasına olanak tanımıştır. Bu üyelik, Türkiye'nin Soğuk Savaş dönemindeki stratejik önemini artırmış ve ulusal güvenliğini sağlama konusunda önemli bir adım olmuştur.

2.1.5. Kore Savaşı

II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyet Rusya ve ABD arasında yapılan anlaşma gereği, Kore'nin ABD, Sovyet Rusya, İngiltere ve Çin'in ortak himayelerinde olması planlanmıştır. Fakat Potsdam Konferansı'nda, Sovyet Rusya Uzak Doğu savaşına katılma kararı almış ve askerî harekât açısından Kore ikiye bölünmüştür. Kore'nin kuzeyi Sovyetlerin, güneyi ABD'nin askeri sahası olarak belirlenmiştir. ABD'nin Hiroşima ve Nagazaki saldırısı sonrası Sovyetler hemen harekete geçme politikası yerine Japonya'ya savaş ilan etmiş ve askeri gücünü Kuzey Kore kısmına ilerleterek Kore'yi ikiye bölmüştür. Tüm muhaverelere rağmen birleşme sağlanamayınca, 10 Mayıs 1948'de ABD Güney Kore'de seçimler düzenlenmiş ve Syngman Rhee önderliğinde Güney Kore Cumhuriyeti kurulmuştur. Sovyetler de bir seçim gerçekleştirerek 9 Eylül 1948'de Kuzey Kore Halk Cumhuriyeti'ni ilan etmiştir (Armaoğlu, 1993: 454). Bu gelişmeler yaşanırken Çin'de Mao liderliğinde Çin Halk Cumhuriyeti kurulmuştur (Çavdar, 2000: 35). Çin'in komünist rejime geçişi, Sovyetlerin Asya'daki etkisini artırmıştır. Sovyetler, ABD'yi Asya'dan uzaklaştırma stratejisinin hayata geçirmeye karar vermişlerdir. Talimatlar doğrultusunda 25 Haziran 1950 sabahından itibaren Kuzey Kore birlikleri 38. enlemi aşarak Güney Kore'ye saldırmıştır. Bu olay, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından barışın ihlali olarak kabul edilmiş ve silahlı müdahale kararı alınmıştır. Bu çerçevede, General Mac Arthur'un liderliğinde Birleşmiş Milletler Gücü oluşturulmuş ve çeşitli ülkelerden askerler gönderilmiştir (Armaoğlu, 1993: 455).

II. Dünya Savaşı'nın ardından, Türkiye Boğazlar konusunda Sovyet baskılarına ve tehditlerine maruz kalmıştır. CHP hükümeti, NATO üyeliğini bu zorlayıcı durumların bir çözümü olarak görmüştür. 1950'de iktidara gelen DP ise Amerika ve NATO yanında durarak, Sovyet baskılarına karşı hissedilen güvenlik

endişesine karşı önlem almıştır. Demokrat Parti liderleri, seçim kampanyalarında Türkiye'nin NATO üyeliğinin demokratik düzen ve güvenlik açısından kritik bir öneme sahip olduğunu vurgulayarak, bu konuyu iç politika gündeminin bir parçası haline getirmiştir (Armaoğlu, 1993: 454).

DP'nin Başvekili Adnan Menderes, 29 Mayıs'ta Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) hükümet programını sunarak, Birleşmiş Milletler idealiyle olan bağlılığını ifade etmiştir. Menderes, İngiliz-Fransız ittifakına ve Amerika ile güçlü dostluk bağlarına sıkça vurgu yaparak dış politikadaki taahhütlerini ortaya koymuştur (Öztürk 1968: 363). DP'nin parti programı da dış politika konusunda barışçıl ve açık bir yaklaşım benimseyerek milletler birliği idealini hedeflemiştir. Programın 18. maddesinde, milletler arası ilişkilerde hukuk eşitliği, siyasi, ekonomik ve kültürel iş birliği, kolektif güvenlik ve iyi komşuluk ilişkilerinin vurgulanmasının yanı sıra, barışçıl ve açık dış politikanın milletin çıkarlarına en uygun ve gerçekçi yol olduğuna dikkat çekilmiştir. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün, DP'nin dış politikasının seçim sonuçlarıyla birlikte Batı'ya daha etkin bir şekilde yöneleceğine dair Brüksel'deki açıklaması, parti hükümetinin dış politika vizyonunu önemli bir şekilde ortaya koymuştur (Bulut 2008: 40).

DP iktidara geldikten hemen sonra patlak veren ilk olay Kore savaşı olmuştur. Kuzey Kore'nin saldırısı Seul işgali ile Türk hükümeti ve basınında komünistlerin Uzak Doğu'ya yayılması ile ilgili değerlendirmeler yapılmıştır. DP yöneticileri, Kore'de yaşanan gelişmelere tepkisiz kalmamışlardır. (Albayrak, 2004: 411).

Türkiye, Kore Savaşından dolayı ortaya çıkan durumlardan endişe duymuş, bu durum, 3. Dünya Savaşı'nın çıkıp çıkmayacağını belirten konuşmalarla heyecan yaratmıştır. (Cumhuriyet Gazetesi, 1950). Bu dönemde Amerika'nın İstanbul Konsolosunun bir saldırı halinde Amerikan vatandaşlarının İstanbul'u nasıl terk edeceklerine dair bir tebliğ yayınlaması ve buna basında yer verilmesi kaygı düzeyini daha da arttırmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 14 Temmuz 1950).

18 Temmuz 1950'de Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, Bakanlar ve Kuvvet Komutanlarının katılımı ile bir toplantı yapılarak

Kore'ye asker gönderip göndermeme konusunun konuşulduğu bir düşünce etrafa yayılmıştır. (Ulus, Milliyet, Cumhuriyet Gazeteleri, 1950).

Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Trygve Lien Güvenlik konseyi 473.sayıllı kararını Türk Hükümetine ileterek DP'nin faaliyetlerinin hızlanmasında etkili olmuştur. Dışışleri Bakanı Fuat Köprülü bu durumu meclis gündemine getirerek 9473. sayılı karara olumlu bakıldığını dile getirmiştir (Albayrak, 2004: 411).

Hükümet bu konuda çalışmalarını sürdürürken bir yandan da Kore meselesine karşı Amerikan kamuoyunun durumu incelenmiştir. Türkiye'nin Washington Basın Ataşeliği tarafından bir rapor hazırlanarak Başbakan ve Başbakan Yardımcılarına iletilmiştir. Rapor, Kore meselesi karşısında Amerika'da Başkan Truman'ın, muhalefetin, halkın, basının, ordunun, New York Borsasının vb. tavırlarının analiz edildiği bir rapordur.

Bakanlar Kurulu Cumhurbaşkanı Celal Bayar önderliğinde 25 Temmuz'da toplanmıştır. BM Genel Sekreterinin yardım talebine karşı alınan karar doğrultusunda Dışışleri Bakanı Fuat Köprülü tarafından bir telgraf çekilmiştir. Çekilen telgrafta 4500 askerden oluşan bir birliğin Kore'de hizmet etmek amacıyla BM'nin emrine verilme kararı iletilmiştir (Albayrak, 2004: 411). Amerika Senatosu Türkiye'nin asker göndermesini aydın bir ilerlemenin göstergesi olarak ifade etmiş ve bu demecinde tutanaklara geçmesini talep etmiştir. (Bulut, 2018: 195). Aynı zamanda Kore'ye asker gönderme kararının ardından İngiltere, Yeni Zelanda ve Avustralya da Kore'ye asker göndermiştir (Bağcı, 1990: 27).

2.1.6. Demokrat Parti Dönemi Kıbrıs Politikası

Türkiye'den 70 km uzaklıkta 9251 m2 yüzölçümü ile Akdeniz'in en büyük aynı zamanda üçüncü en büyük adası olan Kıbrıs, Akdeniz bölgesinde egemenlik kuran ülkelerin ilgisini çekmiştir. Kıbrıs'ın batı ve doğu ticaret yollarının kesiştiği bir noktada olması ve güçlü bakır madeni yataklarına sahip olması ekonomik ve stratejik konumunu önemli hale getirmiştir (Değerli, 2012).

Kıbrıs; Makedon, Roma, Bizans, Arap, Miken, Asur, Finike, Lüzinyan, İngiliz, Eski Mısır, Ceneviz ve Venedik gibi ülkelerin yönetiminde kalmış ve bu

lkeler adada izlerini bırakmıştır. Bu süreçte farklı etnik kökenlere sahip halklar oluşmuş ve farklı inanç ve dinlerin etkisiyle çeşitli kültürler ortaya çıkmıştır (Erdönmez, 2004: 1).

Türklerin Kıbrıs adasıyla ilgilenmesi, Anadolu Selçuklu Devleti'nin sınırlarının Akdeniz'e ulaşmasıyla başlamıştır. Türk beyliklerinin döneminde, Kıbrıs ile ticari ilişkiler devam etmiştir (gn, 1991: 6).

1472'de Osmanlı Devleti'ne karşı Venedik tarafından ittifak oluşmuştur. Kıbrıs da bu ittifakın yanında yer almış ve bu durum gerilime neden olmuştur. Osmanlı Devleti Kıbrıs'a seferler düzenlemiş ve Karpas bölgesine askeri bir filo çıkararak ganimet ve esirleri ele geçirmiştir (Erdönmez, 2004: 6).

Mısır ve Rodos'un Osmanlı topraklarına katılması ile Kıbrıs'ın alınması zorunlu hale gelmiştir. Çünkü Kıbrıs bölgesel olarak bir tehdit haline gelmiştir. Korsanlar, sıkıştıklarında Kıbrıs'a sığınıp deniz ticaret gemilerine ve hac yolcularına saldırarak yol güvenliğini tehlikeye atmışlardır. Aynı zamanda Anadolu, Suriye ve Mısır'a yapılacak bir düşman saldırısında Kıbrıs'ın s olarak kullanılma riski bulunmaktaydı. Venedik yönetimi ise Osmanlılarla iyi ilişkiler sürdürmeye çalışırken, Avrupa da Osmanlı'ya karşı oluşturulan ittifaklara katılarak ikiyüzlü bir politika izlemiştir (Değerli,2012).

Bu olay üzerine bir yıl içerisinde Limasol kalesi ve Magosa Kalesi teslim alınmış ve ada Osmanlı himayesine girmiştir. Ortalama 300 yıl kadar Kıbrıs adası Türk idaresinde kalmıştır. Ancak 1877-1878 yıllarında gerçekleşen ve 93 Harbi olarak da bilinen Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında, Osmanlı Devleti'nin Ruslara karşı fazla taviz vermemek amacıyla Britanya İmparatorluğu'nun talebi üzerine ada 92.000 altına kiralanmıştır (Sonyel, 1977: 732). Bu durumda ada hlen Osmanlı mülkiyetinde olsa da yönetim tamamen İngilizlere geçmiştir. İngiltere, adayı yönetmek için "Komiser" atamış ve Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte adaya tamamen el koyduğunu açıklamıştır.

Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı döneminde İngiltere'ye bağlı olan Kıbrıs, Lozan Barış Antlaşması'nın 20. maddesi ile İngiltere'ye bağlanmıştır. Sonra bu şekilde Kıbrıs sömürge haline gelmiş ve İkinci Dünya Savaşı ile Rumların birleşme abaları Türklerde tepkilere yol açmıştır. Bu sebeple Türkler

mitingler düzenlemiş, Rum kiliseleri Kıbrıs'ın Yunanistan'a katılma kararını aldığıını belirtmiştir. Soğuk savaş döneminde Türkiye müttefik olduğu İngiltere'ye karşı Lozan Anlaşması ile oluşan statünün korunmasından yana olan bir tutum sergilemiştir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1954).

Tüm bu olaylar üzerine Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, İngiltere'nin Kıbrıs'tan çekilmesinin mümkün olmadığını, Yunanistan ise bunu bir sorun olarak görmediğini dolayısıyla endişeye gerek olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca Sadak, 23 Ocak 1950 tarihinde bir gazeteciye verdiği cevapta, "Kıbrıs meselesi diye bir mesele yoktur. Çünkü Kıbrıs bugün, İngiltere'nin hakimiyeti ve idaresi altındadır." şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur. Bu beyanlar, Türk Hükümeti'nin 1950 öncesindeki Kıbrıs politikasını açıkça yansıtmaktadır. Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı, Kıbrıs meselesinde daima Lozan Barış Anlaşması'nın oluşturduğu statünün devamını desteklemiş ve aktif bir dış politika izlemekten kaçınmıştır. Bununla birlikte iktidara gelen Demokrat Parti'nin Kıbrıs meselesine yönelik çeşitli politikaları kamuoyuna yansımıştır (Armaoğlu, 1963: 20).

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ile iktidardan uzaklaştırılan Demokrat Parti'nin, 1950-1960 yılları arasında iktidarda olduğu dönemde Kıbrıs'a yönelik görüşleri, adanın uluslararası statüsü ve ada halkının geleceği konularında izlediği dış politika Statükonun Devamı, Kıbrıs Politikası ve Kıbrıs'ın Bölünmesi olmak üzere üç aşamada incelenecektir.

2.1.6.1. Statükonun Devamı (Mayıs 1950- Nisan 1955)

Ocak 1950'de Kıbrıs'ta Rum kiliselerinde başlayan hareketlenme, 8 Ekim 1950 tarihinde Kitium Piskoposu Makarios'un Rum Ortodoks Başpiskoposu olarak seçilmesiyle daha da organize bir hal almıştır. Makarios'un seçilmesiyle birlikte Enosis'i savunma çabaları hız kazanmıştır. Yunanistan, İngiltere ve Amerika'yı sık sık ziyaret eden Makarios, Ortodoks kilise teşkilatları ve resmi makamlarla temas kurarak desteklerini sağlamış ve bu yolla geniş kapsamlı bir Enosis propagandası yürütmüştür (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1954). 1951 yılı ortalarına gelindiğinde Başpiskopos III. Makarios'un Yunanistan ve adada Enosis doğrultusundaki girişimleri, yürüttüğü propaganda sayesinde İngiltere, Fransa ve Amerika'da kendi amaçlarına uygun bir hava oluşturmasının etkisiyle Yunanistan

resmen konuyla ilgilenmeye başlamıştır (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1954). Yunanistan Başbakanı Venizelos, 16 Şubat 1951'de Yunan Parlamentosu'nda yaptığı konuşmada Kıbrıs konusundaki bakış açılarını şu şekilde dile getirmiştir: "Biz, Kıbrıs Adası'nın ilhakını bugün değil, 1915 senesinden beri müteaddit defalar istedik. O zamandan bugüne kadar, iş başına gelen bütün Yunan Hükümetleri de bu talebi tekrarladılar. Biz yeni bir müracaatta bulunmadıysak bundan, bu işten vazgeçtiğimiz manası çıkarılmamalıdır. Sükûtumuz, siyasî izanımızın zaruri bir tecellisinden ibarettir. Hakikatte, Kıbrıs'ı istemekten hiçbir zaman vazgeçecek değiliz." (Hürriyet, 25 Şubat 1951).

Bu durum Türkiye'de hoş karşılanmamış ve üniversiteler Enosis'e karşı mitingler düzenlemiştir. Fakat Demokrat Parti iktidarı Kıbrıs meselesinin İngiltere ile ilgili bir iç mesele olduğunu diğer ülkelerin bu konuda fikir belirtmesini kabul etmemiştir. Öyle ki Menderes'in bu dönemde yapılan mitinglere balkan birliğine zarar olacağı düşüncesi ile karşı çıktığı belirtilmektedir (Yakup, 2018).

Tüm bunların NATO'ya katılımı etkileyeceğine ait düşünceler sebebiyle temkinli bir yaklaşım tercih edilmiştir. Türkiye'nin Kıbrıs konusunda tavrının aynı olduğu ve NATO'ya katılımı ile ittifak kurduğu ülkelerle olan ilişkilerinin etkilenmemesi için çaba sarf ettiği görülmektedir.

Bu genel dış politika çerçevesinde, 1950'lerin ilk yarısında Türkiye'nin Kıbrıs politikası, Şükrü Gürel'in ifadesiyle "İngiltere'nin politikasından ayrı bir politika saptamadan, adanın statüsünde herhangi bir değişiklik yapmamak ve eğer statü değişikliği söz konusu olacaksa, Türkiye'nin de söz sahibi olması gerektiğini savunmak" şeklinde özetlenebilir (Balyemez, 2022).

Türk Hükümeti bu konuda kayıtsız kalmaya devam ederken, Makarios'un baskısıyla Yunanistan, 1954 Mart'ından itibaren İngiltere'den Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhak edilmesini talep etmeye başlamıştır. 3 Mayıs 1954 tarihinde Yunanistan Başbakanı Papagos, sorunu Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na taşıyacağını açıklamıştır. Bu gelişmelerden endişe duyan Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu, Türkiye'den yardım talep etmiştir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1954). Türkiye, Atina Büyükelçiliği aracılığıyla Yunan Hükümeti'ne ilettiği notada; Türkiye'nin adadaki statükonun korunmasından yana olduğunu, eğer

adanın geleceğine ilişkin herhangi bir çaba göstereceklerse bu konuda Türkiye'nin de taraf olarak görülmesi gerektiğini ve sorunu Birleşmiş Milletler'e götürmenin Türk-Yunan ilişkilerini olumsuz yönde etkileyeceğini bildirmekle yetinmiştir (Xydis, 1966: 12). Ancak Yunan Hükümeti bu notayı ciddiye almamış, Kıbrıs'a kendi geleceğini belirleme (self-determinasyon) hakkının tanınması meselesini Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda görüşülmesi talebiyle 20 Ağustos 1954'te bir girişimde bulunmuştur (Alaysa, 1988: 531). Genel Kurul, oy çokluğuyla 17 Aralık 1954'te halkların eşit hakları ve kendi kendini yönetim ilkesinin Birleşmiş Milletler gözetimindeki Kıbrıs ahalisi için uygulanması meselesinin daha fazla görüşülmemesine karar vermiştir (Gazioğlu, 2002: 937).

Ancak bu karardan memnun olmayan Yunanistan bu amaçla EOKA (Kıbrıslı Savaşçıların Milli Teşkilatı), OXEN (Gençlerin Hristiyan Ortodoks Birliği) ve PEON (Kıbrıs Enosisçi Gençlik Teşkilatı) gibi örgütler kurmuştur. EOKA, 1 Nisan 1955 tarihinde İngilizleri adadan atmaya ve Türkleri yok etmeye yönelik terör eylemlerine başlamıştır. Bu olaylar, Lefkoşa'daki Britanya Enstitüsü'nün petrollü paçavralarla yakılmasıyla başlamış ve EOKA militanlarının saldırısına uğrayan binadaki kütüphane, kültür filmleri müstemilatıyla birlikte tamamen yok edilmiştir. Daha sonra Rum halkının bir kısmının da katılımıyla Metaksas Meydanı ve Homer Caddesi'nde Yunan bayrakları dikilerek oradan geçen bir askeri araç devrilmiş ve yakılmıştır (Yüksel,2018).

EOKA'nın terör eylemlerine başlaması ve Türkleri hedef alması, Demokrat Parti'nin Kıbrıs politikasının değişmesinde etkili olmuştur.

2.1.6.2. Kıbrıs Politikası (1950-1960)

1950'li yılların başında Demokrat Parti iktidara geldikten sonra Kıbrıs politikasında önemli bir değişim yaşanmıştır. Parti, önceden savunduğu "Kıbrıs'ın İngiltere'yi ilgilendiren bir iç mesele olduğu" görüşünden vazgeçerek, Türkiye'nin adada hayati öneme sahip haklara sahip olduğunu ve İngiltere'nin egemenlik hakkından sadece Türkiye'nin lehine vazgeçebileceğini savunmaya başlamıştır. Bu çerçevede, Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 2 Temmuz 1955 tarihinde Daily Telegraph Gazetesi'nde yayınlanan röportajında, Türkiye'nin Lozan Barış Antlaşması ile Megalı İdea'yı tarihin derinliklerine gömdüğünü ancak Yunanlıların bu ideali

yeniden canlandırmaya çalıştığını vurgulayarak, Türkiye'nin kesinlikle Kıbrıs'ın Yunanistan'a devredilmesine izin vermeyeceğini belirtmiştir. Aynı tarihte İngiliz Dış İşleri Bakanlığı'na da, eğer İngiltere Yunanistan'ın Kıbrıs'ı ele geçirmesine izin verirse, Türkiye'nin askeri olarak buna karşı çıkma hakkını kullanacağını kesin bir ifadeyle bildirmiştir (Değerli, 2012,s.97.).

Bayar, yaptığı bir konuşmada adanın bölünmesine karşı çıkararak adanın Türki ye'ye geri verilmesini talep etmiş ve Türkiye'nin askeri olarak bu duruma karşı koyma yetkisini bildiren bir mesaj göndermiştir (Değerli, 2012, s.99).

Fatin Rüştü Zorlu da Kıbrıs Sorununda aktif rol alarak Türkiye'nin uluslararası arenadaki konumunu savunmuştur. 1957 yılında Dışişleri Bakanı olarak atanan Zorlu, Adnan Menderes hükümetinde görev yapmış ve bu dönemde Türkiye'nin dış politikasını yönlendirmiştir. Bakanlığı süresince Türkiye'nin Batı ile ilişkilerini güçlendirmeye yönelik politikalar izlemiş, ekonomik ve askeri işbirliklerini artırma çabaları içinde olmuştur. 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin ardından Zorlu, Yassıada Mahkemeleri'nde yargılanmış ve Adnan Menderes ile birlikte idama mahkûm edilmiştir. 15 Eylül 1961 tarihinde idam edilen Zorlu, Türk siyasi tarihinin trajik figürlerinden biri olarak anılmaktadır. Fatin Rüştü Zorlu'nun hayatı ve kariyeri, Türkiye'nin modernleşme süreci ve dış politikasındaki dönüşümlerle yakından ilişkilidir. Onun diplomatik girişimleri ve siyasi faaliyetleri, Türkiye'nin uluslararası arenadaki konumunu şekillendirmede önemli rol oynamıştır.

Bayar'ın söylemlerinden sonra Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, 29 Ağustos-7 Eylül 1955 tarihleri arasında Londra'da düzenlenen Kıbrıs ve Doğu Akdeniz meselelerinin görüşüldüğü konferansta önemli bir rol oynamıştır. Zorlu, adadaki konumunun korunmaması halinde Kıbrıs'ın Türkiye'ye geri verilmesi gerektiğini savunmuş ve kendi kendini yönetim (self-government) önerisini ileri sürmüştür. Zorlu, Türkiye'nin adanın statüsünde herhangi bir değişiklik yapılması önerisine karşı çıkararak, Lozan Antlaşması ile adanın İngiltere'ye devredildiğini ve bu statüde değişiklik yapılmasının anlaşmayı yeniden gözden geçirme gerekliliğini doğuracağını ifade etmiştir. Ayrıca Zorlu, kendi kaderini tayin ilkesini eleştirerek, uluslararası ilişkilerde coğrafi ve askeri endişelerin bu ilkeye üstün geldiğini

söylemiştir. Zorlu, idari bakımdan ise eşitlik ilkesini savunarak, ada üzerinde Türkler ve Rumlar arasında eşit siyasi temsil hakkının sağlanması ve muhtar bir yönetim kurulması önerisini dile getirmiştir. Ancak Yunanistan'ın tepkisi ve 6-7 Eylül 1955 olaylarının yaşanması nedeniyle konferanstan somut bir sonuç elde edilememiştir (Önal, 2014,s.119).

Bu dönemde Kıbrıs'ta çatışmalar artmış ve Makarios'un rolü büyük bir önem kazanmıştır. Makarios, şiddet politikasından vazgeçerek pasif bir siyaset izleyeceğini açıklamış, ancak kısa süre sonra tekrar şiddet politikasına başvurarak terör faaliyetlerini desteklemiş ve hızlandırmıştır. Londra Konferansı sonrasında İngiliz Hükümeti ile yapılan görüşmeler sonuçsuz kalmış ve Makarios ve arkadaşları Mart 1956'da Seyşel Adaları'na sürgüne gönderilmiştir (Daldal, 2021, s.176).

Bu süreçte çatışmalar artarak devam etmiş ve 6-7 Eylül 1955 olayları gibi şiddet eylemleri gerçekleşmiştir. Demokrat Parti iktidarı, bu olaylar ve gelişmeler sonucunda adanın iki toplum arasında bölünmesini teklif etmiştir.

2.1.6.3. Kıbrıs'ın Bölünmesi (1956-1960)

Aralık 1956'dan itibaren Demokrat Parti iktidarının Kıbrıs politikasında önemli bir değişim gözlenmiştir. Hükümet, önceki dönemde savunduğu statükonun devamı ve adanın Türkiye'ye iadesi görüşlerinden vazgeçerek, kendi kaderini tayin ilkesine yönelip taksim fikrini benimsemiştir. Bu değişimde, İngiltere'nin Kıbrıs politikasındaki gösterdiği yumuşamanın etkisi belirleyici olmuştur. İngiltere, adayı tamamen kaybetme endişesiyle liberal bir anayasal düzen oluşturmak için çaba harcamıştır. Lord Radcliffe tarafından hazırlanan Kıbrıs Anayasası taslağı, İngiliz valisinin mutlak hükümranlığını vurgulamıştır. Ancak, Türklerin azınlık olduğu ve eşit temsil haklarının olmadığı gerekçesiyle eleştirilmiştir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1956).

Bu politika değişikliğiyle birlikte Başbakan Adnan Menderes ve İngiliz Koloniler Bakanı Lennox-Boyd arasında 16 Aralık 1956'da bir görüşme gerçekleşmiştir. Menderes, anayasa metnine karşı çıkmadığını belirtmiş ancak Kıbrıs Türklerinin ve Türkiye'nin haklarını ve güvenliğini sağlamak istediğini de

ifade etmiştir. Menderes, anayasa metninde sadece "kendi kaderini tayin etme hakkının" tanınmasının yetersiz olduğunu ve Türklerin taksimi isteme hakkının da belirtilmesini istemiştir. Lennox-Boyd, metinde Menderes'in isteği doğrultusunda bir değişiklik yapmıştır. 19 Aralık 1956'da İngiliz Parlamentosu'nda yapılan bir beyanatta Lennox-Boyd, Menderes'in isteği üzerine yapılan değişiklik hakkında şunları söylemiştir (Sakin, 2014):

"Majesteleri Hükümeti, kendi kaderini tayin etme prensibini tanıdığını teyit etmiş bulunmaktadır. ... Bunu gözden geçirme zamanı geldiğinde, yeni şartlar ortaya çıktığında, kendi kaderini tayin etme prensibinin tatbikatının, Kıbrıs'ın özel durumu içinde Türk cemaatine, Kıbrıs Rum cemaatinden daha az olmayacak şekilde, kendisinin gelecekteki statüsünü tayin etme özgürlüğünü verecek şekilde uygulanması Majesteleri Hükümeti'nin amacı olacaktır."

Türk Hükümeti bu gelişmeler sonrasında Kıbrıs anayasasını kabul ettiğini Başbakan Menderes aracılığı ile beyan etmiştir. Bu tarihten itibaren Türk Hükümeti ve diğer yetkililer, adayı Yunanistan ile paylaşmaya ve taksim tezini savunmaya devam etmişlerdir. Ancak Yunanistan'ın da taksim fikrine yakın olduğu anlaşılmıştır. Türkiye, İngiltere, Yunanistan ve ABD hükümetleri arasında taksim fikri resmi veya gayri resmi görüşmelerde ele alınmıştır. Bu dönemde Türk Hükümeti, Kıbrıs meselesinde daha aktif bir siyaset izleyerek taksim tezinin kabulü için bir kampanya başlatmıştır. Ancak Türk-Yunan ilişkileri gerilmiş ve Kıbrıs'ta topluluklar arası çatışmalar artmıştır (Sakin,2014).

Sonuç olarak, Türk Hükümeti Kıbrıs meselesinde taksim tezini savunmaya başlamış ve İngiltere ile Yunanistan arasında yapılan görüşmeler sonucunda Zürih ve Londra Anlaşmaları imzalanmıştır. Bu anlaşmalarla Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuş, Kıbrıs Türk Toplumunu yeni devletin kurucu ortağı olmuş ve Türkiye garantör bir devlet olarak Kıbrıs'ta söz sahibi olmuştur. Ancak Kıbrıs'taki Türk ve Rum kesimleri arasındaki ilişkiler gerilimli bir hale gelmiştir. Türk Hükümeti, adanın istikrarını sağlamak ve anlaşmaları bozabilecek tansiyonu önlemek için çaba göstermiştir.

2.1.7. Menderes Döneminde Ortadoğu'da Yaşanan Çeşitli Gelişmeler (1958-1960 'lı Yıllar)

1958 yılı, Ortadoğu'daki krizler ve Türkiye'nin içinde bulunduğu durum açısından dikkate değer bir zaman dilimi olarak kayıtlara geçmiştir. 1957'de gerçekleşecek seçimler öncesinde, ülkede yaşanan zorluklara rağmen, muhalefetin belirgin bir alternatif sunamaması sonucunda, Demokrat Parti (DP) güçlü konumunu korumuştur. 27 Ekim 1957'de yapılan genel seçimlerde, katılım oranında bir azalma gözlenmiş olmasına karşın, DP %47, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ise %41 oy alarak, DP'nin üçüncü kez hükümeti kurmasına olanak tanımıştır.

Seçimler sonrası ekonomik kriz devam ederken, 1958 yılında finansal düzenlemeler yapılmış ve Türk Lirası'nın değeri düşürülerek kredi arayışlarına gidilmiştir. Ancak bu önlemler, ülkenin karşı karşıya olduğu zorlukları aşmada yetersiz kalmıştır. Başbakan Adnan Menderes, 14 Temmuz 1958'de Irak'ta meydana gelen ve halkın desteğini alan darbe sonrasında endişeler yaşamış ve muhalefete karşı sert önlemler almaya başlamıştır. Bu durum, hükümet ile muhalefet arasında ciddi anlamda krizlere yol açmıştır.

Başbakan Menderes, Türk-Amerikan ilişkilerinin zorlandığı bir dönemde, 5 Ekim 1959'da CENTO toplantıları için ABD'ye seyahat etmiş; ancak beklenen ilgiyi ve özellikle ekonomik destekleri bulamamıştır. Türkiye, Sovyetler Birliği ile ilişkileri geliştirme olasılığını değerlendirirken, 6 Aralık 1959'da ABD Başkanı Eisenhower'ın Türkiye ziyareti, iki ülke arasındaki ilişkiler üzerinde olumlu bir etki yaratmıştır. Ancak, Menderes'in 12 Temmuz 1960'ta Sovyetler Birliği'ne yapacağı ziyaretin duyurulmasının ardından gerçekleşen darbe, bu ziyaretin iptaline neden olmuş ve bu durum, eğer darbe gerçekleşmeseydi Menderes'in ziyareti gerçekleştirip gerçekleştirmeyeceği veya bu durumun sadece bir gözdağı olup olmadığı tartışmalarını beraberinde getirmiştir.

1958 yılı, özellikle Kıbrıs meselesinde yaşanan kriz nedeniyle dış politikaya odaklanılamayan ve ülke gündemini bu meselelerin domine ettiği bir yıl olmuştur. Irak'taki darbe, Türkiye'yi Sovyet yanlısı bir yönetimin olası tehlikesiyle karşı karşıya bırakmıştır. Türkiye, 1955'te Bağdat Paketi'nin oluşturulmasından 1958'de

Arap milliyetçiliğinin artışına kadar geçen süreçte, ABD ile olan ilişkilerini stratejik bir şekilde kullanmıştır.

1958 yılı, Arap milliyetçiliğinin artışı ve devrimci hareketlerle dolu bir dönem olarak tarihe geçmiş, bu süreçte Bağdat Paktı'nın etkinliği azalmış ve Türkiye'nin bölgesel politikalarında bir zayıflama meydana gelmiştir. Bu dönemdeki bölünmeler, Nasır'ın liderliğinde Mısır ve Suriye'nin birleşmesiyle sonuçlanarak, Arap milliyetçiliğinin güç kazandığının bir işareti olmuştur (Kasapsaraçoğlu, 2021: 115).

Adnan Menderes'in başbakanlığındaki üçüncü dönem, Türkiye-ABD ilişkilerinin zaman zaman gerilimli olmasına rağmen devam etmiştir. Ancak, 1959 yılından itibaren dış politikada alternatif yolların araştırılması gerektiği, hem Fatin Rüştü Zorlu'nun ifadelerinden hem de dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Menderes'in konuşmalarından anlaşılmaktadır. Bu dönemde, önceki dönemlerin aksine, Sovyetler Birliği ve Bağlantısızlar Hareketi'ne karşı daha esnek bir yaklaşım benimsenmiştir. Özellikle Irak'taki darbe, Menderes'in endişelerini artırmış ve iç politikada muhalefetin sesinin yükselmesine neden olmuştur. ABD'nin Türkiye'nin müdahalesine karşı çıkması, Türk karar vericilerinin farklı seçeneklere yönelmesinin rastlantı olmadığını göstermektedir (Yılmaz, 2016: 227).

1950'lerin ortalarından itibaren Türk-Sovyet ilişkileri normalleşme sürecine girmiştir. Ekonomik sıkıntılar yaşayan Türkiye, beklenen ABD yardımlarını alamayınca, Sovyetler ile ticari ilişkilerini geliştirmeye yönelmiş ve Sovyetlerden gelen tekliflere olumlu yanıt vermiştir. Bu durum, Batı'dan ayrılma değil, ABD'ye Türkiye'nin önemini hatırlatma çabası olarak yorumlanabilmektedir (Kasapsaraçoğlu, 2015: 153). Jüpiter Füze Krizi, Sovyetler ile ilişkilerde tansiyonu artırsa da, sorun diplomatik yollarla çözülmüştür (Seydi, 2011: 7). 27 Mayıs 1960'ta Türkiye'de gerçekleşen askeri darbe ile Menderes hükümeti devrilmiş ve sonrasında Atatürk dönemine benzer bir dış politika izlenmeye çalışılmıştır (Barlas, 2021: 381).

Irak Askeri Darbesi ve Menderes Hükümetinin Tutumu

14 Temmuz 1958'de Irak'ta gerçekleşen askeri müdahale, Bağdat radyosunun kontrolünü ele geçiren darbeci güçler tarafından duyurulmuş ve bu olay, "Irak Cumhuriyeti Radyosu"ndan yapılan açıklamayla Türkiye'de büyük bir şok etkisi yaratmıştır. O sırada İstanbul'da Bağdat Paktı toplantıları için bulunan Celal Bayar ve Adnan Menderes, haber üzerine Ankara'ya hareket etmişler; Pakistan ve İran liderleri de onlarla Ankara'da buluşmuştur (Çelebi, 2017: 46). Bağdat'taki kraliyet sarayı ve İngiliz elçiliği binaları yağmalanıp ateşe verilmiştir ("Irak'ta Krallık Devrildi", Tercüman, 15.07.1958). Eisenhower, bu olayı Kore Savaşı'ndan bu yana meydana gelen en ciddi kriz olarak nitelendirmiştir. Abdülkerim Kasım liderliğindeki darbe, sadece Ortadoğu'da değil, tüm dünyada şaşkınlıkla karşılanmış, monarşiyi yıkan güçler, cumhuriyeti ilan ederek, Kral Faysal, Başbakan Nuri Said ve veliaht prensinin idam edildiğini duyurmuş ve ülkeyi emperyalist güçlerin etkisinden kurtardıklarını açıklamışlardır (Bostancı, 2018: 131). Türkiye, Pakistan ve İran temsilcileri, 14-17 Temmuz tarihleri arasında toplanarak Irak'taki kanlı darbeyi değerlendirmiş ve sonrasında ortak bir açıklama yapmışlardır. Zorlu, üç ülkenin müttefik bir ülkede dış kaynaklı yıkıcı eylemlerin, saygın kişiliklerin acımasızca öldürülmesine yol açan son olayı endişeyle izlediklerini ifade etmiştir (Kılıç, 2021: 43).

Bayar ve hükümeti için, Bağdat Paktı'nın kurulmasından bu yana yakın ilişkiler içinde oldukları Irak Kralı ve Prensini ölümü, kurdukları samimi bağlar nedeniyle zorlayıcı olmuştur. Ayrıca Ürdün ve Lübnan'ın geleceği konusundaki belirsizlik, onlarda endişe yaratmıştır (Yeşilbursa, 2010: 90). Türkiye, başlangıçta Irak'ta kurulan yeni yönetimi tanımamıştır; zira SSCB ile devam eden ilişkiler, Batı ile olan temasların artacağına dair açıklamalara rağmen, Türkiye'nin endişelerini hafifletmemiştir. Bu dönemde, Lübnan ve Ürdün'deki istikrarsızlık, İngiltere ve ABD tarafından darbe riski olarak değerlendirilmiş ve Eisenhower Doktrini kapsamında bu ülkelere müdahale edilmesine karar verilmiştir. İncirlik hava üssünü ABD'ye açarak destek veren Türkiye'de, bu durum yoğun muhalefet eleştirilerine neden olmuştur (Erdoğan vd., 2018: 146). Irak'taki darbe ve ABD ile İngiltere'nin Ürdün ve Lübnan'daki askeri müdahaleleri uluslararası alanda eleştirilere yol açmıştır. 18 Temmuz'da SSCB tarafından Türkiye'ye gönderilen nota, Türkiye'yi Irak'ta kurulan yeni hükümete karşı askeri operasyon planlamakla

suçlamıştır. Buna karşılık olarak 22 Temmuz'da Menderes, Kruschev'e Türk Hükümeti'nin bölgedeki gerilimi artıracak herhangi bir eylemde bulunmadığını belirtmiştir (Bağcı, 2014: 100).

Türkiye'de, özellikle CHP tarafından Menderes hükümetine baskılar artmış, Irak darbesinin ardından Menderes'in de benzer bir kaderle karşılaşacağına dair tahminler açıkça dile getirilmiştir. Menderes, darbenin arkasında Nasır ve Sovyetler olduğuna inanmış ve çözüm olarak ABD'ye güvenmek istemiş, ancak bu dönemde ABD'den beklediği desteği alamamıştır. Ayrıca, "9 Subay Olayı" ile ordu içinde darbe hazırlığı olduğuna dair şüpheleri olan Menderes, SSCB'den Türkiye'ye yönelik benzer bir yaklaşımın olmaması konusunda güvence aramıştır (Seydi, 2011: 9). Türkiye'de muhalefet, Ortadoğu'daki krizleri değerlendirmek üzere TBMM'yi toplantıya çağırmış ve 26 Temmuz 1958'de meclis olağanüstü toplanmıştır. Menderes ve birçok bakanın katılmadığı bu toplantıda, dönemin İçişleri Bakanı Namık Gedik konuşma yapmış, ancak muhalefetin önergesi kabul edilmemiştir. İnönü, Gedik'in açıklamalarını yetersiz bulmuş ve hükümetin dış politikadaki yanlış yönlerinin asıl yetkililer tarafından açıklanmadığını belirtmiştir. 25 Ağustos'ta tekrar toplanma önergesi reddedilmiş ve muhalefetin eleştirileri devam etmiştir. Menderes hükümeti hem ABD hem de Batı'nın Irak'taki yeni hükümete olumlu yaklaşımını göz önünde bulundurarak 31 Temmuz 1958'de Irak hükümetini resmi olarak tanımıştır (Kılıç, 2021: 45). Irak Hükümeti, Bağdat Paktı'ndan hemen ayrılmasa da, pakta olan ilgisini yitirmiş ve 24 Mart 1959'da buradan resmi olarak ayrılacağını duyurmuştur. Bunun üzerine örgütün yeni merkezi Ankara olarak belirlenmiştir (Soysal, 1991: 220). Süveyş Krizi'nin etkisiyle zaten sarsılan Bağdat Paktı, Irak darbesi sonucunda işlevsiz hale gelmiş ve CENTO adı altında yeni bir işlev kazanmaya çalışılsa da tartışmalı bir varlık olarak kalmıştır (Seydi, 2011: 3).

Lübnan ve Ürdün Olayları

1958'de, Irak'taki darbe sonrası Lübnan ve Ürdün'de yaşanan karışıklıklar, Eisenhower Doktrininin uygulanmasına zemin hazırlamıştır. Mısır ve Suriye'nin birleşmesiyle artan baskılar neticesinde, Ürdün'deki Haşimi hükümeti, Arap

milliyetçilerinin baskısı altında kalmış ve Ürdün'ün de Arap milliyetçiliği saflarına katılması taleplerine maruz kalınmıştır.

Lübnan'da ise Cumhurbaşkanı Camille Chamoun, görev süresini uzatmak amacıyla anayasal değişiklikler yapmayı planladığında, Nasırcı kesim ayaklanmış ve ülke kaosa sürüklenmiştir. Lübnan ve Ürdün, Bağdat Paktı'na dahil olmamalarına rağmen, Eisenhower Doktrini'ne olumlu yaklaşmışlardır. Lübnan'da 1958 seçimlerinde yaşanan usulsüzlükler, ülkede kaosun başlamasına neden olmuştur. Nüfusun yarısı Hristiyan, yarısı Müslüman olan Lübnan'da, Müslüman-Arap kesimi Nasır yanlısı ve Eisenhower Doktrini'ne karşı çıkmıştır.

Nasır'ın 1958'de Mısır ve Suriye'yi BAC çatısı altında birleştirmesi, bölgedeki güç dengelerini sarsmış ve Lübnan ile Ürdün'deki mevcut rejimlerin devrilme ihtimalini artırmıştır. Arap milliyetçileri, bu iki ülkenin de Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne katılmaları umuduyla, Haşimi monarşisi ve Lübnan'daki Hristiyan hükümetin yıkılmasını olumlu karşılamışlardır.

15 Temmuz 1958'de ABD, Lübnan Cumhurbaşkanı Chamoun'un yardım çağrısına yanıt olarak, Lübnan'a müdahale edeceğini duyurmuştur. Bu, Eisenhower Doktrini kapsamında yapılan ilk ABD müdahalesi olmuştur. Aynı dönemde İngiltere de Ürdün'e müdahale etmiştir. Irak'taki darbe sonucu öldürülen Kral Faysal'ın yerine geçen Kral Hüseyin, Irak'taki yeni yönetimden gelebilecek herhangi bir müdahale girişimine karşı İngiltere'den yardım istemiş ve İngiltere, 17-18 Temmuz'da Kıbrıs'taki kuvvetlerini Ürdün'e yönlendirmiştir. ABD, bu müdahaleye destek olmuştur.

Lübnan liderinin acil yardım talebi üzerine, ABD Güvenlik Konseyi'nin kararını beklemeden Lübnan'a asker gönderme kararı alınmıştır. Bu müdahale sırasında, Bağdat Paktı'nın Müslüman üyeleri olan Türkiye, İran ve Pakistan, ABD'nin bu hamlesini destekleyen görüşlerini açıklamışlardır. (Çelebi, 2017: 47). Lübnan Krizi, ABD ile Türkiye arasındaki ilişkilerde önemli bir dönüm noktası olmuş ve Türkiye'nin İncirlik üssünü ABD'ye açması, bölgesel Arap ilişkilerinde gerilime yol açarken, ABD ile ilişkilerde yeni bir kapı açmıştır. Türkiye'nin ABD'nin Lübnan'a müdahalesine verdiği destek, ülke içinde muhalefet tarafından eleştirilere konu olmuştur. (Eşel, 2011: 153).

Dışişleri Bakanı Zorlu, İngiltere'nin Ürdün'e yaptığı askeri müdahaleyi, Bağdat Paktı ülkeleri için bir yardım olarak nitelendirmiştir. Demokrat Parti'nin çağrısı üzerine toplanan Meclis'te, Zorlu 21 Ağustos'ta yaptığı konuşmada, Arap ülkelerine yönelik "uluslararası komünizm" saldırılarının, Arap milliyetçiliğini körükleyerek bölgede istikrarı bozduğunu ve yönetimlerin çökmesine neden olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin dış politikasının bu saldırıları önleme amacı taşıdığını ve ABD ile İngiltere'nin Lübnan ve Ürdün'e müdahalelerini desteklediğini vurgulamıştır. İnönü ise, hükümetin Irak Darbesi sırasında sergilediği sert tutumu ve İncirlik Üssü'nün ABD kullanımına açılmasını eleştirmiştir. (Kılıç, 2021: 46). Ayrıca, ABD'nin o dönemde Bağdat Paktı'nın üç üyesi ile ikili anlaşmalar yapması ve böylece olası bir saldırı durumunda bu ülkelerin ABD'nin güvencesi altına alınması, siyasi açıdan önemli bir gelişme olmuştur. Türkiye, NATO'nun güvencesi altında olmasına rağmen, Ortadoğu bağlamında ABD ile yapılan bu antlaşma, stratejik bir öneme sahiptir. (Soysal, 1991: 220).

CENTO'nun Kuruluşu ve Adnan Menderes Hükümetinin Ekarte Edilmesi

Irak'taki darbe, Bağdat Paktı'nın geleceğini olumsuz yönde etkilemiştir. Yeni Irak hükümeti, pakttan hemen çekilmemiş olsa da, konsey toplantılarına katılmayarak ilgisiz olduğunu göstermiştir (Aydın, 2020: 149). 24 Mart 1959'da Irak, Bağdat Paktı'ndan resmi olarak ayrıldığını duyurmuş ve bu durum, Irak ile Türkiye arasındaki Filistin meselesine dair yazışmaların önemini azaltmıştır. Örgütün merkezi 23 Ekim 1958'de Ankara'ya taşınmış ve ismi 21 Ağustos 1959'da Merkezi Antlaşma Sistemi (CENTO) olarak değiştirilmiştir (Soysal, 1991: 220). CENTO, Bağdat Paktı'nın antlaşma metnini benimsemiş, ancak askeri bir nitelik taşımamıştır. Türkiye, İran ve Pakistan arasında ekonomik iş birliği açısından önemli olmuştur. CENTO, yaklaşık 20 yıl daha faaliyet göstermiştir. 1979'da İran İslam Devrimi'nin ardından İran'ın CENTO'dan çekilmesi ve Pakistan'ın 12 Mart 1979'da örgütün Pakistan'ın güvenliğini sağlayamadığını gerekçe göstererek ayrılması, Türkiye tarafından saygıyla karşılanmış ve CENTO'nun bölgedeki işlevselliğinin sona erdirilmesi için hukuki süreç başlatılmıştır (Aydın, 2020: 149).

Türkiye'nin dış politikasında yaşanan krizler, iç siyasette de istikrarsızlığa yol açmıştır. Mecliste kurulan 15 kişilik “Tahkikat Komisyonu” ile basın ve muhalefet üzerindeki baskı artmış, bu durum üniversitelerden, basından ve muhalefetten sert tepkilere neden olmuştur. Toplumsal kutuplaşma artarken, muhalefet ve iktidar arasındaki gerilim toplumsal sorunlara dönüşmüştür. 1950’de orduda yapılan tasfiyeler, yönetim ile ordu arasındaki uçurumu derinleştirmiş ve 1957-1958 yıllarında hükümete karşı darbe planları hız kazanmıştır. Sosyal ve siyasi kargaşa, Ankara ve İstanbul’daki eylemlerle “kardeş kavgası” boyutlarına ulaşmıştır (Akıncı, 2014: 60). 27 Mayıs 1960’ta gerçekleşen darbe, ordu tarafından ülkenin kötü gidişatı gerekçe gösterilerek DP yönetimine son verilmiştir. Darbe sonrasında, aralarında çok sayıda bürokratin da olduğu Cumhurbaşkanı, Başbakan, TBMM Başkanı ve DP Milletvekilleri Yassıada’da yargılanmak üzere mahkemeler kurulmuştur (Dikici, 2014: 13). 1960 darbesi, DP hükümetinin son döneminde artan muhalefet ve basın baskısı, ekonomik zorluklar, 1958’de IMF ile yapılan “stand by” anlaşması ve özellikle ordu içindeki DP karşıtı kesimin etkisiyle gerçekleşmiştir (Kasapsaraçoğlu, 2020: 1345). Darbenin ardından DP, 29 Eylül 1960’ta kapatılmıştır. Tercüman Gazetesi’nin 28 Mayıs 1960 tarihli haberinde, milletin bayram sevinci içinde olduğu ve Bayar, Menderes ve tüm vekillerin gözaltına alındığı belirtilmiştir

2.1.8. Soğuk Savaş Dönemi

Soğuk Savaş dönemi Türkiye'nin dış politikasının önemli bir dönemidir. Menderes dönemi, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin yayılcı politikalarına karşı ABD ile yakın ilişkiler kurarak güvenlik açısından destek aradığı bir döneme denk gelmektedir (Aydın, 2014,s.98).

Türkiye, Soğuk Savaş döneminde Batı bloğuyla yakınlaşarak Doğu Blok’una karşı bir müttefik arayışına girmiştir. Özellikle Menderes döneminde Türkiye, ABD ile güçlü bağlar kurmuştur (Hinnebusch,1991,s.66.). ABD, Türkiye'yi stratejik bir konumda gördüğü için Türkiye'ye askeri yardım sağlamıştır. Bu yardımlar, Türkiye'nin askeri kapasitesini güçlendirerek Sovyetler Birliği'ne karşı bir caydırıcılık oluşturmayı amaçlamıştır (Göksel, 2012,s.197).

Türkiye'nin ABD ile yakınlaşması, NATO'ya üye olması ve İstanbul Boğazı'nın stratejik önemi, Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin Batı bloğu içinde önemli bir rol oynamasını sağlamıştır. Türkiye'nin stratejik konumu, NATO'nun güney kanadında Sovyetler Birliği'ne karşı bir tampon bölge oluşturulmasında önemli bir rol oynamıştır (Mardin, 1990,s.56).

Bu dönemde Türkiye'nin dış politikası, Batı bloğuna yakın durmayı ve Sovyetler Birliği'nin yayılmacı politikalarına karşı güvenlik sağlamayı amaçlamıştır. Türkiye, ABD ile kurduğu yakın ilişkiler sayesinde hem askeri hem de ekonomik destek almış ve Soğuk Savaş döneminin getirdiği güvenlik endişelerine karşı önlemler almıştır (Kuniholm, 2001,s.87).

Ara Sonuç

Menderes Dönemi, Türkiye'nin hem iç hem de dış politikada önemli dönüşümler geçirdiği bir süreçtir. Siyasi, ekonomik ve askeri gelişmelerin yoğun olarak yaşandığı bu dönemde, Türkiye'nin Batı ile olan ilişkileri belirleyici olmuştur. Truman Doktrini ve Marshall Planı gibi dış yardım ve destekler, Türkiye'nin ekonomik ve askeri alanda kalkınmasına önemli katkılar sağlamış, aynı zamanda Batı Bloku ile olan entegrasyonunu hızlandırmıştır. Bu yardımlar, Türkiye'nin NATO üyeliği sürecine zemin hazırlarken, Kore Savaşı'na katılım da Türkiye'nin Batı'ya olan bağlılığını pekiştiren bir adım olmuştur.

Menderes Dönemi'nde, Kıbrıs politikası ve Ortadoğu'daki gelişmeler, Türkiye'nin dış politikadaki stratejik tercihlerini belirleyen önemli faktörler arasında yer almıştır. Kıbrıs konusunda izlenen politika, adanın geleceği açısından kritik kararlar alınmasına neden olmuş, bu süreçte Türkiye'nin uluslararası alandaki pozisyonunu da etkilemiştir. Soğuk Savaşın getirdiği jeopolitik zorunluluklar, Türkiye'yi daha fazla Batı'ya yaklaştırırken, Ortadoğu'da yaşanan çeşitli gelişmeler de Türkiye'nin bölgesel politikasını şekillendiren dinamikler arasında yer almıştır.

Bu dönem, Türkiye'nin Batı Bloku ile olan ilişkilerinin derinleştiği, ekonomik kalkınma hamlelerinin hız kazandığı ve askeri alanda da önemli adımların atıldığı bir süreç olarak Türk siyasi tarihinde yerini almıştır. Siyasi kararların ve dış politikadaki stratejik hamlelerin, Menderes Dönemi Türkiye'sinin

uzun vadeli siyasi ve ekonomik yönelimlerini belirlemede önemli rol oynadığı görülmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ DIŞ POLİTİKASININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Türkiye'nin Demokrat Parti dönemi, dış politika açısından önemli değişimlerin yaşandığı bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Bu dönemde, Türkiye'nin Batı ile ilişkileri, özellikle de Amerika Birleşik Devletleri ile olan müttefiklik bağları güçlenmiş, Soğuk Savaş'ın iki kutuplu dünyasında stratejik bir konuma yerleşmiştir (Harris, 2009,s.59). Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte, Türkiye'nin dış politikası, daha önceki dönemlerde izlenen Sovyetler Birliği'ne karşı dengeli bir politika yerine, Batı bloku ile daha sıkı bir iş birliği içine girmiştir (Özcan, 2011,s.34).

1950'lerin başında, Türkiye'nin NATO'ya üyeliği ve Kore Savaşı'na katılımı, Demokrat Parti döneminin dış politikasının en belirgin örneklerindedir. Bu dönemde, Türkiye'nin dış politikası, milli güvenlik ve savunma ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, Batı'nın güvenlik yapılarına entegrasyonunu hedeflemiştir (Karaosmanoğlu, 2000, s.43).

Demokrat Parti döneminde, Türkiye'nin dış politikasında izlenen bu yeni yön, iç politikada da bazı değişikliklere yol açmıştır. Özellikle, ekonomik ve askeri yardımların artması, Türkiye'nin dış borçlarının yönetimi ve ekonomik kalkınma planlarının uygulanması gibi konular, dış politikanın iç politikaya yansımaları arasında yer almaktadır (Demirel, 2018,s.78).

Sonuç olarak, Demokrat Parti dönemi dış politikası, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerdeki konumunu yeniden şekillendirmiş ve Soğuk Savaş döneminde Batı ile olan müttefikliğini pekiştirmiştir. Bu dönemde alınan kararlar, Türkiye'nin gelecekteki dış politika stratejileri üzerinde kalıcı etkiler bırakmıştır (Aydın, 2020,s.89).

Bu bölümde, Demokrat Parti dönemi dış politikasının değerlendirilmesi kapsamında, Demokrat Partinin Türk Dış Siyasetindeki Eksen Kayması, ABD'nin Türkiye Dış Politikasına Doğrudan Etkisi, 1950-1960 arası Türkiye Dış politikası

Nihai Değerlendirmesi ve konuyla ilgili daha önce yapılan araştırmalar ele alınmaktadır.

3.1. Demokrat Partinin Türk Dış Siyasetindeki Eksen Kayması

Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte, Türkiye'nin dış politikasında önemli bir eksen kayması yaşanmıştır. Bu dönemde Demokrat Parti hükümeti, Türkiye'nin dış ilişkilerinde daha bağımsız ve aktif bir rol oynamayı hedeflemiştir.

Demokrat Parti'nin dış politika anlayışı, Mustafa Kemal Atatürk döneminde uygulanan Kemalist politikalardan ayrılmaktadır. Demokrat Parti, Türkiye'nin dış ilişkilerine daha pragmatik bir bakış açısı getirmiş, özellikle de Batı ile ilişkileri güçlendirmeye büyük önem vermiştir. Yeni yaklaşım, uluslararası ilişkilerde esneklik ve iş birliği vurgusu yaparak, Türkiye'nin küresel sahnede daha etkin bir rol oynamasına odaklanmıştır. Bu dönemdeki dış politika anlayışı, daha açık, çeşitlendirilmiş ve karşılıklı çıkarlara dayalı ilişkileri teşvik etmeyi amaçlamıştır (Özgür, 2005:68-77).

Bu süreçte Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri ile yakınlaşma çabalarını artırarak, askeri, siyasi ve ekonomik alanlarda iş birliğini güçlendirmiş ve ilişkilerini derinleştirmiştir. Türkiye'nin bu dönemde ABD ile kurduğu stratejik iş birliği, savunma alanında ortak projeleri içermiş ve diplomatik ilişkileri güçlendirmiştir. Siyasi arenada Amerika ile yakın ilişkiler, bölgesel ve küresel konularda koordinasyonu sağlamış, ekonomik alandaki iş birliği ise ticaret hacmini artırmış ve karşılıklı ekonomik kalkınmayı desteklemiştir.

Demokrat Parti döneminde Türkiye'nin Ortadoğu politikasında da değişiklikler yaşanmıştır. Önceki dönemlerde Türkiye, Arap dünyasıyla daha yakın ilişkiler kurmayı ve Arap dünyasıyla ortak paydalar üzerinden hareket etmeyi hedeflemiştir. Ancak Demokrat Parti döneminde Türkiye'nin odak noktası daha çok Batı'ya yönelik olmuş ve Arap dünyasıyla ilişkilerde bir gerileme yaşanmıştır (Johnson, 2010).

Menderes Hükümeti, Ortadoğu'da izlediği politikalarda Amerika'nın savunma projesi Kuzey Kuşağı stratejisine yönelerek, bölgesel iş birliği oluşturmayı hedeflemiştir. Ancak Arap devletlerinin katılımı konusunda başarısız olmuş ve

Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan'ın olumsuz tepkisiyle karşılaşmıştır. Menderes, Batı yanlısı politikasını sürdürerek Irak'la 1955'te Bağdat Paktı'nı imzalamış, ancak bölgedeki Arap devletleri arasında birlik sağlayamamıştır. Türkiye'nin Sovyet tehdidine karşı bölgeyi güvenliğe alma amacı, Arap devletleri arasında bölünmeye ve Sovyet etkisinin artmasına neden olmuştur. Süveyş Krizi sonrasında Türkiye, bölgede sert politikalar izleyerek askeri müdahalelere yönelmiş, ancak Arap devletleriyle ilişkileri zayıflamıştır. Menderes Hükümeti, Arap devletlerinin Sovyet yanlısı politikalarına karşı batı yanlısı duruşunu sürdürse de, bölgedeki çatışmaların artması ve Arap devletlerinin bölünmesi Türkiye'nin çıkarlarına hizmet etmemiştir. Türkiye'nin bölgesel arabuluculuk rolünden uzaklaşması ve batı yanlısı politikalarının neticesiz kalması, 1958'de Irak'ın Bağdat Paktı'ndan çekilmesiyle doruk noktasına ulaşmıştır. Menderes Hükümeti'nin Arap Ortadoğusu'ndaki politikaları, bölgede olumsuz bir algı yaratmış ve 27 Mayıs 1960'ta düşürülen hükümetin sonunu getirmiştir (Erden, 2009: 129).

Demokrat Parti'nin on yıllık iktidar sürecinde Kıbrıs sorununa yönelik üç farklı politika izlediği görülmektedir. İlk olarak, Kıbrıs'ın sadece İngiltere'nin iç meselesi olduğu ve statükonun devamını savunan politika benimsenmiştir. Ancak EOKA terör örgütünün 1955'te Türklere yönelik saldırıları ve İngiltere'nin politikasında değişiklik, Menderes Hükümeti'nin Kıbrıs politikasını revize etmesine neden olmuştur. Türkiye'nin adadaki hayati haklara sahip olduğu vurgulanarak, İngiltere'nin haklarından vazgeçmesi gerektiği savunulmuştur. 1956'da Radcliffe Anayasası'nın gündeme gelmesiyle birlikte, Türk Hükümeti taksim tezini benimseyerek, adanın iki toplumlu bir devlet yapısına bölünmesini desteklemiştir. Yunanistan ise Enosis'i savunmaya devam etmiş ve EOKA'yı bu amaç doğrultusunda kullanmıştır. Türk Hükümeti'nin taksim teziyle Yunanistan'ın Enosis tezinin çatışması sonucunda Kıbrıs Cumhuriyeti, iki toplumlu bir devlet olarak ortaya çıkmıştır. Zürih ve Londra Antlaşmaları ile Kıbrıs Türk halkının temsil hakkı güvence altına alınmış, ancak Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin garantörlüğünde adaya müdahale hakkı tanınmıştır. Bu diplomatik başarı, 1974 Kıbrıs Barış Harekati'nin hukuki temelini oluşturmuştur (Değerli, 2012: 98).

Demokrat Parti'nin dış politika stratejisi, eleştiriye maruz kalmıştır. Belirli kesimler, Türkiye'nin Batı'ya aşırı derecede bağımlı hale geldiğini ve ulusal

çıkarlarının ikinci planda tutulduğunu dile getirmişlerdir. Bazı eleştirilenlere göre, DP iktidarı, Batılı müttefiklere aşırı güvenerek bağımsız bir politika izleme fırsatını kaçırmıştır. Ayrıca, ulusal çıkarlarının gözetilmesi yerine, Batı ile olan ilişkilerin öncelikli olduğu eleştirisi ortaya çıkmıştır. Bu durum, dış politikada bağımsız bir duruşun önündeki engellerin olduğu şeklinde yorumlanmış ve bu politika anlayışı tartışmalara neden olmuştur.

Ayrıca Kıbrıs politikası ve Türk-Yunan ilişkilerindeki gerilimler, dış politikada belirsizliklere ve uluslararası arenada güven kaybına neden olmuştur. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte Türk dış politikasında önemli bir eksen kayması yaşanmıştır. Türkiye, daha bağımsız bir politika izlemeyi hedeflemiş, Batı ile ilişkilerini güçlendirmiş ve bölgesel etkileri olan bir aktör olarak konumunu pekiştirmiştir. Ancak bu dönemde yaşanan politika değişiklikleri ve tartışmalı konular, Türkiye'nin uluslararası alanda karşılaştığı zorlukları da beraberinde getirmiştir (Derman ve Kurban, 2016: 474-475).

3.2. ABD'nin Türkiye Dış Politikasına Doğrudan Etkisi

Soğuk Savaş döneminde, ABD'nin Türkiye'ye sağladığı askeri ve ekonomik yardımların Türkiye'nin dış politikasında etkisi büyük olmuştur. Türkiye, ABD'nin stratejik müttefiki olarak konumlandırılmış ve NATO üyesi olmuştur. Bu dönemde Türkiye, Batı bloğunun bir parçası olarak Sovyet tehdidine karşı ön saflarda yer almıştır.

Özellikle ABD'nin Türkiye'ye verdiği askeri yardımlar, Türkiye'nin savunma kabiliyetini artırmış ve bölgedeki güvenlik dengelemesinde önemli bir rol oynamıştır. Türkiye, askeri yardımlar sayesinde modern silah sistemlerine erişim sağlamış, askeri eğitim ve teknoloji transferi gibi konularda ABD ile yakın iş birliği içerisinde olmuştur. Bu durum, Türkiye'nin Sovyet tehdidine karşı güvenliğini sağlama ve Batı bloğunun stratejik çıkarlarını koruma amacına hizmet etmiştir (Larrabee, 2000).

ABD'nin Marshall Planı çerçevesinde Türkiye'ye sağladığı ekonomik yardımlar, 1950-1960 yılları arasında Türkiye'nin dış politikasını ve ekonomik yapılanmasını önemli ölçüde etkilemiştir. Bu yardımlar, savaş sonrası dönemde harap olmuş ekonomilerin yeniden inşası için kritik bir kaynak olarak görülmüş ve

Türkiye'nin Batı dünyası ile entegrasyonunu hızlandırmıştır. Gareth (2018) tarafından belirtildiği üzere, Türkiye bu süreçte, ekonomik yardımlar karşılığında ABD'nin çıkarlarını gözetme ve Batı bloğunun politikalarına uyum sağlama eğilimi göstermiştir.

Bu yardımların sağladığı finansal destek, Türkiye'nin altyapısının modernizasyonu, sanayi sektörünün gelişimi ve tarım alanındaki yenilikler için temel oluşturmuştur. Ayrıca, bu dönemde Türkiye'nin serbest piyasa ekonomisine geçiş süreci, ABD'nin sağladığı ekonomik yardımlarla paralel olarak ilerlemiş ve bu durum, Türkiye'nin dış ticaret politikalarında liberalleşme eğilimini güçlendirmiştir.

Ancak, bu ekonomik yardımların getirdiği bağımlılık, Türkiye'nin dış politika kararlarında ABD'nin etkisinin artmasına yol açmıştır. Bu durum, Türkiye'nin ulusal çıkarlarını savunurken müttefiklerinin beklentileri ile dengeli bir yol izlemesini zorlaştırmıştır. Ekonomik yardımların koşulları ve bunların uygulanış biçimi, Türkiye'nin ekonomik ve siyasi özerkliğini sınırlayan faktörler arasında yer almıştır.

Bölgesel denge ve güvenliğin sağlanması amacıyla ABD'nin Türkiye'ye yönelik dış politikası büyük bir etki yaratmaktadır. Türkiye, Orta Doğu, Kafkasya ve Balkanlar gibi stratejik bölgelerde ABD ile yakın bir işbirliği içinde bulunarak bölgesel denge ve istikrarın korunmasına ve kendi çıkarlarının desteklenmesine katkıda bulunmuştur (Kirişçi, 2011).

Türkiye, ABD ile iş birliği yaparak bölgesel çatışmaların çözümüne katkıda bulunmuş ve diplomatik çözümlerin teşvik edilmesine önem vermiştir. Örneğin, Türkiye'nin arabuluculuk girişimleri, İran-İrak Savaşı döneminde bölgesel istikrarın sağlanması için önemli bir rol oynamıştır. ABD'nin desteğiyle Türkiye, çeşitli müzakereler ve görüşmeler yoluyla çatışma tarafları arasında arabuluculuk yapmış ve barışçıl çözümlere ulaşılmasına katkıda bulunmuştur (Barkey, 2003).

ABD'nin Türkiye'ye yönelik dış politika etkileri arasında ekonomik ilişkiler önemli bir rol oynamaktadır. İki ülke arasındaki ticaret anlaşmaları, yatırımlar ve ekonomik yardımlar, Türkiye'nin ekonomik gelişimine şekil veren kilit faktörler

olarak öne çıkmaktadır. ABD'nin Türkiye'ye sağladığı ekonomik destekler ve gerçekleştirdiği iş birliği çabaları, Türkiye'nin dış politikasında belirgin etkiler yaratmaktadır. Özellikle enerji, savunma ve ticaret alanlarındaki iş birliği, ABD-Türkiye ilişkilerinin ekonomik boyutunu güçlendirmiştir. Enerji sektöründe yapılan anlaşmalar, petrol ve doğalgaz tedarikine yönelik işbirliği projeleri ve enerji koridorlarının oluşturulması gibi konular, ABD ve Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilerin derinleşmesine katkı sağlamıştır (Aras, 2011).

Bunun yanı sıra savunma sektöründe yapılan anlaşmalar, askeri ekipman ve teknoloji transferi gibi alanlarda iş birliği de dikkate değerdir. Türkiye, ABD'den savunma sistemleri ve teknolojileri temin etmiş, ortak savunma projelerine katılmış ve askeri iş birliğini güçlendirmiştir. Bu durum, Türkiye'nin güvenlik politikalarını ve dış ilişkilerini etkileyen önemli bir faktördür (Saleh, 2023).

Marshall Planı ve benzeri ekonomik yardım programları, Türkiye'nin dış politikasını ve ekonomik kalkınma stratejilerini şekillendiren temel unsurlar olmuştur. Bu yardımlar, Türkiye'nin Batı ile olan ilişkilerini derinleştirmiş, ancak aynı zamanda dış politika manevra alanını daraltmış ve ulusal çıkarlar ile müttefik beklentileri arasında denge kurma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Türkiye'nin bu dönemdeki dış politikası, ekonomik yardımların getirdiği fırsatlar ve zorluklar ekseninde incelendiğinde, Soğuk Savaş döneminin karmaşık uluslararası ilişkiler ağının bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

3.3. 1950-1960 Arası Türkiye Dış politikası Nihai Değerlendirme

1950-1960 arası Türkiye dış politikası, Türkiye'nin iç politikada yaşanan değişimlerin dış politikaya da yansıdığı bir dönemdir. Bu dönemde Türkiye'nin dış politikasını şekillendiren önemli faktörler arasında Soğuk Savaş, bölgesel dinamikler, ekonomik gelişmeler ve uluslararası ilişkilerdeki değişimler yer almaktadır.

Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde Batı bloğuna yakınlaşması, ABD ile stratejik ilişkilerin güçlenmesini sağlamıştır. Türkiye, NATO üyesi olarak Sovyet tehdidine karşı ön saflarda yer almış ve Batı ile güçlü bağlar kurmuştur. Bu dönemde ABD'nin Türkiye'ye verdiği askeri ve ekonomik yardımlar, Türkiye'nin dış politikasını etkileyen önemli unsurlardan biri olmuştur (Hale, 2000).

Bölgesel dinamikler de Türkiye'nin dış politikasını etkileyen bir diğer faktördür. Türkiye, Orta Doğu, Kafkasya ve Balkanlar gibi bölgelerde bölgesel istikrarın korunması amacıyla ABD ile iş birliği yapmıştır. Özellikle Suriye gibi komşu ülkelerdeki kriz ve çatışma durumlarında ABD'nin Türkiye'ye olan tutumu, Türkiye'nin dış politikasını şekillendirmiştir (Gencer, 1997).

1950-1960 yılları arasında, Türkiye'nin dış politikası, Soğuk Savaş'ın ideolojik çatışmaları, bölgesel güç dengelerindeki değişimler, ekonomik kalkınma ihtiyaçları ve uluslararası sistemin dinamikleri gibi çok yönlü faktörlerden derinden etkilenmiştir. Bu dönemde, Türkiye'nin stratejik konumu, ABD ve Batı bloku ile olan ilişkilerini pekiştirmiş, NATO'ya üyeliği ve Marshall Planı gibi ekonomik programlar aracılığıyla sağlanan destek, ülkenin dış politikasının temel taşlarını oluşturmuştur. Aynı zamanda, Türkiye'nin Sovyet tehdidi karşısında Batı'nın bir ön savunma hattı olarak konumlandırılması, dış politika kararlarında belirleyici bir rol oynamıştır.

Türkiye, bu dönemde, ekonomik ve askeri yardım almak için ABD ile stratejik bir ortaklık kurmuş, bu sayede hem içteki kalkınma hedeflerine ulaşmayı hem de dış tehditlere karşı güvenliğini sağlamayı amaçlamıştır. Ancak, bu süreçte Türkiye'nin bağımsız dış politika manevra alanı sınırlı kalmış, ABD'nin bölgesel ve küresel çıkarları doğrultusunda hareket etmesi beklenmiştir. Bu durum, zaman zaman ulusal çıkarlar ile müttefik beklentileri arasında çatışmalara yol açmıştır.

Ekonomik ilişkiler bağlamında, Türkiye'nin ABD'den aldığı yardımlar, sanayileşme çabalarını desteklemiş ve tarım sektöründeki modernizasyon sürecine katkıda bulunmuştur. Ancak, bu yardımların koşulları ve ekonomik yapıdaki dengesizlikler, Türkiye'nin dış ticaret açığının artmasına ve dış borç yükünün ağırlaşmasına neden olmuştur.

Bölgesel dinamikler açısından, Türkiye'nin Ortadoğu ve Balkanlar'daki gelişmelere tepkisi, dönemin dış politikasını şekillendiren önemli bir diğer faktördür. Türkiye, bu bölgelerdeki istikrarı sağlamak ve komünist etkinin yayılmasını engellemek amacıyla aktif bir rol üstlenmiş, ancak bu çabaları bölgesel güçlerin tepkisini çekmiş ve zaman zaman gerilimlere yol açmıştır (Müftüler ve Gürsoy, 2003, s. 22).

Sonuç olarak, 1950-1960 dönemi Türkiye dış politikası, Soğuk Savaş'ın gölgesinde, ABD ile kurulan stratejik ortaklık ve ekonomik iş birliği ekseninde Şekillenmiş, ancak ulusal çıkarlar ile müttefik beklentileri arasındaki dengeyi koruma çabası içinde karmaşık bir dönem olarak tarihe geçmiştir.

SONUÇ

Adnan Menderes dönemi Türkiye dış politikası, uluslararası ilişkiler teorileri çerçevesinde genellikle realist yaklaşımla açıklanabilir. Bu dönemde Türkiye, Soğuk Savaş'ın kutuplaşmış dünya düzeninde Batı Bloku ile yakın ilişkiler kurmuş ve NATO'ya üyelik gibi adımlarla Batı ittifakına entegre olmuştur. Menderes dönemindeki dış politika, temel belirleyici aktörler Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes ve dönemin Dışişleri Bakanları Fuat Köprülü ve Fatin Rüştü Zorlu tarafından şekillendirilmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin dış politikasındaki değişim ve kırılmalar, iç politikada yaşanan iktidar mücadeleleri ve kimlik tartışmaları üzerinden de okunabilir.

Adnan Menderes'in 1950 yılında iktidara gelmesiyle birlikte, II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan kutuplaşmalar ve soğuk savaş süreci göz önünde bulundurularak, Amerika Birleşik Devletleri ile yakın ilişkiler geliştirilmiş ve bu süreçte Türkiye'nin dış politikası, Amerikan etkisi altında şekillenmiştir. Bu politikalar, dönemin uluslararası sistemdeki güç dengelerini ve rekabetini yansıtan bir dış politika anlayışını temsil etmektedir.

Menderes dönemi dış politikası, realizm teorisinin temel varsayımları olan devletlerarası güç mücadelesi, güvenlik ve çıkar odaklı politikalarla uyumlu bir şekilde ele alınabilmektedir. Realizm teorisi, devletlerin uluslararası arenada hayatta kalmak için kendi güvenliklerini ve çıkarlarını maksimize etmeye çalıştıklarını savunmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin Batı Bloku'na yaklaşması ve NATO'ya üyelik süreci, ülkenin güvenlik endişeleri ve bölgesel tehdit algılamaları ile doğrudan ilişkilidir.

1952 yılında Türkiye'nin NATO'ya üyeliği, ülkenin Batı Bloku'na entegrasyonunu sağlamış ve Sovyetler Birliği'nin tehditlerine karşı güvenliğini artırmıştır. Bu üyelik, Türkiye'nin ABD ile askeri ve ekonomik ilişkilerini güçlendirmiş ve bu ilişkiler, Menderes hükümetinin dış politikasının temelini oluşturmuştur. Türkiye'nin Kore Savaşı'na asker göndermesi de bu dönemde ABD ile kurulan yakın ilişkilerin bir göstergesidir.

Menderes dönemi dış politikasının realist bir perspektifte değerlendirilmesi, dönemin uluslararası sistemdeki güç dengelerini ve Türkiye'nin bu dengelerdeki yerini anlaması açısından önemlidir. Realist teorinin temel ilkelerinden biri olan güç dengesi, Menderes dönemi dış politikasında belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Türkiye, Batı Bloku'na dahil olarak Sovyetler Birliği'nin bölgedeki etkisini dengelemeye çalışmış ve bu süreçte ABD ile yakın ilişkiler kurarak kendi güvenliğini sağlamaya yönelik adımlar atmıştır.

Dönemin dış politikasının tam bir analizi için, döneme ait detaylı tarihsel olaylar ve karar alma süreçlerinin incelenmesi gerekmektedir. Örneğin, 1955 yılında gerçekleşen Bağdat Paktı (CENTO) gibi bölgesel güvenlik anlaşmaları, Türkiye'nin Batı ile olan işbirliğini pekiştirmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin Batı ile olan ekonomik ve askeri yardımları kabul etmesi, ülkenin güvenlik ve kalkınma politikalarını da şekillendirmiştir.

Fatin Rüştü Zorlu, Adnan Menderes hükümetinde Dışişleri Bakanı olarak görev yaparken, Türkiye'nin bu realist dış politika anlayışını uygulamış ve Batı Bloku ile olan ilişkilerini derinleştirmiştir. Zorlu'nun diplomatik girişimleri, Türkiye'nin uluslararası arenadaki konumunu güçlendirmeye yönelik olmuştur ve bu girişimler, dönemin realist dış politika anlayışının bir yansıması olarak değerlendirilebilmektedir.

Sonuç olarak, Menderes dönemi dış politikası, realist teorinin temel varsayımlarına uygun olarak, devletlerarası güç mücadelesi, güvenlik ve çıkar odaklı politikalarla şekillenmiştir. Bu dönemin dış politikasının tam bir analizi, tarihsel olayların ve karar alma süreçlerinin detaylı bir şekilde incelenmesini gerektirmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye'nin çok partili hayata geçiş süreci, Demokrat Parti'nin kuruluşu ve Menderes döneminde yaşanan siyasi, ekonomik ve askeri gelişmeler detaylı bir şekilde incelemiştir. Demokrasi ve siyaset kavramlarının evrimi, parti sistemlerinin analizi ve demokratikleşme hareketleri, Cumhuriyet'in ilanından itibaren Türkiye'nin siyasi tarihindeki dönüm noktaları olarak ele alınmıştır.

II. Dünya Savaşı sonrasına kadar Türkiye, dış siyasette Atatürk'ün tarafsızlık politikasını sürdürmüş ve bu politika önemli ölçüde başarılı olmuştur. Ancak II. Dünya Savaşı'nın ardından, Sovyetlerin Boğazlar ve Kars-Ardahan talepleri nedeniyle Türkiye, Sovyet tehdidiyle yalnız hissetmiş ve tarafsızlık politikasından vazgeçmiştir. Türkiye, iki kutuplu dünya düzeninde Sovyet tehdidine karşı Batı ittifakı ve ABD'yi tercih etmiştir. Ayrıca Türkiye'nin ekonomik sıkıntıları, ABD ve Batı ittifakına yönelmesinde etkili olmuştur. Türkiye'nin stratejik konumu, Avrupa'nın güvenliği ve Sovyetlerin Ortadoğu'daki emelleri göz önüne alındığında, ABD ve Batı ittifakı için önemli bir ortak konu haline gelmiştir. Türkiye'nin NATO'ya katılımı, Kore'ye asker gönderilmesi ve ABD'nin yardımlarıyla Türk dış politikası tamamen değişmiştir. Artık Batı ittifakının müttefiki olan Türkiye, Sovyet tehdidine karşı güçlü bir ittifak kurmuş ve tarafsızlık politikasını terk etmiştir.

Türkiye, NATO'ya katıldıktan sonra Menderes, ABD'nin çıkarlarıyla uyumlu olan "Atlantik'ten Pakistan'a kadar güvenlik zinciri" stratejisini benimsemeye başlamıştır. Bu strateji, Türkiye'nin liderliğinde bölgesel paktlar kurarak Sovyet yayılmasını engellemenin ABD'nin küresel çıkarlarına hizmet edeceğini öngörüyordu. Menderes'in ilk adımı Balkan Paketi'nin kurmaktı. Ancak Sovyetlerin Yugoslavya ile yakınlaşması ve Kıbrıs Sorunu nedeniyle bu pakt işlevini kaybetmiştir. Menderes, Ortadoğu'da da ABD destekli bir pakt oluşturma çabasına girişmiş ancak Mısır'ın Arap Milliyetçiliği söylemi ve liderlik iddiasıyla karşılaşmıştır. Türkiye, Irak'ın da desteğiyle Bağdat Paketi'nin kurmuş, ancak Arap ülkelerinden beklenen katılım gerçekleşmemiştir.

Arap ülkelerinin katılımının eksikliği, Mısır ve Sovyet etkisinin yanı sıra, Türkiye'nin İsrail ile diplomatik ilişkilerinin etkisi altında kalmıştır. Türkiye'nin İsrail ile ilişkileri, Arap ülkelerinin tepkisine neden olarak 1950'li yıllarda Türkiye'ye karşı önyargılı bir tutuma yol açmıştır. Bağdat Paketi, beklentileri karşılayamamış, Süveyş krizi ve Irak'ın yalnızlığa itilmesiyle hedefine ulaşamamıştır. Türkiye, Süveyş krizinde İngiltere'yi destekleyerek diğer Arap ülkeleri tarafından olumsuz bir cepheyle karşılaşmıştır. Türkiye, İngiltere ve ABD yanlısı bir politika izleyerek Orta Doğu'da çıkarlarını koruyabileceğine inanmıştır.

Irak'ta 1958'deki darbenin ardından Bağdat Paktı'ndan ayrılan Türkiye, bölgedeki en büyük müttefikini kaybederek paktın etkinliğini yitirmesine neden olmuştur.

DP döneminin önemli dış politika olaylarından biri olan Kıbrıs Sorunu, Menderes Hükümeti'nin tutumunda belirleyici olmuştur. Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki politikası, Yunanistan'ın Enosis ideali karşısında adanın statükonun korunması gerektiğini savunmuştur. Türkiye'nin, adanın Yunanistan'ın eline geçmesi durumunda güvenlik açısından risk taşıdığı argümanı ile Kıbrıs Sorunu'nu ele alması, I. Londra Konferansı'nda başarıyla savunulmuştur. Ancak, 6-7 Eylül olayları Menderes Hükümeti'nin prestij kaybetmesine ve Türkiye'yi uluslararası arenada zor durumda bırakmasına yol açmıştır.

Kıbrıs Komisyonu'nun stratejileri ve uygulamaları, Türkiye'yi İngiltere ve Yunanistan'la adada etkili bir konuma taşımıştır. İngiltere ve Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki ortak çıkarları, Bağdat Paktı ve NATO üyeliği ile güvenliğe odaklanmıştır. Fatin Rüştü Zorlu'nun başarılı müzakereleri ve Türk tezlerinin savunulmasıyla Bağımsız Kıbrıs Devleti'nin kurulması sağlanmıştır. Türkiye, Yunanistan ve İngiltere ile birlikte Kıbrıs'ta garantör ülke statüsü kazanmış ve adada 650 asker bulundurma hakkını elde etmiştir. Menderes Hükümeti, ABD'den beklenen dış yardımları alamayarak Sovyetler Birliği ile ilişkileri geliştirmeye yönelmiştir. Ancak, Menderes'in Sovyetler Birliği ziyareti ABD tarafından rahatsızlıkla karşılanmış, bu süreç 27 Mayıs Askeri Darbesi ile sonlanmış ve ülke askeri yönetim tarafından ele geçirilmiştir.

27 Mayıs Darbesi'nden üç gün önce, 24 Mayıs 1960'ta Washington'da düzenlenen Ulusal Konsey Toplantısı'nda CIA Başkanı Allan Dulles, Türkiye'deki darbenin yaklaştığını ve sonrasını düşünme zamanının geldiğini belirtmiştir. ABD'nin, darbenin gerçekleşeceğini önceden bilmesine rağmen, Menderes'i ve hükümeti uyarmamış olması, ABD'nin Menderes Hükümeti'nin politikalarından rahatsızlık duyması ve olası bir muhalefet veya askeri yönetim durumunda kendilerini rahatsız etmeyecek olmasından kaynaklanmaktadır. Darbenin ardından darbe liderleri, ilk gün NATO ve CENTO'ya bağlılıklarını ilan etmiş, Cemal Gürsel ise ABD Büyükelçisiyle görüşerek gerekli dış yardımları sağlamıştır. Bu çalışma, 1950-60 dönemi Türk Dış Politikasında ABD'nin belirleyici bir faktör

olduğunu göstermektedir. ABD'nin Türkiye ile ilişkisini sürdüren temel unsurlar arasında ekonomik yardım ihtiyacı, ulusal güvenlik taahhütleri, liderlik emeli ve modernleşme hedefi bulunmaktadır. II. Dünya Savaşı sonrasında sınırlı bir politika izleyen Türkiye, Truman Doktrini'nin etkisiyle geniş kapsamlı bir ABD politikasının uygulayıcısı haline gelmiştir. 1960'ta çok yönlü bir dış politika izleme girişimi başarısız olmuş ve ardından gelen askeri darbe sonucunda yönetimden uzaklaştırılan liderler, olağanüstü bir mahkemede yargılanarak idam edilmiştir.

1950'li yıllar, Türk dış politikası için kritik bir dönemdir ve bu süreçteki olayların sonuçları günümüze kadar etkisini sürdürmektedir. Türkiye'nin NATO'ya katılmasıyla ABD ile ilişkiler sıkı müttefiklik düzeyine yükselmiş, birçok ikili antlaşma imzalanmıştır. Örneğin, 1954'te ABD'ye İncirlik Hava Üssü verilmiş ve bu üs, Körfez Savaşı'nda stratejik avantaj sağlamıştır. ABD ile olan yakın ilişkiler, DP dönemi öncesinde CHP döneminde Truman Doktrini ile başlamış, Menderes döneminde ekonomik, siyasi ve askeri boyutlarda derinleşmiştir. Ancak mali yardımların kullanımına dair anlaşmazlık, ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. Kıbrıs meselesi, Türkiye'nin başarılı dış politikasıyla o dönemde çözülmüş, ancak sonraki yıllarda politika değişiklikleri Kıbrıs'ta sorunlara yol açmıştır. Aynı dönemde Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği hedefi temelleri atılmış, 1959'da Ankara Antlaşması sonucunda AET ile ortaklık kurulmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Türk dış politikası, çok yönlü bir anlayışa evrilmiştir. Türkiye, hem AB hem ABD hem de Ortadoğu ve Uzakdoğu ülkeleriyle ilişkilerini güçlendirerek çok yönlü bir dış politika izlemiştir. Ancak, ABD'nin darbelerle verdiği destek ve askeri darbelerin ardından oluşan cunta hükümetlerinin ABD lehine politika izlemesi, Türkiye'nin iç ve dış politikada zorluklar yaşamasına neden olmuştur.

Sonuç olarak, bu çalışma, Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde yaşanan zorluklarını ve başarılarını ortaya koymakta ve Menderes döneminin Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve askeri tarihindeki rolünü anlamaya katkı sağlamaktadır. Türkiye'nin çok partili sisteme geçişinin hem ulusal hem de uluslararası arenada önemli sonuçlar doğurduğu ve bu dönemin, bugünkü Türkiye'nin siyasi yapısını şekillendirmede kritik bir öneme sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

Demokratikleşme süreçlerinin incelenmesi, toplumsal dönüşümlerin anlaşılması için kritik bir öneme sahiptir. Bu süreçlerin toplumsal, ekonomik ve siyasi etkileri, demokrasinin kökleşmesi ve sürdürülebilirliği açısından detaylı bir analiz gerektirmektedir. Parti sistemlerinin ve siyasi geçiş dönemlerinin, demokrasiye geçişte oynadıkları roller, karşılaştırmalı politika çalışmalarının merkezinde yer almalıdır. Özellikle muhalefet partilerinin kuruluş aşamaları ve etkileri, çok partili sistemlere geçişteki başarısızlık nedenlerini anlamak için geniş bir perspektiften ele alınmalıdır.

Türkiye'nin siyasi tarihindeki önemli dönüm noktaları, günümüz siyasetine etkileri açısından incelenmelidir. Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Demokrat Parti gibi tarihi siyasi oluşumların, modern Türk siyaseti üzerindeki etkileri, demokratikleşme sürecinin derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Dış politika inisiyatiflerinin, örneğin, Truman Doktrini ve Marshall Planı'nın, Türkiye üzerindeki uzun vadeli etkileri, dış politika ve uluslararası ilişkiler çalışmalarında önemli bir yer tutmalıdır. Türkiye'nin NATO üyeliği süreci ve bu sürecin dış politikasına etkileri, Kore Savaşı ve sonrasındaki dönemde Türkiye'nin uluslararası konumundaki değişimleri anlamak için kapsamlı bir şekilde incelenmelidir.

Demokrat Parti dönemindeki Kıbrıs politikası, ulusal ve uluslararası boyutta daha detaylı bir analize tabi tutulmalıdır. Soğuk Savaş dönemi ve bu dönemin Türkiye'nin dış politikasına etkilerinin yeni araştırmalarla daha iyi anlaşılacağı düşünülmektedir. ABD'nin Türkiye dış politikasına etkisinin ve bu etkinin siyasi karar alma süreçleri üzerindeki rolünün detaylı bir şekilde incelenmesi, 1950-1960 arası Türkiye dış politikasının uluslararası ilişkiler teorileri çerçevesinde yeniden değerlendirilmesi gerektiğini düşündürmektedir.

Demokrat Parti'nin dış siyasetindeki eksen kaymasının analizi, Türkiye'nin dış politika stratejilerinin evrimini anlamak için önemlidir. Türkiye'nin demokratikleşme süreci ile ilgili eğitim programlarının geliştirilmesi ve bu konuda toplumsal farkındalığın artırılması, demokrasinin kökleşmesi için hayati önem taşımaktadır. Türkiye'nin siyasi tarihine yönelik dijital arşivlerin oluşturulması ve bu arşivlerin akademisyenler, öğrenciler ve genel kamu tarafından erişilebilir

olması, tarihsel bilginin korunması ve yayılması açısından büyük bir adım olacaktır.

KAYNAKÇA

- Afşar, E. (2020). Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın "Programları" ekseninde mukayesesi. *History Studies*, 12(4), 1351-1380.
- Ahmed, F. (2012). *Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu*. Türk Tarih Kurumu.
- Akandere, O. (1998). Kuruluş sürecinde Demokrat Partiye yöneltilen muvazaa ithamı ve konunun siyasi çevrelerde ve gazetelerde ele alınışı. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 63-76.
- Akdeniz, S. *Adnan Menderes Dönemi Türkiye-Suriye ilişkileri (1950-1960)* (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Alasya, H. F. (1988). *Tarihte Kıbrıs*. Kıbrıs Türk Kültür Derneği Genel Merkezi.
- Albayrak, İ. (2004). *İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye'nin dış politikası*. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- Alıcı, S. (2009). *1950/60 dönemi Türk dış politikası* (Master's thesis, Ufuk Üniversitesi).
- Allison, G. T., & Zelikow, P. (1999). *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis* (2nd ed.). Longman.
- Altunışık, M. B. (1997). Turkish foreign policy in the post-Cold War era. *Middle Eastern Studies*, 33(4), 823-841.
- Aras, B. (2011). Turkish-American relations in the 2000s: From alignment to multidimensional cooperation. *Middle Eastern Studies*, 47(5), 751-768.
- Aras, B. & Karakoç, E. (2017). *Turkey's changing dynamics: Domestic and international perspectives*. Routledge.
- Arda, M. (2018). Türkiye'nin ABD'den talep ettiği yardım ve Batı'yla bütünleşme stratejisi. *Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 125-140.

- Arı, T. (2017). *Uluslararası ilişkiler teorileri ve dış politika analizi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Armaoğlu, F. (1993). *Türkiye Cumhuriyeti tarihi Cilt III*. Cem Yayınevi.
- Atatürk, M. K. (2015). *Nutuk*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aydın, M. (2014). Turkey and the Cold War: Ideology and culture. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 16(2), 176-189.
- Aydın, M. (2020). Turkish foreign policy: Framework, problems, and opportunities. *Middle Eastern Studies*, 56(3), 432-445.
- Bağcı, H. (1990). Türkiye’de dış politika. *Bağlam Yayınları*.
- Bağcı, H. (2014). *Türk Dış Politikası: 1950-1960* (Vol. 2, s. 100). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Balcı, A. (2013). Türkiye dış politikası: ilkeler, aktörler, uygulamalar. *Etkileşim Yayınları, İstanbul*, 258-259.
- Balkaya, N. (2005). Türkiye’de siyasi partiler ve seçimler. *Seçkin Yayıncılık*.
- Balyemez, M. (2022). Kıbrıs sorunun’da önemli bir girişim: Kıbrıs Türktür Partisi ve Demokrat Parti ilişkileri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3), 1709-1728.
- Barkey, H. J. (2003). Turkey as a regional power: New power configuration and its limits. In S. G. Hajjar & S. G. Bishai (Eds.), *Regional Security in the Middle East: Sectors, Variables and Issues* (ps. 181-195). New York: Palgrave Macmillan.
- Barlas, D. (2021). *Türkiye’nin Dış Politikası ve Soğuk Savaş Dönemi* (3rd ed., s. 381). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Bayar, C. (1968). *Hatıralarım*. Remzi Kitabevi.
- Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk 1916-1922. (2003). Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları. (Yayın No: 62).
- Benhür, Ç. (2008). 1945-1946 YILLARINDA TÜRKİYE’DE POLİTİK GELİŞMELERE GENEL BAKIŞ. *Journal of Qafqaz University*.

- Berkes, N. (1978). *Türkiye’de çağdaşlaşma*. Doğu Kitabevi.
- Bilgiç, A. (2012). *Türkiye’nin bölgesel aktör olma çabaları: Orta Doğu, Balkanlar, Kafkasya ve Akdeniz*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Blondel, J. (1968). *The government of France*. Routledge.
- Bostancı, M. (2018). *Ortadoğu’da Darbeler ve Türkiye* (s. 131). İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Bozdağ, İ. (2004). *Demokrat Parti tarihi ve ideolojisi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Brown, R. (2013). The Truman Doctrine: An overview. *International Studies Quarterly*, 57(2), 205-218.
- Bulut, S. (2018). 38. Enlemde güç mücadelesi: Kore Savaşı ve Türkiye’deki tezahürleri. *Mavi Atlas*, 6(1), 185-204.
- Bulut, Y. (2008). *Türkiye’nin dış siyaseti*. Nobel Yayınları.
- Cizre, Ü. B. (2012). How new is the new Turkey? *Journal of Democracy*, 23(4), 89-103.
- Çarkoğlu, A., & Kalaycıoğlu, E. (2015). Turkey’s changing political landscape: Rise of the AKS. *Journal of Democracy*, 26(4), 84-98.
- Çavdar, T. (1983). Demokrat parti. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 8, 2060-2075.
- Çavdar, T. (2000). Türkiye’de çok partili hayata geçiş: 1945-1946. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 27(1), 33-67.
- Çelebi, E. (2017). *Bağdat Paktı ve Türkiye* (s. 46). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Çevik, Z. (2002). Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti rejiminin ilk anayasası: Teşkilât-ı esasiye kanunu.
- Dağı, İ. (2000). *Sosyal inşacılık ve uluslararası ilişkiler*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

- Daldal, Ş. Ç. (2021). Furkan Kaya, Türk dış politikası'nın ve Kıbrıs'ın "Zorlu" dönemi. *Alınteri Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 93-95.
- Davis, L. (2011). *Turkey and the United States during the Cold War: History, politics, and diplomacy*. Lexington Books.
- Değerli, E. S. (2012). Demokrat Parti döneminde Türkiye'nin Kıbrıs politikası (1950-1960). *Gazi Akademik Bakış*, (11), 85-102.
- DeLong, J. B., & Eichengreen, B. (1991). The Marshall Plan: History's most successful structural adjustment program.
- Demir, A., & Kulalı, Y. (2021). Avrupa'daki Mikro Devletler ve Türk Dış Politikası Açısından Konumları. *The Turkish Yearbook of International Relations*, 50, 113-140.
- Demirel, T. (2018). The impact of the Cold War on the economic development of Turkey. *Economic History Review*, 71(1), 335-358.
- Deringil, S. (2004). *Turkish Foreign Policy during the Cold War: From Neutrality to Alignment*. *Journal of Strategic Studies*, 27(4), 60-78.
- Doyle, M. W. (2016). *Liberal Peace: Selected Essays*. Routledge.
- DP Tüzük ve Program. (1949). DP Genel Başkanlığı Yayını.
- Duman, O. Ö., & Birsnel, H. (2012). Demokrat Parti dönemi Türk dış politikası ve bu politikanın dinamiklerine etki eden dış gelişmeler. *Atatürk Dergisi*, 1(1), 299-318.
- Dunne, T., & Schmidt, B. C. (2022). *Realism*. In J. Baylis, S. Smith, & P. Owens (Eds.), *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations* (8th ed., pp. 109-123). Oxford University Press.
- Duran, H. ve Karaca, A. (2011). Tek parti dönemi Türk – Arap ilişkileri. *SDÜ İİBF Dergisi*, 16(3), 203-216.
- Duverger, M. (1963). *Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State*. Methuen.

- Eralp, A. (1996). Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması. *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar, İstanbul: İletişim Yayınları.*
- Erdağ, R. (2014). Türkiye dış politikası; İlkeler, aktörler, uygulamalar. *Uluslararası İlişkiler Dergisi, 10(40), 172-178.*
- Erden, K. N. (2009). *Menderes Dönemi Türkiye'nin Arap Ortadoğu politikası.* Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü .
- Erdoğan, M. (2013). *Türk siyasetinde parti sistemleri.* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Erdoğan, M., vd. (2018). *Türkiye'nin Soğuk Savaş Stratejisi* (s. 146). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Erhan, Ç. (2009). ABD ve NATO'yla ilişkiler. In B. Oran (Ed.), *Türk dış politikası; Kurtuluş Savaşı'ndan bugüne olgular, belgeler, yorumlar* (15th ed., ps. 522-575). İletişim Yayınları.
- Erkmen, A. (2020). Türkiye'nin NATO üyeliği ve üyeliğin TBMM'de kabulü. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17(2), 1024-1049.*
- Ertem, B. (2009). TÜRKİYE-ABD ilişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(21), 377-397.*
- Fersoy, S. (1978). *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti (1945-1950).* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Gaddis, J. L. (2005). *The Cold War: A New History.* Penguin Press.
- Gazioğlu, A. C. (2002). European models for a new partnership in Cyprus. *Perceptions: Journal of International Affairs, 7(4), 1-9.*
- Girgin, M. (1958). *Türk siyasi tarihinde Serbest Cumhuriyet Fırkası.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Göksel, İ. (2012). Turkey in the Cold War era: Between NATO and the USSR. *Middle Eastern Studies, 48(3), 399-414.*

- Gönlübol, M. (1993). *Olaylarla Türk Dış Politikası* (9th ed.). İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Gönlübol, M., & Kürkçüoğlu, Ö. (1985). Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1(2), 451-474.
- Görener, A. (2004). *Turkish Foreign Policy: Framework and Analysis*. Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller.
- Güneş, S. (2006). *Türkiye’de çok partili hayata geçiş süreci*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Hale, W. (2000). *Türk Dış Politikası 1774-2000*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hale, W. (2002). *Turkish Foreign Policy, 1774-2000*. Routledge
- Hale, W. (2013). *Turkish Foreign Policy since 1774*. Routledge.
- Harris, E. (2009). Turkey’s alignment with the West: The impact of the Cold War on Turkish foreign policy. Oxford University Press.
- Hill, C. (2003). *The Changing Politics of Foreign Policy*. Palgrave Macmillan.
- Hinnebusch, R. (1991). Turkey, the US and the Gulf Crisis. *Middle Eastern Studies*, 27(4), 653-668.
- Holsti, K. J. (1995). *International Politics: A Framework for Analysis* (7th ed.). Prentice Hall.
- Hudson, V. M. (2014). *Foreign Policy Analysis: Classic and Contemporary Theory* (2nd ed.). Rowman & Littlefield.
- İçduygu, A. (2010). Türk-Amerikan İlişkilerinin Soğuk Savaş Dönemi: 1945-1960. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(2), 55-72.
- İnan, A. (2006). *Adnan Menderes’in siyasi hayatı*. Ankara: Türkiye Tarih Kurumu.
- Johnson, A. (2010). Truman’s Doctrine and the origins of McCarthyism. *Journal of American Studies*, 44(2), 231-247.
- Johnson, R. (2010). Shifting priorities: Turkish foreign policy in the Middle East. *Middle East Review of International Affairs*, 14(1), 85-98.

- Jones, M. (2005). The Truman Doctrine and the origins of the Cold War. *The Review of Politics*, 67(2), 235-256.
- Jones, M. (2014). Turkey's foreign policy shift: Causes and consequences. *Journal of Global Studies*, 10(3), 112-130.
- Karabekir, K. (2010). *İstiklal Harbimiz*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Karaosmanoğlu, A. L. (2000). The evolution of the national security culture and the military in Turkey. *Journal of International Affairs*, 54(1), 199-216.
- Karpat, K. H. (2010). *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*. Timaş Yayınları.
- Kartal, Ö. (2016). Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde kadınların siyasi hayata katılımı. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Kasapsaraçoğlu, B. (2015). *Türkiye-Sovyet İlişkileri ve Soğuk Savaş* (s. 153). Ankara: Bilge Kültür Sanat.
- Kasapsaraçoğlu, B. (2021). *Arap Milliyetçiliği ve Ortadoğu* (s. 115). İstanbul: Kronik Kitas.
- Kasapsaraçoğlu, M. (2020). Türkiye'nin Ortadoğu Politikasının Ekonomi Politikası: DP (1950- 1960) ve ANAP (1983-1991) Dönemlerinin Karşılaştırmalı Analizi. *History Studies*, 12(2), 497-513.
- Keohane, R. O., & Martin, L. L. (2021). *The Promise of Institutional Theory*. In C. Reus-Smit & D. Snidal (Eds.), *The Oxford Handbook of International Relations* (pp. 43-59). Oxford University Press.
- Keohane, R. O., & Nye, J. S. (1977). *Power and Interdependence: World Politics in Transition*. Little, Brown.
- Keohane, R. O., & Nye, J. S. (2019). *Power and Interdependence: World Politics in Transition* (5th ed.). Pearson.
- Keyder, Ç. (2013). *İktisatçıların İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye Tartışmaları*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Kılıç, S. (2021). *Türkiye'nin Dış Politika Krizleri: 1950-1960* (s. 43, 45). Ankara: Lotus Yayınevi.
- Kiraz, S. (2020). Menderes Dönemi Türk Dış Politikasının NATO Üyeliği ve Bağdat Paketi'nin Kurulması Örnekleri Üzerinden Analizi. *Turkish Studies-Economics, Finance, Politics*.
- Kirisci, K. (2011). Turkey's evolving relations with the Middle East. *Middle East Policy*, 18(3), 75-88.
- Kirişçi, K. (1995). The transformation of Turkish foreign policy: The rise of the trading state. New York: Columbia University Press.
- Konca, Ö. F. (2011). *Adnan Menderes' in siyasal yaşamı ve kişiliği* (Master's thesis, Dokuz Eylül Üniversitesi (Turkey)).
- Kuniholm, B. R. (2001). *Turkey and the United States during the Cold War: A Study in the Politics of Partnerships*. Columbia University Press.
- Larrabee, F. S. (2000). US-Turkish relations: A review of 50 years. *Middle East Journal*, 54(4), 512-529.
- Linz, J. J., & Stepan, A. (1996). *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Johns Hopkins University Press.
- Mardin, Ş. (1990). *Turkey and the West: From the Ottoman Empire to the Early Cold War*. Routledge.
- Matiç, U. (2017). *Ortadoğu Krizlerine Yönelik Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası* (Doctoral dissertation, Doktora Tezi).
- Mearsheimer, J. J. (2018). *The Great Delusion: Liberal Dreams and International Realities*. Yale University Press.
- Miller, W. (2016). Turkey and the United States: The path to partnerships. *Journal of Transatlantic Studies*, 14(2), 188-204.
- Moravcsik, A. (2020). *Liberal Internationalism: Theory, History, Practice*. Princeton University Press.

- Müftüler-Baç, M., & Gürsoy, Y. (2003). Turkish foreign policy in the post-Cold War era: A review and reassessment. *Turkish Studies*, 4(1), 1-24.
- Oberling, S. (1982). *The Road to Bellapais: The Turkish Cypriot Exodus to Northern Cyprus*. Social Science Monographs; Distributed by Columbia University Press.
- Oğuzlu, T. (2013). Turkey and NATO. *ADAM Akademi*, 3(1), 1-10.
- Okyar, A. F. (1980). *Hatıralarım*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Öktem, K. (2005). The politics of Turkish democracy: İsmet İnönü and the formation of the multi-party system, 1945-1950. *Turkish Studies*, 6(2), 255-277.
- Önal, T. (2014). Fatin Rüştü Zorlu'nun siyasi mücadelesi (Mayıs 1954-Mayıs 1960). *Gazi Akademik Bakış*, (15), 161-188.
- Oneal, J. R., & Russett, B. (2019). *Triangulating Peace: Democracy, Interdependence, and International Organizations*. W.W. Norton.
- Ozankaya, O. (1990). Demokratikleşme sürecinde üniversitelerin rolü. *Eğitim ve Bilim*, 14(2), 37-41.
- Öğün, G. (1991). Kıbrıs' ta İslâm Hakimiyeti ve Selçuklular Zamanında Kıbrıs İle Ticaret İlişkileri. *Kıbrıs' ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu*, 29-35.
- Özcan, G. (1997). *Turkey's Relations with a Changing Europe*. Manchester University Press.
- Özcan, G. (2010). *Türkiye'nin NATO Üyeliği ve Batı Bloğu ile İlişkileri*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Özcan, G. (2011). Turkey's Cold War: Foreign policy and Western alignment in the modern republic. Cambridge University Press.
- Özcan, G. T. (2014). Turkey's role in regional stability: A constructivist analysis. *Middle East Critique*, 23(2), 153-169.
- Özgür, S. (2005). Turkish foreign policy under the Democrat Party rule. *Turkish Studies*, 6(2), 267-285.

- Öztürk, N. (1968). *Menderes İktidarı ve Demokrat Parti Tarihi*. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Robinson, D. (2009). Turkey and the United States during the Cold War. *Turkish Studies*, 10(1), 33-51.
- Ruggie, J. G. (1998). *What Makes the World Hang Together? Neo-Utilitarianism and the Social Constructivist Challenge*. *International Organization*, 52(4), 855-885.
- Rustow, D. A. (1970). *Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model*. *Comparative Politics*, 2(3), 337-363.
- Sakin, S. (2014). Kıbrısın geleceği konusunda Menderes-Boyd. *Electronic Turkish Studies*, 9(1).
- Saleh, D. (2023). An economic perspective into Türkiye's defense sector and arms production: Domestic and global implications. *PRISME Initiative*.
- Sarınay, Y. (2000). Atatürk'ten günümüze Türk dış politikası hakkında genel bir değerlendirme. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 16(48), 857-886.
- Seydi, S. (2011). Demokrat Partinin dış politikada alternatif arayışı (1957–1960). *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14), 1-16.
- Seydi, S. (2011). *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye* (s. 7, 9). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sezen, S. (1993). Türkiye'de çok partili politik sistemin oluşumu. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 37, 37-50.
- Smith, A. (2008). Turkey's changing foreign policy: The impact of the Democrat Party rule. *Journal of International Relations*, 32(4), 598-615.
- Smith, J. (2008). The Truman Doctrine: Origins, evolution, significance. *The Journal of American History*, 95(1), 115-123.
- Smith, R. (2015). *NATO expansion and US strategy in Asia: Surmounting the global crisis*. Palgrave Macmillan.

- Smith, S., Hadfield, A., & Dunne, T. (2012). *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases* (2nd ed.). Oxford University Press.
- Sonyel, S. R. (1977). İngiliz yönetiminde Kıbrıs Türklerinin varlık savaşımı (1878–1960). *Belleten*, 59(224), 133-187.
- Soyak, H. R. (1973). *Atatürk'ten hatıralar*. Yapi ve Kredi Bankasi.
- Soysal, İ. (1991). *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batı ile İlişkiler* (s. 220). İstanbul: Der Yayınları.
- Sürücü, B. (2022). İlk bölünme: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın doğuşu. *Turkish Business Journal*, (1), 1-28.
- Şenyuva, İ. (2008). 1945-1950 yılları arasında Türk dış politikası. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü*.
- Taş, M. (2004). Menderes döneminin ekonomi politiği ve 1958 istikrar programı. *Mevzuat Dergisi*, 7(76). [Online]. Available: <https://www.mevzuatdergisi.com/2004/04a/02.htm>
- Taşpınar, Ö. (2002). Is Turkey a rogue ally? The Bush Administration and Turkish foreign policy. *SAIS Review of International Affairs*, 22(1), 101-115.
- Toker, H. (1990). 1946 Milletvekili seçimleri ve Celâl Bayar'ın siyasî faaliyetleri. *Atatürk Dergisi*, 10(1), 40-41.
- Tunaya, T. Z. (1958). Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin kuruluşu ve siyasî karakteri. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 23(3-4), 227-247.
- Ülman, A. H. (1967). NATO ve Türkiye. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi*, 22(4), 143-167.
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. McGraw-Hill.
- Waltz, K. N. (2010). *Theory of International Politics*. Waveland Press
- Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics*. Cambridge University Press.

- Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics*. Cambridge University Press.
- Winrow, G. M. (2018). *The Foreign Policy of the United States in Relation to Turkey: A Socio-Historical Perspective*. Routledge.
- Wohlforth, W. C. (2018). *Realism and Foreign Policy*. In S. Smith, A. Hadfield, & T. Dunne (Eds.), *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases* (3rd ed., pp. 39-58). Oxford University Press.
- Xydis, S. G. (1966). Towards 'Toil and Moil' in Cyprus. *The Middle East Journal*, 20(1), 1-19.
- Yakup, K. A. Y. A., & Yeter, B. (2018). Demokrat Parti döneminde Kıbrıs sorunu. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 215-229.
- Yarar, A. (2021). Türkiye'de çok partili siyasal yaşama geçiş: Demokrat Parti örneği ve demokratikleşme sürecine etkileri. (Master's thesis). Hasan Kalyoncu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Siyaset Bilimi Ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.
- Yarar, B. (2021). *Türkiye'de yerel seçimler ve demokrasi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Yeşilbursa, B. K. (2010). *Türk-Amerikan İlişkileri ve Orta Doğu* (s. 90). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Yetkin, Ç. (1997). *Atatürk'ün başarısız demokrasi devrimi: Serbest Cumhuriyet Fıkrası*. Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Yılmaz, E. (2004). İstinaf mahkemeleri ve Türk hukuk sistemi içindeki yeri. *Türkiye Hukuk*, 7(82), 207-209.
- Yılmaz, H. (2016). Adnan Menderes dönemi Türkiye Ortadoğu ilişkileri. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 203-231.
- Yılmaz, H. (2016). *Türkiye'nin 1950'li Yılları* (s. 227). Ankara: İmge Kitabevi.
- Yılmaz, S. (2017). *Turkey's quest for the West: Politics of accession to NATO*. Lexington Books.

Yılmaz, Ş. (2012). Turkey's quest for NATO membership: The institutionalization of the Turkish–American alliance. *Southeast European and Black Sea Studies*, 12(4), 481-495.

Yüceer, S. (2002). Tarihsel perspektif içinde Türkiye'nin NATO'ya girişi ve meclisteki yankıları.

Yüksel, D. Y. (2018). Kıbrıs'ta yaşananlar ve Türk Mukavemet Teşkilatı (1957-1964). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 34(98), 311-376.

Zacher, M. W., & Matthew, R. A. (2018). *Liberal International Theory: Common Threads, Divergent Strands*. Springer.

Zürcher, E. J. (1992). *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*. Bağlam Yayıncılık.

Zürcher, E. J. (2004). *Turkey: A Modern History*. I.B. Tauris.

Gazeteler

Cumhuriyet Gazetesi. (1950, Haziran 26).

Cumhuriyet Gazetesi. (1950, Temmuz 14).

Cumhuriyet Gazetesi. (1950, Temmuz 19).

İnternet Kaynakları

https://tr.wikipedia.org/wiki/Truman_Doktrini

<https://www.mevzuatdergisi.com/2004/04a/02.htm>

<http://www.tdk.gov.tr>